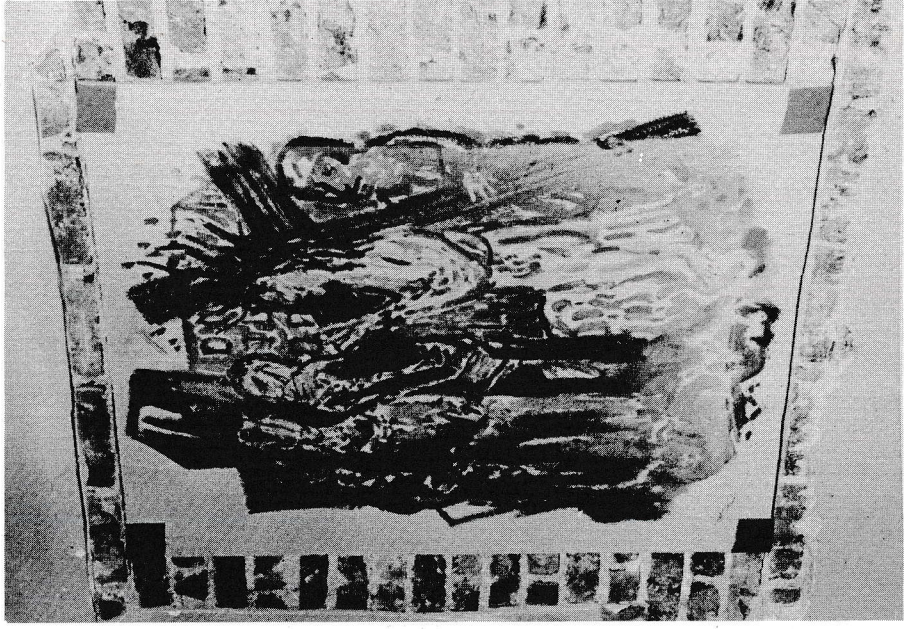

Jaarboek

1986

O C G

Landgraaf

Deel 1	1986	1986	1986
Deel 2	1987	1987	1987
Deel 3	1988	1988	1988

O. C. G. L.

JAARBOEK

1986

INHOUD

Blz.:	
5	Voorwoord
7	Frans Erens
16	De Graven van Schaesberg
22	Van wegwijk tot kruisweg (Aad de Haas)
37	De Vaechshof
40	De Bronk
45	Kirmes
47	Rond de Overste hof
61	Driekwart eeuw mijnbouw Laura & Vereeniging
80	De boerderij en haar bewoners
114	Pottenbakkersovens en aardewerk in Landgraaf
127	Restanten pottenbakkersbedrijf gevonden
136	't Krüts in ge veld (Gedicht)
137	Van Palemig tot Alden Biesen

VOORWOORD

Een kort voorwoord bij dit Jaarboek 1986 van het Oudheidkundig en Cultuurhistorisch Genootschap dient allereerst bewondering te getuigen voor het werk van de redactie die ook dit jaar weer in de samenstelling van een met veelzijdige onderwerpen voorziene uitgave is geslaagd.

De bij de publicatie van ons eerste Jaarboek uitgesproken hoop, dat het een jaarlijks terugkerende verschijning moege worden, is door dit voor U liggende tweede exemplaar bevestigd.

Het succes, welke deze eerste uitgave heeft gekend, is groter geweest dan menigene van ons verwacht had. Dat na enkele weken al sprake was van een eventuele herdruk, bewijst heel duidelijk dat de uitgave in een behoefte heeft voorzien. Dit onmiskenbaar teken van een levendige en groeiende belangstelling voor ons verleden kan niet anders dan verheugend zijn.

Bovenstaande is voor ons de reden geweest om bij het Jaarboek 1986 voor een ruimere oplage te kiezen en zodoende ook die mensen tevreden te stellen die het afgelopen jaar helaas niet in het bezit zijn kunnen komen van de eerste uitgave. Dit voor U liggend Jaarboek is op enkele onderdelen in de vormgeving aangepast. Een luchtigere bladspiegel, door een overzichtelijke rangschikking van de tekst, is onder andere het resultaat.

Bij de samenstelling van deze tweede jaargang golden echter dezelfde overwegingen voor de inhoud als in 1985. Ook in de huidige uitgave is, bij de keuze van de onderwerpen alsook de afbakening van het gebied, gekozen voor de ruime omschrijving van het begrip heemkunde. In een streek als de onze, waar politieke verhoudingen en zelfs taalverschillen in de loop van de eeuwen een gelijke culturele ontwikkeling niet wezenlijk hebben kunnen beïnvloeden, mogen willekeurig getrokken gemeente- en landsgrenzen bij de behandeling van deze cultuur zeker geen belemmering vormen. Indien aan het begrip geen ruime interpretatie wordt gegeven, leidt het vaak tot een verschraling van de heemkunde. Voor beide, zowel de keuze van de onderwerpen als de afbakening van het gebied, geldt dezelfde leidraad: cultuur is een "grenzeloos" bezit.

Wij hopen dan ook andermaal talrijke geïnteresseerden met dit Jaarboek 1986 een dienst te bewijzen.

April 1986.

M.G.H. Derks
voorzitter O.C.G.L.

FRANS ERENS

Frans Erens was de oudste zoon van het echtpaar Hendrik Joseph Erens en Helena Bartholina Menten. Hij was geboren in 1857 en bracht zijn kinderjaren door op de ouderlijke boerderij "De Kamp", waar hij een degelijke katholieke opvoeding kreeg. Over zijn jeugdjaren geeft hij in "Vervlogen Jaren" een kostelijke beschrijving. Hij toont ons het leven op een Limburgse boerderij, waar de knechten en nog bij de paarden sliepen en manujes-van-alles waren die voor hun bazen alle gewenste opdrachten zonder morren of klagen vervulden. Hij vertelt over de bijgelovigheid van de dorpsbewoners, die 's nachts niet naar buiten durfden te gaan uit vrees door de duivel gegrepen te worden. Hij schildert ons allerlei oude, vergeten gebruiken, zoals "d'r krochtwusj", het koningsvogelschieten, de kermiss met zijn vele vlaas en laat ons op zijn wandelingen genieten van het vele moois dat er toen nog in de onge-repte natuur te vinden was.

Ook het maatschappelijke leven van die dagen krijgt ruime aandacht. Van de plaatselijke toestand, het reizen per trein en het gebruik van de moedertaal weet hij ons in realistische bewoordingen een duidelijk beeld te geven (1). Het dialect bleef hij steeds een warm hart toedragen. Toen hij in later dagen elders in Nederland vertoefde om welke Hollandse rol ook maar te vervullen, bleef hij steeds Limburger. Hijzelf getuigde: "Ik ben een plant, geteeld ver van Holland in het Zuiden van Limburg, dicht bij de Duitse grens. Mijn ouders en mijn voorouders waren uit hetzelfde land en evenals mijn dorpsgenoten deed de klank van het Hollandsch mij eerder weefig aan dan nobel en beschaafd". (2)

François Erens, zoals hij door velen genoemd werd wegens zijn voorkeur en kennis van de Franse taal en letteren, is in zijn leven vele malen verhuisd maar telkens zien we hem voor kortere of langere tijd terugkeren naar zijn geboortestreek, waar hij zich kon uiten in zijn moedertaal en zich in stilte kon terugtrekken. Hij vertoefde er graag te midden van oude mijnwerkers om van hun zegen wijzen te genieten. Zelf spoorde hij vriend en kennis aan zijn geboortetaal niet te verwaarlozen. Tot zijn 14-jarig neefje placht hij te zeggen: "Jungsjke, kal toch plat".

Ook na zijn huwelijk in 1906 met Sophia Bouvry bleef hij heen en weer reizen. Eerst in 1927 vond hij eindelijk een vaste woonplaats. Hij trok zich toen terug in Houthem op de uit 1721 daterende Sint-Maartenshof, waar hij zijn memoires schreef. Hij overleed er op 5 december 1935 en

werd vier dagen later bijgezet in het familiegraf in zijn geboorteplaats Schaesberg.

Over de herkomst van de familie Erens is weinig met zekerheid bekend. Een familiewapen Erens laat ons een schild zien, waarin diagonaal leeuweriken en Franse lilies staan afgebeeld. Misschien wijzen de laatste op een Franse herkomst. In de Duitse grensstreek, o.a. in Ubach en Merkestein, vinden we reeds in het begin van de 17de eeuw een familie Erens. Hun nazaten komen we in de 18de en 19de eeuw ook tegen in Waubach en Nieuwenhagen maar een verwantschap met de Erensen van hoeve "De Kamp" is tot nu toe niet gebleken.

Als stamvader van de laatstgenoemde familie Erens duikt in het begin van de 18de eeuw een zekere Nicolaas Erens op, geboren omstreeks 1680. Hij huwde in 1717 in de kerk te Heerlen Maria Vanderheijden, een jongedochter uit het Nieuwenhaagse territorium, dat toendertijd zowel kerkelijk als wereldlijk tot Heerlen behoorde. Het echtpaar vestigde zich in de buurtschap "De Schans", waar de ouders van de bruid diverse bezittingen hadden.

Uit hun huwelijk werden zes kinderen geboren, van wie de derde telg, Johannes, het koopmansbedrijf van zijn schoonvader voortzette, een beroep dat alom bekend was bij de bewoners van Onderst Nieuwenhagen. Voor zijn handelszaken trok hij o.a. naar Krefeld, Brey, Duisburg en Keulen en ook zien we hem zaken doen met compagnons in Hasselt en zelfs in Antwerpen. Uit Duitsland haalde hij fruit, voornamelijk citroenen, en uit het Belgische gebied koloniale waren.

Johannes Erens was geboren in 1726. Op bijna dertigjarige leeftijd huwde hij een vijf jaar jonger buurmeisje, Anna Maria Raedemaekers. Zij bracht niet alleen een vrijrijke bruidsschat mee maar was tevens een trouwe metgezelin op zijn vele handelsreizen naar het buitenland. Bezien we de uiteenliggende geboortejaarallen van hun kinderen, dan wettigt dat wel eens het vermoeden, dat verschillende van zijn kinderen elders geboren zijn en wel op een of meer pleisterplaatsen van de handel.

Van de levensloop van het echtpaar en hun zakenleven zijn nauwelijks gegevens bekend. Men ontmoet hen sporadisch in de voorhanden zijnde akten, een enkele maal om geld op te nemen bij renteniers of geldschietters om hun koopwaren te betalen, een andere keer bij de verkoop van grondeigendom, waarbij de ontvangen gelden weer voor handelsdoeleinden gebruikt werden. De Nieuwenhagers van "De Schans" zat de handelsgeest in het bloed. Waren zij niet in veel gevallen de grondleggers van de ons bekende handelshuizen en factorieën als: Van den Berg/Jurgens, Maussen, Valckenberg, Kochs, Plum en zijdelings van C. & A.? Hun bakermat was

het Nieuwenhaags-Groenstraats grondgebied met als centrum "De Schans" of "Aggen Ing", zoals het in de terminologie ter plaatse heet.

Maar de oude handelsweg over Onderst-Nieuwenhagen was in die dagen reeds lang in onbruik geraakt. Het "hoofdverkeer" volgde de belangrijker verbinding van Heerlen naar Geilenkirchen over de heide (Nieuwenhagerheide) en het was dus begrijpelijk dat de voortvarende handelsman Johannes Erens uitzag naar een geschikter woning voor zijn bedrijf. Hij mocht het echter niet meer beleven. Zijn zoon Jan Pieter zou die kans benutten. Vader Johannes Erens overleed in 1795, zijn vrouw volgde hem bijna zes jaar later in de dood.

Op de plaats van de latere hoeve "De Kamp" had zich omstreeks 1780 een zekere Peter Schreck gevestigd. Hij was een "Oost-Indiëganger", die in de Verre Oost zijn beste jaren had beleefd en na zijn terugkeer met het erfdeel van zijn echtgenote op de Kamp een huis had laten bouwen, waar hij meende van een rustige dag te kunnen genieten. Zijn vrouw was een geboren Menten of Menckten, afkomstig uit het land of de bank Heerlen. Het paar leidde een teruggetrokken leven. Hij was afkomstig uit de Zaanstreek en hun gewoonten om in de namiddaguren, gezeten voor het huis, thee te drinken, wendte enig opzien in het dorp: zoiets was men hier niet gewend. Weinig anders is er over het echtpaar bekend. Ook navraag bij oudere inwoners van Nieuwenhagen leverde niet meer gegevens op", aldus Frans Erens. (4) Hun vreedzame jaren van retraite duurden tot omstreeks de eeuwwisseling. Toen bleken de Indische centjes niet meer toereikend te zijn om het huis te beheren en als eigenaars te bewonen. Zij zochten een koper voor hun bezit en wilden hun laatste levensdagen in een huurhuis doorbrengen.

Als gelukkige koper meldde zich Jan Pieter Erens. Hij was de jongste telg van het echtpaar Erens-Raedemaekers en geboren in 1778 op "De Schans". Zijn schoonouders Borghans-Chorus, woonachtig op de Kamp, hadden hem gezonden op de gunstige plek voor een nieuwbouw van zijn bedrijf. Na de koop liet Jan Pieter aan de westzijde een puthuis bouwen en aan de oostzijde verrees een boerderij. Zo ontstond er een ruim complex, een gesloten, typisch Zuidlimburgse boerenhoeve, waar de verkopers in een deel van de achterbouw tot aan hun dood, respectievelijk in 1804 en 1808, een tehuis vonden. (5)

Jan Pieter - hij gaf bij zijn huwelijk in 1808 als beroep op "épicier" of kruidenier - liet het bouwjaar van het nieuwe huis vereeuwigden door boven de grote inrijpoort de ankerletters "1810" aan te brengen. Het minuutplan 1842 van de gemeente Schaesberg laat ons nog het

grondplan van deze bouw zien. Omstreeks 1856 liet zoon Hendrik Joseph een verdere verandering aanbrengen, waar- door het geheel meer het aanzien kreeg van een herenhuis. Op de kadastrale kaart van circa 1910 is deze wijziging duidelijk aangegeven, evenals de begroeiide omgeving met de poelen en de heggen, waarvan Frans Erens in zijn boe- ken gewag maakt. Met een zeker respect keken de dorps- bewoners tegen het statig grote huis op. In de volksmond werden de beide laatste eigenaars van hoeve "De Kamp" betiteld met "het Heerke".

Blijkens de geboorteakten der kinderen strok het echt- paar Erens-Borghans huize "De Kamp" in 1811. (6) Uit hun huwelijk werden acht kinderen geboren, van wie de oudste, Hendrik Joseph, na de dood van de vader in 1836, het boe- ren - c.q. koopmansbedrijf - voortzette, onder supervisie van zijn moeder, die haar man 31 jaar overleefde. Frans Erens, de schrijver van "Vervlogen Jaren" was bijna tien jaar toen zij overleed. Hij had zijn grootmoeder nog goed gekend. "Zij was een oude vrouw, die altijd in een leuning- stoel zat, het Handelsblad lezende en de Echo der Gegen- wart uit Aken. Dat zij het Handelsblad las, was in onze streek iets bijzonders, want niemand kende in die tijd genoeg Hollandsch om een courrant in die taal te lezen. De beschaaftde mensen spraken Fransch of Duitsch en ook witten zij zich in het plat, dat bij ons een Duitsch plat was". (7)

Hendrik Joseph Erens, de stamhouder op hoeve "De Kamp", huwde in 1856 te Roermond Helena Bartolina Menten, een zus van de later te bekende deken van Maastricht. In het maatschappelijke leven van Schaesberg speelde de heer Erens een grote rol; nagenoeg 40 jaar was hij raadslid en wethouder. Uit zijn huwelijk werden maar liefst tien kinderen geboren, van wie er geen als zuigeling stierf, hetgeen voor die tijd wel een opmerkelijk feit genoemd mag worden.

De familieleden Erens behoorden toen reeds tot de nota- belen van het dorp. In de kerk bezaten zij een "koortje" van waar zij de eredienst konden volgen en na hun dood werden zij bijgezet in een familiegraf, waaraan de graf- steen tegen de kerkmuur nog steeds herinnert. De bezit- tingen van de familie waren intussen vrij uitgebreid ge- worden. De Overstehof te Schaesberg en huize Meezenbroek behoorden er onder andere toe.

Nog een andere persoon uit deze generatie verdient onze aandacht en wel Frans Joseph, de peetoom van de Tachtig- ger, aan wie hij zulke dierbare herinneringen had. Van 1850 tot 1876 was hij kapelaan, daarna tot 1889 pastoor te Waubach, waar hij in 1878 de nieuwe kerk liet bouwen, die door zijn neef als een "aftrekkel der gotiek" werd beschouwd. Ook was hij de stichter van een zusterkloos-

ter met school en bejaardentehuis, die hij alle groten- deels uit eigen middelen bekostigde. Zijn kort emeritaat genoot hij te Rimborg, waar hij op 3 mei 1890 overleed. Zijn "Grabdenkmal" op het kerkhof is in de jaren zeventig helaas verdwenen.

In zijn vakantietijd kwam de jonge Frans vaak bij zijn heerloom op bezoek. Hij had grote bewondering voor de kennis en de verteltrant van de kapelaan. In zijn woning aan de Kerkberg te Waubach deed de latere schrijver ook zijn indrukken op voor zijn verhaal "De Conferentie". Meer dan eens was hij aanwezig geweest bij een of andere feestelijke bijeenkomst, waarbij diverse geestelijken uit de buurt te gast waren. Een nicht van zijn grootmoeder was huishoudster bij de priesterroom en ook dat droeg er toe bij dat zijn bezoeken te Waubach meer dan welkom waren. (8)

De laatste bewoner van huize "De Kamp" was Joseph Erens, een jongere broer van de schrijver. Hij was een industri- eel die jarenlang in het voormalige Nederlands Oost-Indië was geweest, waar hij een groot aandeel had in de petro- leumwinning op Oost-Borneo. Na zijn terugkeer in Schaes- berg was hij enkele jaren raadslid en maakte zich verder ook op andere terreinen verdienstelijk voor de plaats- lijke gemeenschap. Hij was in 1920 te Nijmegen gehuwd met Jacoba Lucas, die hem drie kinderen schonk, van wie de jongste kort na de geboorte overleed. Dochter Jacoba ver- huwde na haar huwelijk in 1944 naar Amsterdam en zoon Antoon, jurist, woonde met tussenpozen tot aan de dood van zijn ouders op hoeve "De Kamp". Joseph Erens overleed in 1954, zes jaar na de dood van zijn echtgenote. Nadien kende het herenhuis geen bewoners meer.

Ook Emile Erens, eveneens een jongere broer van Frans, aanschouwde het levenslicht op "De Kamp". Letterkundig behoorde hij tot een volgende generatie, tot de groep van de "Gemeenschap". Hij was een van onze grootste hagio- grafen. Het religieuze element in zijn oeuvre zou ver- sterkt zijn door de wonderbaarlijke genezing, toen hij op tienjarige leeftijd door de artsen was opgegeven. Zijn leven lang behield hij een bijzondere devotie tot het Leenderkapelletje. Op doktersadvies ging hij bij de zee wonen, op het "oude Slot" in Heemstede, waar hij in 1951 overleed. Net als zijn beroemde broer vergat ook hij in het noorden des lands zijn geboortegrond niet. Regelmatig vertoefde hij te Schaesberg om het "Sjeeter plat" te ho- ren en naar het Mariakapelletje te gaan.

In 1949 vatte men het plan op de herinnering aan de beide prominente leden van het geslacht Erens levend te houden door het aanbrengen van een gedenksteen boven de huisin- gang. Naar een schets van ir. J. Beersma vervaardigde

GODFRIED J. A. BOMANS
ZONNELAAN 17 - MAARLEM
TELEFOON 19284
GEBORTENUMMER 37824

W. SCHLEEF
INGEKOMEN
12 JULI 1950
No. 2670

Na het Gemeentebestuur van Schaarsberg

trijne keran.

Wij vrommen, om de hereniging van den Evangel.
Katholischen "Tuchtkerke". Frans Erens, in de
voor de bestuurde Gemeente geboren, levende te
handen voor het Ambtenaren en getrouwen
in huize "De Kaap", waar hij het bevoegd
licht zag, is voor de Heraldische Erens vande
met bijbel begroet het verschuldigde ver-
bied geven zij echter te kennen, dat, naar
hun meening, het een nalatigheid van den
indien ook met Emile Erens, vrens metten
Sten als hagiograaf juist vandaan voort te
den Erens met de Gregorius - orde bekend zijn
meer vermeld werd.

Na Tugoproed met ten heer Emile Erens

Zelf en met mevrouw Sofia Erens, bekende
vrij Frans Erens, stellen wij u nu, met
hun beider volledige instemming, de volgen-
de tekst voor.

Gebortekuis van Frans Erens (23
Juli 1857) en Emile Erens (27
April 1865)

Beiden, zowel Emile als Sophie Erens,
menen dat overwegend als "letterkundige"
critic" op "hagiograaf" de tekst slechts
doubte waarden en dat zij in de hie
voor gestelde, meest doore verdracht, het
Sticht van hie het spreken. Als materiaal
achten zij hardten of arduin aangevoeren
zij verdrachten nu in deze vrens over te vren-

met de meeste Hoopachtig
Sophie B Maand

Handwritten notes and stamps at the bottom of the page, including a date stamp "147.50" and a signature.

beeldhouwer Eijmael uit Maastricht de eenvoudige steen met opschrift: "Geboortehuis van Frans Erens *23-7-1857 + 5-12-1935 en Emile Erens * 27-4-1865 + 16-4-1951". Bij de onthulling van de steen was ook de weduwe van Frans Erens aanwezig. Zij was niet alleen door familiebanden met de beide schrijvers verbonden, maar zij heeft ook - door uitgave van nagelaten werk - deel gehad in de zorg voor het oeuvre van haar man.

Een bijzonder cachet kreeg de onthulling door de aanwezigheid van de helaas te vroeg overleden schrijver Godfried Bomans.

Na het vertrek van de laatste bewoner bleef de hoeve onbewoond.

Met de bijbehorende grond geraakte het monumentale pand in handen van de gemeente Schaesberg, die er aanvankelijk allerlei plannen mee had, die echter op niets uitliepen, mede veroorzaakt door hoge restauratiekosten en het uitblijven van een rijkssubsidie.

In 1961 was het reeds een bouwval geworden.

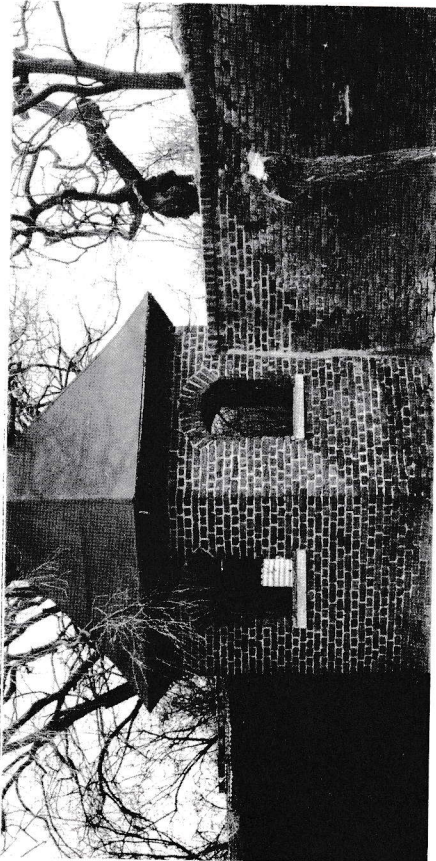
De omwonenden achtten het toen raadzaam de gedenksteen weg te halen.

In zo'n ruïneus gebouw was hij een aanfluiting als herinnering aan de illustere dorpsgenoten.

Men noemde het gebouw een gevaarlijk speelhol voor de jeugd.

Toen het korte tijd later werd afgevoerd van de lijst van Monumentenzorg, lieten velen blijken dat het pand alleen nog maar in aanmerking zou komen om afgebroken te worden. Enkelen probeerden het nog te redden door in alle haast een of andere bestemming voor het historische gebouw te vinden.

Alles scheen echter tevergeefs te zijn.

Wat overbleef.

Hernieuwde pogingen om rijkssubsidie te bemachtigen leverden ook dit keer geen resultaat op en de enkele geïnteresseerde kopers voor het gebouw lieten na lang wachten ook niets meer van zich horen.

In haar vergadering van december 1970 hakte de gemeenteraad eindelijk de knoop door en werd besloten tot de sloop van het monumentale gebouw.(9).

Na de totstandkoming van de nieuwe gemeente Landgraaf werd de grondoppervlakte bestemd voor de bouw van het geplande politiebureau en gemeentehuis, waarmee in het voorjaar van 1985 gestart werd.

H.M.H.Goossens.

NOTEN

- 1 Frans Erens, Vervlogen jaren, Den Haag 1938, blz.20-30.
- 2 Frans Erens, a.w., blz. 30.
- 3 AGH,DHO-régisters St.Pancratiusparochie te Heerlen.
- 4 Frans Erens, a.w.,blz.1-2.
- 5 Idem, blz. 9.
- 6 Bevolkingsregisters Gemeente Schaesberg.
- 7 Frans Erens, a.w., blz. 7.
- 8 Idem, blz. 38.
- 9 Limburgs Dagblad, 12 september 1970.

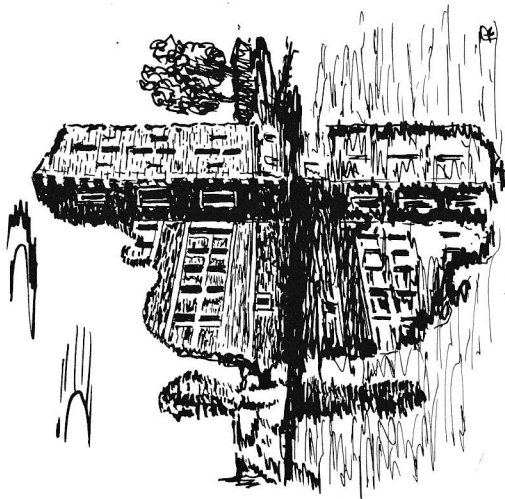

DE GRAVEN VAN SCHAESBERG

Het adelijk geslacht van de Heren en latere graven van Schaesberg heeft in de loop der eeuwen in het gebied tussen Maas en Rijn een rol van betekenis gespeeld. Het stamslot lag te Schaesberg in Nederlands-Limburg maar het geslacht kwam oorspronkelijk waarschijnlijk uit de keizerstad Aken. In een oorkonde uit 1406 staat dat de Schaesbergers in Aken "auf dem Schaeftsberg unter die Schmiede" een huis bezaten dat nog lang in het bezit der familie is gebleven.

De naam Schaesberg wordt het eerst genoemd in een overeenkomst uit 1239. Daarin wordt vermeld dat Hendrik van Scheifsberg aan een vrouwenklooster in Keulen een misgewaad schonk. En in 1273 trad Gerard van Schaesberg, die vazal van graaf als diens gemachtigde op het Domkapittel in Aken. Ook in andere overdrachten komt zijn naam voor. Hij wordt zelfs in een omstreeks 1325 verschenen minnelied genoemd.

ruïne Schaesberg

Walram II van Valkenburg was, als diens gemachtigde op bij de overdracht van een boerderij te Bingletrade aan het Domkapittel in Aken. Ook in andere overdrachten komt zijn naam voor. Hij wordt zelfs in een omstreeks 1325 verschenen minnelied genoemd.

In de vermaarde slag van Baesweiler bij Keulen in 1371 vochten Conrad en Willem van Schaesberg (broers?) onder bevel van de drossaard van Valkenburg aan de zijde van hertog Wenceslaus van Brabant. De Brabanders verloren de slag. Conrad en Willem werden gevangen genomen en eerst na betaling van een aanzienlijk losgeld vrij gelaten. Conrad bezat in het zuiden van Nederlands-Limburg elf bunder land in "Gheen Scheet", de boerderijen Leenhof en Kakert en goederen onder Caumer en te Kunrade. Hij noemde zich "Heer van Schaesberg", schrijft de historicus J.J. Jongen in zijn "Geschiedenis van Schaesberg". Conrad werd opgevolgd door zijn zoon Johan, die trouwde met Gertrud van Retersbeek. De familie van Retersbeek kwam uit Klimmen. Daar staat nog een landelijk herenhuis, dat

eens tot de bezittingen van dit riddergeslacht behoorde. Als eerste die ons bekend is wordt in 1335 Walram van Retersbeek, Knappe, genoemd. De geslachten Schaesberg en Retersbeek waren vermoedelijk verwant.

Het huwelijk van Johan bleef kinderloos. Erfgenaam van titel en bezittingen werd Willem II van Retersbeek, de zoon van een broer van Gertrud. Hij werd de stamvader van het nieuwe geslacht Schaesberg. Het noemde zich aanvankelijk Retersbeek genaamd van Schaesberg, maar na 1418 nog alleen Van Schaesberg. De wapens der beide geslachten werden tot één familiewapen samengevoegd.

De zoon en opvolger van Willem II had dezelfde voornaam als zijn vader en werd daarom Willem III genoemd. Hij stierf kinderloos. Zijn broer Frederik erfde de bezittingen. Diens zoon Willem IV had negen kinderen -- drie zonen en zes dochters. De dochters Erna en Christina stichtten de abdij Burtscheid.

De oudste zoon van Willem IV heette Joris (Jorrrhs). Hij had twee zonen en een dochter. De dochter werd pri-orin van de adellijke abdij O.L.Vrouwemunster te Roermond. Joris was twee keren getrouwd. Zijn eerste vrouw heette Anna Judenkop van Strijthagen, die toen haar broer kinderloos stierf o.a. de bezitting Strijthagen bij Schaesberg erfde. Het later herhaaldelijk verbouwde kasteel van Strijthagen bestaat nog. Na Joris, dood werden de reeds uitgebreide bezittingen tussen de beide zonen verdeeld. Johan, de oudste, kreeg o.m. kasteel Schaesberg met de leenhof, de Schandelmolen te Heerlen en een huis met hof (het oude familiehuys?) in Aken. De jongere broer Willem werden naast het huis en hof Strijthagen ook Dentgenbach, Kakert en de volmolen bij Heerlen toegevoegd.

Het geslacht van Schaesberg bestond nu uit twee takken. De hoofdlinie zetelde in het kasteel Schaesberg, de zijlinie in het kasteel Strijthagen. Het geslacht Schaesberg-Strijthagen heeft vier generaties bestaan. Het stierf in 1678 met Michael van Schaesberg-Strijthagen uit.

De Heren van Schaesberg trouwden met beminnelijke voorkeur met bruiden, die of reeds rijke erfdochteren waren of na het huwelijk een aanzienlijke erfenis kregen. Ook Johan van Schaesberg deed dit. Zijn vrouw Agnes van Eynatten was zeer gefortuneerd. Er was voldoende geld voor de bouw omstreeks 1570 van een nieuw kasteel in renaissance stijl, ter vervanging van het oorspronkelijk wellicht uit een versterkte boerenhoeve ontstane slot dat er eerst stond. Johan stierf aan de pest, evenals twee van zijn zes dochters, kloosterzuster in het O.L.Vrouwemunster te Roermond....

De Heren van Schaesberg, inmiddels rijk en machtig geworden, waren zich van hun waardigheid terdege bewust. Als zij zich beledigd voelden, waren het -- populair ge-

zegt - geen gemakkelijke jongens. Daarbij trad de reeds genoemde Willem III van Schaesberg, gemeten naar onze hedendaagse begrippen, nogal uitzonderlijk op. Hij bevestigde in een ruzie tussen de stad Aken en een Zuid-Limburgse edelman Hendrik van Ubachsberg. De plaats waar hij met vertegenwoordigers van de stad Aken de zaak zou bespreken, werd vastgesteld. Maar op de afgesproken dag lieten de Akenaren Willem vergeefs wachten. Woedend verklaarde hij in 1445 het stadsbestuur van Aken de oorlog. Het zal wel met een sissert zijn afgelopen, want nergens wordt vermeld dat men werkelijk slaags raakte.

Een verwant avontuur overkwam in 1616 Frederik II, zoon van Johan van Schaesberg, die nadat hij zijn vader was opgevolgd een belangrijke rol speelde in het Land van Valkenburg. Hij werd meermalen naar Brussel afgevaardigd om daar met succes de belangen van zijn gewestgenoten te bepleiten. In Brussel zetelde destijds het Spaanse bestuur over de Zuidelijke Nederlanden, vertegenwoordigd door Isabella, de lievelingsdochter van de Spaanse koning Philips II en haar man, aartshertog Albertus van Oostenrijk. Toen Frederik van een onderhoud met de regering te Brussel terugkeerde zonder dat de gouverneur van Limburg, de graaf van St. Aldegonde, tevoren over dit onderhoud was ingelicht, ontstond hooglopende ruzie. De op zijn tenen getrapte graaf noemde het een grof schandaal dat Brussel eerst de "knechten" had te woord gestaan en daarna pas "de meester". De afgevaardigden waren volgens hem intrigerende hovelingen. Frederik van Schaesberg, nu ook woedend geworden, antwoordde: "Ik ben een getrouwer dienaar van de Prinsen (Isabella en Albertus) dan gij". Andere aanwezigen voorkwamen dat beide mannen slaags raakten. Frederik kreeg huisarrest totdat hij zijn voorzeden zou hebben ingetrokken. In het logement waar hij verbleef werd hij bewaakt door een luitenant en zes soldaten. Eerst na vier maanden moeizaam onderhandelen verklaarde Frederik zich bereid zijn uitspraak te verzachten door te verzekeren dat hij bedoeld had te zeggen: "Ik ben een even trouw dienaar van de Prinsen als gij". Daarop werd het huisarrest ingetrokken....

De vrouwelijke betrekkingen tussen de Spaanse regentes en haar man en Frederik van Schaesberg waren niet toevallig. In navolging van Retersbeek waren de Heren van Schaesberg aanvankelijk vazallen van de hertog van Brabant. En zij bleven deze hertogen tot het einde toe trouw. Zij kozen in de Tachtigjarige Oorlog tussen de Nederlanden en Spanje de zijde van de Spanjaarden omdat koning Philips II staatkundig de wettige opvolger van die hertogen was.

Frederik was een man van formaat, ontwikkeld en welbespraakt. Hij sprak vijf talen. In het kasteel Schaesberg had hij een bibliotheek met vooral klassieke werken.

De Spanjaarden stelden de goede diensten die hij hun bewees bijzonder op prijs. Koning Philips II had hem en zijn gemalin Maria van Binsveld (weer een rijk huwelijk) reeds gemachtigd voortaan vrij over hun leengoederen en andere bezittingen te kunnen beschikken. Isabella en Albertus breidden deze gunst verder uit door in 1618 Schaesberg tot een zelfstandige heerlijkheid met een eigen bestuur te verheffen en de Heren van Schaesberg tot de erfelijke bestuurders van die heerlijkheid te benoemen.

Frederik stierf helaas voordat hij persoonlijk als Heer v.d. heerlijkheid officieel kon worden geïnstalleerd. Hij overleed op 21 juni 1619. Zijn zoon Johan Frederik werd op 18 juli 1619 beleend met de heerlijkheid Schaesberg. Hij werd haar eerste gebiedende Heer.

Onder Johan Frederik, genaamd "de Grote", bereikte het maatschappelijk aanzien van het geslacht Schaesberg een hoogtepunt. Hij werd een naaste medewerker van keurvorst Wolfgang Willem van het hertogdom Gulik. Tot die tijd waren de activiteiten van de Heren van Schaesberg vooral op Limburg en het contact met de regering in Brussel gericht. Nu verplaatste het zwaartepunt van de familiepolitiek zich van het westen naar het oosten. Dat kwam ook door het eerste van de drie huwelijken die Johan Frederik heeft gesloten. In 1623 trouwde hij met Ferdinanda van Wachtendonk, dochter van Arnold van Wachtendonk, kurkölnischer Amtman te Kempen. Het was weer een rijk huwelijk. Tot haar bruidsschat behoorde het adelijk huis Krickenbeck bij Venlo, dat het voorrechte familieslot der Heren van Schaesberg werd. Die voorkeur droeg er aanzienlijk toe bij dat het kasteel in Schaesberg na 1733 door de inmiddels graaf en

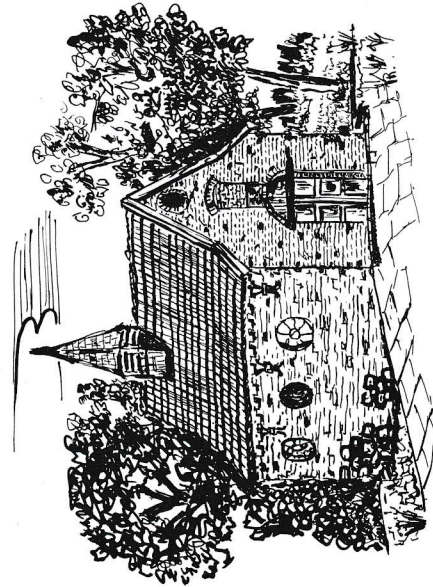
"Reichsunmittelbar" (heer over een gebied dat volledig zelfstandig rechtstreeks onder de Duitse keizer stond) geworden Heren van Schaesberg niet meer regelmatig bezoond werd, leeg kwam te staan en geleidelijk verviel.

Johan Frederik echter voelde zich nog nauw verbonden met dit kasteel, hoewel hij er door zijn verplichtingen elders reeds weinig vertoefde. Hij breidde de gebouwen uit.

Kasteel leenhof

En hij liet bij Schaesberg de nog bestaande kapellen Leenhof en Palémig bouwen.

Kapel palemiq

De eerste waarschijnlijk op aandrinking en van zijn vrouw en van zijn vrouw, nanda van Wach-tendonk, die aan de tering leed en in 1644 tijdens een bedevaart naar Kevelaer onderweg te Walbeck stierf. Johan Frederik begon met de bouw van de eerste parochiekerk in Schaesberg de tegenwoordige Petrus en Pauluskerk.

Zes kinderen waren reeds gestorven toen hij 1671 overleed en in de Kreuzhernkirche in Brüggen werd begraven. In zijn testament schonk hij een aanzienlijk bedrag voor de afbouw van de kerk te Schaesberg en stichtte hij een jaardienst voor hem en zijn drie echtgenoten. Na zijn dood zouden duizend missen worden gelezen. Op de verjaardag van zijn overlijden moest zijn graf te Brüggen verlicht worden.

Eén zoon, Wolfgang Willem, overleefde hem. De oudste zoon, Frederik Arnold, was vier jaren voor de vader gestorven. Hij liet twee minderjarige zontjes na - Frederik Sigismund Theodoor en Johan Sigismund. De bezittingen der familie werden verdeeld tussen deze beide kinderen en hun oom Wolfgang Willem, die o.a. het kasteel Krickenbeck en andere eigendommen in de tegenwoordige Duitse Bondsrepubliek kreeg.

Bij de deling was Frederik Sigismund Theodoor, de oudste der beide kinderen, zeven jaar. Hij erfde het kasteel Schaesberg en de daarmee verbonden goederen. Tijdens zijn minderjarigheid bestuurde zijn moeder in naam van haar zoon de erfenis. Ouder geworden besloot Frederik Sigismund Theodoor niet te trouwen. Hij werd geestelijke maar niet priester. Hij ontving alleen de lagere wijdingen. Hij was Domheer te Luik toen hij in 1685 het bestuur over de heerlijkheid op zich nam en hij zich op het kasteel Schaesberg vestigde. Ook de jongere broer Johan Sigismund bleef ongetrouwd. Hij trad als 20-jarige in de Orde der Malthezer Ridders, nam met deze ridders deel aan een zeeslag tegen de Turken en keerde dan tijdelijk naar het familiebezit terug. Hij werd commandeur der Orde te Villingen en daarna in de Alten

Biezen, de monumentale commanderie der Malthezer Ridders bij Bilzen (Belgisch-Limburg), die door een kostbare restauratie thans in de oude luister is hersteld. In 1716 vertrok Johan Sigismund weer naar Malta, waar hij twee jaren later stierf. In de voormalige kerk van de Orde te La Valletta op Malta bevindt zich zijn eenvoudig praalgraf.....

Het tragisch leven van de voormalige Domheer Frederik Sigismund Theodoor wordt hier kort verteld. Aanvankelijk was hij een goed bestuurder. Hij voltooide ook de afbouw van de parochiekerk te Schaesberg en bedacht de parochie met rijke inkomsten voor het onderhoud van de kerk en de geestelijkheid. Op latere leeftijd echter werd hij krankzinnig. Zijn optreden werd tenslotte zo agressief dat familieleden de regering te Brussel, waar Schaesberg nog steeds toe behoorde, verzochten hun oom onder curatele te laten stellen. Dat gebeurde in 1720 na voorafgaand overleg met de bisschop van Roermond en nadat de landeigen van Klimmen een onderzoek had ingesteld. Frederik Sigismund Theodoor leefde nog dertien jaren zonder dat er verbetering in zijn toestand kwam. Hij werd in de grafkelder onder het koor in de Petrus en Pauluskerk te Schaesberg begraven. Hij was de laatste Heer die daar het kasteel bewoonde.

De bezittingen van de overledene kwamen aan de jongere tak der familie. Daar was Johan Willem, kleinzoon van Wolfgang Willem, het hoofd van. Zijn belangstelling voor Schaesberg was zo gering dat hij zelfs niet persoonlijk verscheen om zich als Heer van de heerlijkheid te laten inhuldigen zoals dat gebruikelijk was, maar een broer als zijn vertegenwoordiger stuurde. Zijn zoon, die zich eveneens aan Schaesberg weinig gelegen liet liggen, was de laatste Heer. Bij de komst der Franse revolutionairen in Zuid-Limburg in 1794 werd de heerlijkheid opgeheven.

Na de val van Napoleon en de verdrijving van de Fransen kregen de rechtmatige bezitters, de in het tegenwoordige Duitsland wonende Freiherrn von Schaesberg-Thannheim, de Schaesbergse goederen terug. Hoe zij die bezittingen in de loop van de vorige en het begin van deze eeuw weer kwijt zijn geraakt, zou een verhaal op zichzelf kunnen vormen. Evenals het schandaal van de Limburgse autoriteiten, die niets deden om een groot gedeelte van het historisch zo belangrijk kasteel Schaesberg te redden toen dit nog mogelijk was. Thans wordt alles bij elkaar een veelvoud van het bedrag dat dit zou hebben gekost uitgegeven, om althans de laatste brokstukken van de ruïne te conserveren en voor het nageslacht te behouden.

Wim van den Eelaart
publicist
Heerlen (Limburg).

VAN WEGKRUIS TOT KRUISWEG

Het OCGL en z'n kruisweg

Het O.C.G.L. is op 19 juli 1985 in het bezit gekomen van de vermaarde kruisweg die Aad de Haas in 1958 schilderde voor de kapel van het Heerlense St.Jozef-ziekenhuis. Na de afbraak van de kapel werden de statie's uit de muur gezaagd en door dhr.H.van Heel uit Nieuwenhagen opgeslagen. In afwachting tot?????

De weduwe van de inmiddels overleden kunstminnende aanne-mer van Heel heeft onze heemkunde vereniging waardig bevonden om deze op muurwerk aangebrachte kunstwerken cadeau te doen.

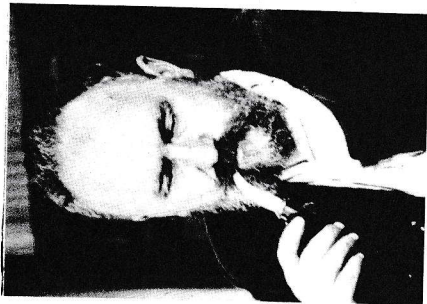
Een eigendomsrecht waar we zeer gelukkig mee zijn ondanks het feit dat we nu nog niet weten wat we er mee aan moeten en hoe we het benodigde geld moeten vergaren om de restauratie werkzaamheden te laten verrichten.

Met dit geschenk waren we uiteraard zeer vereerd. Van gemeentewege mochten we beschikken over een vrachtauto om de stenenlast te vervoeren en van het oude kerkje van Ubach over Worms gebruik maken om onze aanwinst op te slaan.

Nadat alles veilig was opgeborgen, de nodige foto's en me-ters film ter documentatie waren vershoten werd natuurlijk heftig van gedachten gewisseld over alles wat met kruisweg en persoon Aad de Haas en de restauratie en plaatsing te maken had. Dit werd dan ook de aanleiding om de historie van de aanwinst en diens maker eens nader te belichten.

Wie was Aad de Haas

Als oudste zoon van Johannes Adriaanus de Haas en Antonia Hendrika Kleisterlee kwam op 30 december 1920 Aad de Haas in Rotterdam ter wereld, bezocht daar de lagere school en de Mulo. Hij moest geheel volgens vaders stijl in een administratieve functie worden opgeleid om straks met een vast salaris en een daaraan verbonden pensioen door het leven te gaan. Met de grootst mogelijke tegenzin werd aan de kantoor bezigheid begonnen om deze reeds na twee weken met slaande ruzie te beëindigen. Hierdoor werd de mogelijkheid geschapen en de deur geopend

Aad de Haas

om zijn wensdroom als toekomstig schilder de opleiding aan de Academie voor Beeldende kunsten in Rotterdam te beginnen. Vol ijver en met de meeste overgave leerde hij zijn lievelingsvak om zijn eigen gedachtegang als schilder of in zijn etsen tot uiting te brengen.

Met het bombardement van Rotterdam waarbij naast de verwoesting der academie ook een groot deel van het werk verloren ging maakte een onuitwisbare indruk op de nog jonge schilder. Dit wel zo, dat men in zijn latere werken herhaaldelijk geconfronteerd wordt met oorlogsgeweld of daarmee gepaard gaande herinneringen o.q. uitbeeldingen.

De vernieling van zijn geboortestad werd tevens de aanleiding dat hij de grondleggers van deze wandaden in enkele van z'n etsen vastlegde. De goed herkenbare nazibonzen Hitler, Goering en Gubbels samen met een uitgepaarde, als het ware concentratiekamp bewoner in zijn werk was voor de Duitse bezetter de beweegreden om Aad de Haas te arresteren en te doen opsluiten voor een half jaar, na een verhoor van 14 dagen. Als 22-jarige werd hij als ontaarde en "volksgefahrliche" kunstenaar als ongeschoolde ter opleiding op een metaal bewerkings-school onder gebracht.

Deze gebeurtenis is tevens beslissend voor zijn toekomstig kunstenaarschap welke hij in de nederlandse kunstwereld zal innemen.

Dat SS en SD hem in de gaten hield was vanzelfsprekend zo ook dat de schilder zijn geaardheid niet onder stoelen of banken stak. Zodat hij op een gegeven dag de raad kreeg dat het wenselijk was om onder te duiken.

Twee augustus 1944 was de trouwdag van Aad de Haas met zijn geliefde Nel Koekman, maar ook tevens de dag om zijn onderduik adres in Ingber nabij Gulpen in het Limburgse op te zoeken en om verder aan een nieuwe toekomst gestalte te geven.

Voor het jonge echtpaar de Haas was deze onderduik periode de gelukkig slechts van korte duur want Zuid-Limburg werd in sept. 1944 bevrijd zodat schilder de Haas mede hierdoor van zijn Duitse controle werd verlost.

Door zijn werk dat veelal een gelovig karakter inhield werd hij alras bekend. De pastoor van Wahliwiler J.Mullenders kreeg van de Redemptorist pater drs.G.L.Mathot de tip, zeer zeker nu de parochie-kerk aan een opknappbeurt toe was, eens met de talentvolle schilder te gaan praten.

Deze kerk en zijn beschikking is een verhaal apart, maar heeft Aad de Haas in een zowel positief als negatief daglicht gesteld al naar gelang door welke bril men het bekiijkt. Doch indien men in de Aad de Haas documentatie duikt dan krijgt men soms het nare gevoel dat deze kunstenaar als pispaal is gebruikt door onderling beconcurrerende organen. Door de Limburgse pers werd hij fel beschreven

zowel becritiseerd.

"De Limburger" en de "Maas en Roerbode" waren hierbij de voorstanders, terwijl het "Limburgs Dagblad" als tegenstander gerekend moest worden. De gehele "Wahlwiler" rompslomp is aan de begaafde de Haas niet onbezwaard voorbij gegaan doch heeft een diepe indruk bij hem achter gelaten. Zelfs zo dat hij zijn wazige vormgeving in zowel kleur als uitdrukking van Wahlwiler terzijde schoof en anders ging schilderen door een feller en heviger kleur schakering. Zijn waardering voor de z.g. kunstcritici stond op een laag pitje gezien zij meerdere malen door hun geschrijf hadden bewezen dat de kunst van het bekijken van andermans werk niet hun sterkste zijde bleek te zijn. "Kunstvloolen op de bast van andermans creativiteit" was, aldus de Haas, de benaming voor hun hoedanigheid.

Met een niet nalatende ijver om het recht aan zijn zijde te krijgen werd ook zijn tweede kerkschildering in het Ziekenhuis van Heerlen volbracht die evenals de kerk van Wahlwiler de nodige monden en pennen in beroering brachten. Dat het werk samen met de kerk het veld moest ruimen had niemand durven dromen, maar de overheid besliste anders. Niet verbitterd door al zijn tegenslagen meed hij alle ongenode geïnteresseerde om ongestoord zich ten volle te wijden aan zijn nu bekend zijnde en fasinerende schilderijen. Die met een welwillend oog bekeken een verrijking zijn voor de religieuze kunst en gemaakt door een uiterst religieuze man.

Ondanks zijn steeds maar terug kerende tegenslagen, heeft Aad de Haas ongelooftlijk hard gewerkt en als kasteelheer gewoond op het door de Oranje Nassau mijnen ter beschikking gestelde bouwvallig kasteel Strijthagen. Ook hier, zo vertelde hij eens aan 'n bezoeker, had hij zijn zoveelste pech. Als rasechte voetbal-liefhebber voorzag hij elke week zijn formulier van de nodige kruisjes. Deze keer precies op de juiste plaats en goede volgorde alleen was dit formulier niet bestemd voor het poolbureau maar voor 'n onderlinge vrienden weddenschap. Hij had welliswaar gewonnen doch de prijs bedroeg slechts elf gulden, nog niet genoeg om het papier voor z'n schetsen te betalen.

Dit uitermate hard werken en gelovig leven samen met zijn vrouw Nel en zijn inmiddels tot 7 kinderen (vier zoons en drie dochters) uitgebreide gezin, heeft zoals zijn familieleden beamen een grote hoeveelheid door hem onverkocht werk achter-gelaten.

In het kasteel Strijthagen, waar Aad de Haas zijn laatste levensjaren doorbracht, kwam een abrupt einde aan zijn leven door een dodelijke hersenbloeding op 21 maart 1972. Hij werd op het kerkhof van het Eikse begraven. Achterlatend een erfenis van maar liefst 2500 tekeningen, 800 lino's, 200 monotype's en 100 etsen. Verder nog een 100 tal schilderijen enz. Materiaal om een geheel museum mee

te vullen.

Dit museum werd dan ook ondergebracht in de school van Leenhof, waar mevr. de Haas alle voorkomende taken van conservator tot congieerger voor eigen rekening nam. Gebrek aan financiën deed een inmiddels gegronde stichting uitzien naar een andere ruimte, die de gemeente Heerlen gaarne aanbod als start voor een museum van moderne kunst. De erven de Haas hebben de collectie aan dit te realiseren museum in bruikleen afgestaan, waarmee het zoveelste kunstwerk eens in Schaesberg, nu Landgraaf, doorruimte, geld of vermeerde cultuurbeleid het veld moest ruimen.

Wat zijn statie's en welke maakte Aad de Haas bekend

De ontwikkeling van wekruis als offerplaats tot kapel of kerk is een lange weg vergeleken met de uitbreiding van dit lijdensverhaal in de kapellen en kerken.

Pas in 1759 stonden de "veertien statie's" vast. Het motief heeft zijn oorsprong in Jeruzalem waar pelgrims op de "Via Crucis" bij bepaalde plekken stilstonden en baden. Dat ging men thuisgekomen in het vaderland ook doen. En zo ontstond de serie van 14 afbeeldingen die de gang naar de executie weergeven, vanaf de gerechtelijke uitspraak tot en met de begrafenissen. Het gaat over Jezus. Maar het staat tegelijk voor zoveel andere mensen die iets willen; iets barmhartigers, vreugdevollers, beters. Het enige verschil is dat er in onze eeuw gezegd wordt: hij werd voor de derde maal in een truck gejaagd, terwijl er voor die tijd staat: Hij valt voor de derde keer onder het kruis. Ook werd alles toen nog niet zo volmaakt geregeld, zodat een veroordeelde nog een vrouw kon tegenkomen die zijn gezicht afdroogt. De kruisweg is een motief dat met zijn stripverhaal-achtig karakter eerder bij de volkse afbeelding behoort dan bij de grote kunst. Dat nu, geeft ook wel iets levends, zozeer dat er juist rond kruiswegen een paar keer een rel heeft plaats gehad. In 1919 rond die van Albert Servaes in Vlaanderen en in 1947 rond die van Aad de Haas. Let men op de jaartallen, dan is dit telkens na een wereldoorlog.

In Servaes kruisweg was het duidelijk de geslagen, vermorzelde mens van de loopgraven van Vlaanderen die naar het graf werd gesleept. Burgelijke kringen erkenden er hun Christus niet in. En wat meer is, zij haalden er Romeinse instantie's bij. Een officieel verbod voor kerkelijk gebruik volgde. Thans hangen de Statie's in de Trappistenabdij van Tilburg.

Alsof men niets geleerd had, er ontstond weer zo'n kwestie toen de schilder Aad de Haas een kruisweg in het vriendelijke Limburgse dorpje Wahlwiler maakte. Des te merkwaardiger omdat er iets poëtisch in dat kunstwerk lag. De aandachtige stilte van het groene land waar de Haas de rust vond om zijn gedachte in al zijn facetten van oorlogsverleden te verwerken of te uiten in zijn werk.

Ook zijn taferelen moesten uit de kerk verwijderd worden, doch voor de tijd (1959) moet men het de kerkelijke overheid niet kwalijk nemen of te hard over aanspreken. Een kruisweg in een kerk is, in tegenstelling tot allerlei andere beelden en versieringen een hulpmiddel voor een gebed. Mediterend en biddend de statie's te beschouwen is een belangrijke godsdienst-oefening in de katholieke kerk. Men moet zich dus voorstellen dat de kerkelijke overheid er voor wacht de gelovigen niet af te schrikken. Van de andere kant heeft men ook nooit de stem verheven tegen de erbarmelijke kitsch, waarmee vele kerken nog zijn volgestouwd. De vele gekleurde en aangeklede poppen van Madonna's en Jozefbeelden zijn nooit uit kerken verwijderd. Hoe het ook zij, men mag verheugd zijn dat de kunstzinnige dorpspastoor van Wahlwiller de schilder Aad de Haas verkoos om de Parochiekerk artistiek aan te kleden. Doch met deze opdracht begonnen meteen de moeilijkheden. De wispelturige opdrachtgever wist zich geen raad met de mooi of lelijk schilderende kunstenaar volgens de mening van de kerkbezoekers. Nauwelijks had hij enkele schilderijen aangebracht of bepaalde en beconcurrerende personen kozen partij met commercieel voordeel in het vooruitzicht doch ten koste van het aanzien van de kunstenaar. Als "voor" koos de kunstredacteur van de "Maas en Roerbode" gevolgd door de "Gazet van Limburg" de huidige "Limburger".

Als felste tegenstander mag wel genoemd worden het "Limburgs Dagblad" en het weekblad "De Linie" waarin Albert Kuyle ondanks zijn na de oorlog opgelegde schrijfverbod de gelegenheid kreeg om z'n gal te spuwen op alles wat maar enigzins naar anti-fascist rook. De grootste tegenstander van Aad de Haas z'n werk werd echter de bisschoppelijke bouwcommissie bestaande uit mr. W. Delhooft (sec.bisd. Roermond), dr. R. Salomons (rector sanatorium Horn), dr. P. Evers (oud-leraar Rolduc), P. Hoogers (deken van Gronsveld, L. Linssen (dir. R.K. Onderwijs te Maastricht) en J. Adams (schilder-priester te Fil).

Albert Kuyle weet echter door zijn anti-hetze de aandacht van het H. Officie te Rome op zich te vestigen die dientengevolge al spoedig een decreet uitvaardigde, inhoudelijk: Het verschenen boekje "In Jezus lijden" bij Urbi et Orbi te Amsterdam bevatte de voor de radio uitgesproken tekst der lijdens-meditatie van pater G.L. Mathot C.S.S.R. en verlicht met linografieën van Aad de Haas moest uit de handel genomen worden.

Het "Ossevatore Romano" noemt zelfs titels van illustratie's die voor een deel niet in het boekje voorkomen maar volgens aanmerking te kennen geven hoe in Nederland zich in de gewijde kunst tendensen openbaren, die de waardigheid der religieuze onderwerpen schaden. Zij behoren tot de deformerende en profane kunst.

De uitgever trekt alle onverkochte exemplaren terug. Aad de Haas schrijft een brief aan Z.H. de Paus, maar krijgt van Rome geen antwoord. Men mag wel vermoeden dat via Rome het verzoek komt van dr. A. Hanssen, bisschop-coadjutor, om de kruisweg-schilderingen uit de Wahlwiller kerk te verwijderen.

Mgr. dr. G. Lemmens motiveert als bisschop deze opdracht dat het zich niet handelt om de artistieke motieven doch vindt de passie-uitbeeldingen van Aad de Haas geen geschikte devotie objecten voor deze eenvoudige dorpelingen.

Ondanks individuele protest actie's haalt op Goede Vrijdag 1949 Aad de Haas zijn kruisweg panelen weg en weet ze door toedoen van dr. J.J.M. Timmers, als directeur, aan zijn Bonifantien museum over te doen voor de weggeef prijs van 1000 harde gulden. Hier genoten zij nu als trekpleister de meeste belangstelling.

In 1980 na een grondige opknapping in en aan de kerk te Wahlwiller en de Amsterdamse restaurateur D. Schoonekamp de Aad de Haas werken onder handen nam, is, naar men aanneemt, de tijd rijp genoeg om de kruisweg wederom in de kerk aan te brengen. Nu worden zij aldaar bewonderd en geprezen als een baanbrekende kunstuiting met de meest geuite vraag; "moest nou hiervoor zo'n rel gemaakt worden?".

Tweede kruisweg

Sinds Wahlwiller bleven voor de gewraakte schilder kerkelijke opdrachten uit en Aad de Haas schrijft aan een vriend; "Als Rome je eenmaal heeft gebrandmerkt, blijft men je altijd met de vinger nawijzen". Doch in 1957 krijgt de schilder, na een onderhoud, bericht dat de bisschop geen bezwaar heeft indien de Haas een R.K. school of doopkapel beschildert.

Rector B. Timmermans van het Heerlense St. Jozefziekenhuis, van dit bezwaar op de hoogte zijnde, geeft nu schilder de Haas de opdracht om de ziekenhuis kapel te decoreren. Niet vermoedend dat hiermede de tweede kruisweg geschiedenis zal maken.

Na veel heen en weer praten, krijgt de Haas eindelijk zijn toestemming, mits hij zijn ontwerpen indient bij de bisschoppelijke bouwcommissie. De schilder voldoet aan deze eis en zijn ontwerpen worden goedgekeurd.

Een weinig later volgt het bericht dat deze ontwerpen verder uitgewerkt dienen te worden, gevolgd op 15 aug. 1957 met het bericht dat alles rond is om met het werk te beginnen.

De toestemming was nauwelijks een paar dagen oud of de rector kreeg bericht de schilder mocht nog niet beginnen

alvorens het toekomstig werk als ontwerp op ware grote ingeleverd moest worden.

Na dit heen en weer gesol erwaard de Haas dat het tweede kamerlid Jos. Maanen (ex-huisschilder, voorzitter van het regenten college van het St. Jozef-ziekenhuis) zijn invloed ten ongunste heeft doen gelden.

De willekeur van de bouwcommissie beu reageert een woe-dende de Haas door op 4 dec. 1957 met een ultimatum aan de commissie vergezeld met het dreigement alles openbaar te maken. Een afschrift van zijn brief gaat naar de bisschop-coadjutor. Kort voor het verstrijken van de gestelde datum krijgt de schilder bericht; hij mag zijn eigen kunstcommissie voorstellen.

De bisschop van Roermond Mgr. dr. A. Hanssen nam dit wijs besluit om verder onheil te voorkomen en Aad de Haas stelde zijn tot oordeel bevoegde commissie zelf samen. In deze commissie namen zitting de hoogleraren van de katholieke Universiteit van Nijmegen; prof. Anton van Duinkerken en prof. P. Calon. Drs. F. van Tricht (dir. van Afrika museum) en Gerard J. Slee (dir. Academie van Beelden- de Kunsten te Breda). Secretaris werd pater Malot en als toegevoegde leden de heren Salomons en Delhoofdten.

Het pleit was toen gauw beslecht. Deze commissie-leden waren eensgezind van oordeel, dat de Haas zijn nieuwe opdracht onmiddellijk en ongestoord diende uit te voeren. Een advies dat Mgr. Hanssen opvolgde.

De Haas kon eindelijk beginnen. Geplaagd door een onzure voorgeschiedenis van zowel Wahlwiller en nu deze opdracht besloot de Haas zijn tweede Kruisweg ditmaal direct op de gestucadoorde kapelmuur aan te brengen.

Door de bouwtrant van de kapel was het werken slechts mogelijk onder ongunstige omstandigheden en moesten de schilderingen achter pilaren worden weggestopt.

Met verbeterheid brengt de Haas zijn nieuwe kruisweg in de onvermengde kleuren: rood, geel, groen en paars, fel geladen, schokkend en dramatisch met korte kleurstrepen op de kapelmuur aan. Deze werkwijze geeft de kruisweg een uiterst dramatisch doch turbulente karakter hetgeen de achtergrond der vervaardiging evenals de godsdienstige inbreng van de schilder weergeeft. De religieuze inborst van de Haas kwam typerend tot uiting toen de schilder tijdens zijn werk te horen kreeg dat de bisschop Mgr. Hanssen in het ziekenhuis was overleden. Diep gelovig en onder indruk pakte de Haas zijn schilderspullen bijeen en vertrok met de woorden: "Op dagen dat bisschoppen sterven moet je niet werken. Houd eens rekening mee; dat is een van de opvolgers van de apostelen". Er van uitgaande dat ieder christen een eigen verantwoordelijkheid vanaf de apostelen met zich meedraagt.

De gevoeligheid, doch ook zijn verbeterheid van zijn erva- ren verleden komt in de gehele kruisweg tot uiting. Het plaatst zijn werk in de huidige tijd door b.v. moderne

groene uniformen, zware helmen of officierspet. Met weinig fantasie zal men hier de "Grüne Polizei" in herkennen, forse aangezette kerels z.g. "plichtgezichten", fatiseer en soldaat in een. De achtergrond van de statie met zijn wankel gevelblokken - geven onmiskenbaar de vernielde steden weer van Jerusaleem, Warschau, Rotterdam of het huidige Beiroet. Bij de tijd is ook de figuur van Maria Magdalena die met een koket hoedje is getooid evenals de ont-roerende Maria-figures, maar alles is geconcentreerd op de lijdende Christus. Aanvankelijk verschijnt de verlosser waardig en majesteitelijk bij de intocht in Jerusaleem, maar naar mate de kruisweg vordert schijnt zijn lichaam reeds te ontbinden. De dode Christus die in de schoot van Maria ligt als een insect. De handen steken machteloos in de lucht; de doornenkroon zijn ver uitstekende pennen. De Christus-figuur die in het graf wordt gelegd, is machteloos, nauwelijks meer dan een bruine warrige vlek.

Al het menselijke is verdwenen.

Een collega schilder van Aad de Haas liet zich eens ontvallen: "Jammer dat deze kruisweg in zo'n verborgen kapel staat". Het is dunkt mij wel goed dat deze kruisweg in de kapel van een ziekenhuis staat, waar het verplegend personeel dagelijks met het lijden in zijn meest vernielende vorm wordt geconfronteerd en er tegen verhard raakt. Hier zien zij de lijdende mens, zoals Isaias hem eens heeft gezien: "Zonder gestalte of luister: waar wij naar opzien, zonder gratie, die ons behaagt". Zo vinden zij hem terug in de vernielde Christus-figuur van deze kruisweg, zij worden erdoor opgeroepen tot de tweede deugd, aan de eerste gelijk, de naasteliefde want alleen boven deze Christus staan de woorden van Jeremias geschreven: "Zie toe, of er een lijden is, gelijk aan het M'jane".

Immers is het grootste leed nog steeds het leed, dat de mens zijn evenmens aandoet. Het wordt hier dwingend verbeeld.

Prof. drs. F. van Tricht vertolkte het als een respectabel werkstuk met de woorden: "Het lijden van Christus heeft Aad de Haas diep aangegrepen ook omdat hij het lijden in zijn eigen kunstenaarsleven zo heeft ervaren in de vorm van het kwaad dat de enè mens de andere aandoet door de laster. Ontkent kan niet worden, dat hij ten overstaan van die laster zijn eigen wapen, het penseel heeft gehanteerd. Als bijbels mens brengt hij de lijdende Christus zoals men voorzag, verwrongen van het lijden, schier onmenselijk, 'n worm gelijk. "Zijn er dan geen bloemen in het Christendom?", heeft men gevraagd. Gelijk Aad de Haas antwoordt pater van Tricht: "Natuurlijk, maar niet bij kruisweg of in de lijdensliturgie".

De leiding van het Heerlense ziekenhuis legt er eer mee in dat zij deze rasschilder, als weinig andere begaan met het leed van de mens door zijn medemens aangedaan een kans heeft gegeven. Aad de Haas heeft zijn, die kans, ten volle benut.

Zijn kruisweg is in menig opzicht een gebeurtenis.

De nieuwe ellende

Goedgelovig ging Aad de Haas er van uit dat de clericale overheden nu een andere koers zouden varen nu zijn werk in het ziekenhuis door zovelen werd geprezen. De verwachting dat door het krachtig besluit van de inmiddels overleden bisschop Hanssen de nodige nawerking ofwel diens opvolger in gelijke zin zou handelen ging helaas niet in vervulling. Van de nieuwe bisschop mgr. P. Moors trachte Aad de Haas op aansporen van verscheidene geestelijken, gedaan te krijgen, dat hij de wijze maatregel van zijn voorganger zou behouden, en wel in die zin, dat de speciale de Haas-commissie voor goed zou blijven bestaan om de bisschop bij voorkomende gevallen opnieuw over kunstwerken te adviseren. Tijdens een onderhoud met de kunstenaar verklaarde mgr. Moors er niet in het minste bezwaar te hebben, dat de Haas ook in de toekomst in de kerken van het bisdom Roermond zou werken. Ten aanzien van het verzoek om de door mgr. Hanssen toegestane commissie te handhaven kon de nieuwe bisschop evenwel niet aanstonds een beslissing nemen. Mgr. Moors achtte daarvoor enig beraad noodzakelijk, maar zo zei hij: "De Haas zou zeer spoedig de bisschoppelijke beslissing tegemoet kunnen zien".

De beslissing bleef uit en een tweede, dit maal schriftelijk, verzoek werd ingediend hetgeen eveneens onbeantwoord bleef. Toen de Haas door een pastoor werd aangezoekt om opnieuw een kerk te schilderen kwam uiteindelijk het lang verwachte ook wel vermoedelijke antwoord, n.l. dat de kunstenaar zich bij het uitvoeren van nieuwe opdrachten aan zijn oude beoordelaars zou moeten onderwerpen en de bisschop niet handelde als zijn voorganger.

Gelet op de vroegere ervaringen met deze lieden, stond een dergelijk besluit gelijk met het weren van kunstwerken van de Haas uit de kerken van het bisdom Roermond. De reactie van de Haas op deze bisschoppelijke mededeling kon daarom niet anders zijn dan volgend schriftelijk antwoord:

Monseigneur.

U weet wat ik van Uw bouwcommissie heb te verduren gehad, en men moet al gespeend zijn van alle fantasie om niet te kunnen voorzien, wat mij nog te wachten staat, als ik mij nog eens met deze lieden zou inlaten.

Ik heb tijd noch/zin het spel nog eens te "winnen" zoals ik dat in het geval Heerlen heb moeten doen. Ik kan geen jaren blijven verspillen aan het wachten om mijn recht. Uw besluit, en U gelieve hiervan goed nota

te nemen, heeft mij buiten de Roermondse kerk geplaatst en U draagt hiervoor de verantwoording. Levende kunst en levende mensen zijn altijd als gevaar begrepen voor hen die in een gesmeerd lopend systeem geloven. Daarom is voor mij de kunst in de kerk onmogelijk.

Ik geloof dit te kunnen weten na twaalf jaren inquisitie, leugen, eerroof, verdachtmaking en grove onkunde. Excellentie, het is nu wel genoeg geweest.

De Haas schreef deze brief niet in een onbesuisd ogenblik, doch de maat was vol, en hij verklaarde: "Ik weet, dat ik hiermede alle schepen achter mij verbrand, ik heb er nu echter genoeg van. Ik ben een gelovig katholiek, maar als ik voortaan voor mijn religie de diensten van een bisschop nodig heb, zal ik mij tot het bisdom Luik wenden. Van de Roermondse kerk wens ik geen deel meer uit te maken".

Intussen, en we zijn nu in het jaar 1960, werkte de 39 jarige Aad de Haas onversaagd verder.

Hoe werd de kruisweg gered

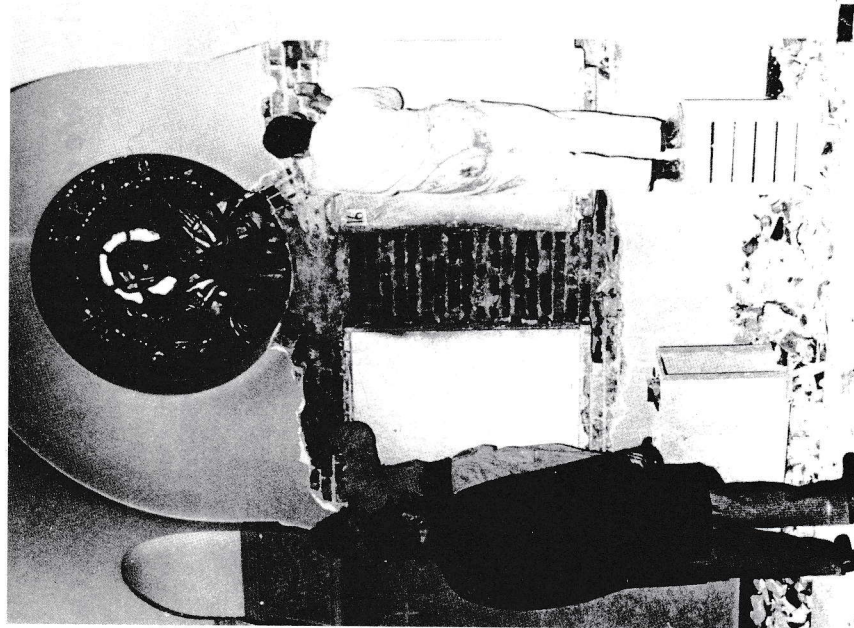
Aad de Haas voor een vrijgekapte statie.

Nauwelijks 12 jaar na de beschildering der ziekenhuis kapel deed zich ten opzichte van Aad de Haas z'n kruisweg een nieuwe tragedie voor.

Het intussen gereedgekomen nieuwbouw "de Wever" ziekenhuis werd de oorzaak dat naast de oude gebouwen van het St. Jozef ziekenhuis gelegen aan de Putgraaf te Heerlen de kapel eveneens gesloopt diende te worden, met alle gevolgen van dien.

De Heerlense gemeenteraad besliste bij hamerslag in febr. 1970 met de minste moeite dat, ongeacht de kunstwerken de beul zijn werk kon doen.

Aad de Haas maakte er geen drama van, hij betreurt het uiteraard en zou het bijzonder op prijs stellen indien ze gespaard werden.

Dhr. H. v. Heel kijkt naar het uitkappen.

Veel werd er geschreven en verbeeld door de landelijke pers en televisie omtrent deze onzorgvuldige daad, doch niets mocht baten. Men mag het wel vergelijken met wat men eens over de schilder Jan van Toorop schreef: Wij bewonderen de tragiek in Uw werk, zelfs de weemoed en de melancholie want gij kent meer dan het lijden, in berusten en het dragen der smart."

De gemeente Heerlen liet door de Maastrichtse fotograaf Frans Lahay, grootbeeld dia's als kunsthistorische dokumentatie maken en gaf de sloper aannemer Ravenstein de opdracht tot slopen.

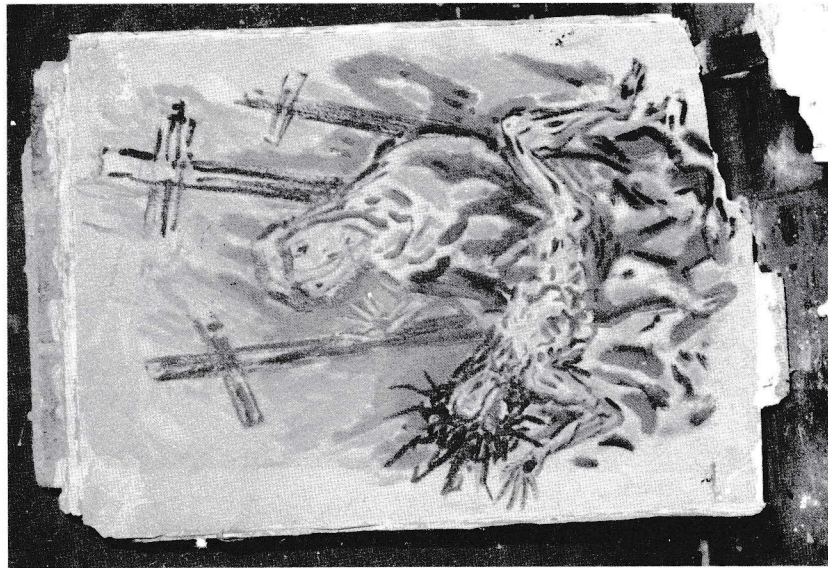
Van deze sloop kwam een televisie uitzending tot stand waarbij opgemerkt dat de wandschilderingen onmogelijk onbeschadigd uit de kapel verwijderd zouden kunnen worden. De kunstminnende H. van Heel werd door deze opmerking dermate geprikkeld en liet zich ontvallen: "alles kan".

Voor van Heel kwam daar nog bij dat hij de kunstwerken van Aad de Haas zeer bewonderde, met name de schilderingen in de kapel zodat de toekomstige vernietiging hem niet losliet.

Kruisafname

Hij vond het ronduit schandelijk dat nog overheid, nog culturele instantie's zich de moeite getroostte om een procede uit te dokteren om de muurschilderingen te behouden. Het z.g. ei van Columbus deed zich voor tijdens een vakantie in Spanje waar dhr. van Heel arbeiders bezig zag marmer te zagen.

Terug in Nederland begon hij samen met zijn broer en het

Het is verwonderlijk met hoe weinig middelen of verrichtingen de uitdrukkingen zijn bereikt in de, soms op het eerste gezicht wild lijkende, linotechniek van Aad de Haas weergegeven in een reeks van 40 passieprenten.

Hiernaast een van de passieprenten. Hierin zijn verwerkt een zelfportret en een geuniformeerde die grijpt naar de met stekels gekroonde Christus.

toezien oog van Aad de Haas de kunstwerken met een z.g. kobaltzaag uit het muurwerk te zagen, de schilderijen met plastiek af te plakken en deze vervolgens van een beschermende gipslaag te voorzien.

Voor sloper Ravenstein was het een plezierig idee te zien dat dank zij het slechts spaarzaam waren het werk goed vlotte en de kunstwerken zonder meer goed te verwijderen waren.

De gemeente Heerlen had wel optie op de schilderijen doch heeft hier geen gebruik van gemaakt zodat ze in eigendom van dhr. v. Heel kwamen.

Dhr. van Heel gaf aan Aad de Haas de verzekering dat ze te zijner tijd een gepaste bestemming zouden krijgen, niet wetende dat noch de Haas noch hijzelf dit mochten meemaken.

Het overlijden van dhr. van Heel was uiteindelijk de oorzaak dat de toen goed verzorgde staties bleven wachten op een definitieve bestemming.

Met een morele verplichting, doch een niet uitgesproken opdracht de wens van zowel Aad de Haas als dhr. H. van Heel gestalte te geven heeft het O.C.G.L. de staties van Mevr. van Heel als herinnering dankbaar willen aankaarten.

Onkundig van het feit welke moeilijkheden en hersenpijniging dit de vereniging nog zal kosten.

Met medewerking van de gemeente hebben we nu reeds met het restauratie-bedrijf Schoonekamp uit Amsterdam de be-doeling van onze eindbestemming kunnen bespreken om tot een definitief resultaat te komen.

Laten we hopen dat nog velen door onze inzet en werk, van Aad de Haas zijn schilderkunst mogen genieten.

ha.er.

Overzicht tijdelijke opslag in U.o.W.

DE VAECHSHOF

In het begin van de 12de eeuw komen als heer van Herle voor, de graven Van der Ahr, afkomstig van Altenahr in het Ahrdal. Ze waren een machtig geslacht, dat in de 12de eeuw door huwelijk verbonden werd met het huis Wickrade. Hun goederen vormden later de Wickrader lenen, ook wel Valkenburgse lenen genoemd. Enkele van de 52 Valkenburgse lenen die hier in 1381 lagen waren: de hoeven Kaekert-Huis, Strijthagen, Overstrijthagen (Overste Hof), Op den Prickenscheit te Nieuwenhagen, Rouwenhof en de Vaechshof. Naast de Wickrader lenen lagen hier ook een aantal van de 60 Keulse lenen verspreid.

Wij beperken ons echter tot de Vaechshof of Vaechtshoff genoemd in de leenregisters van Valkenburg in 1381, het jaar waarin de overdracht vermeld staat. Nieuwenhagen re-sorteerde toen onder de Hoofdbank Heerlen, die weer tot het land van Valkenburg behoorde. Nieuwenhagen lag aan de grens van twee vreemde territoria: de gemeente Eijgelshoven behoorde tot het hertogdom Gulick en Ubach over Worms tot het land van 's Hertogenrade. Nieuwenhagen behoorde zoals vermeld tot Valkenburg, waar de leengoederen verheven moesten worden d.w.z. bezit op de nieuwe eigenaar bij erfenis of koop moest worden overgedragen.

Vaechshof betekent: hof van de voogd. Zo'n voogd oefende het bestuur uit in een bepaald gebied als vertegenwoordiger van een vorst of andere hoogwaardigheidsbekleder.

Zij woonden zelf niet op de hoeve, maar oefenden toezicht uit op de onderhorigen of zij hun verplichtingen nakwamen. De Vaechshof lag ongeveer op de kruising van de tegenwoordige wegen Hovenweiden en Vaechshof. Hier werden restanten gevonden van de hof zoals: pannen, mergelstenen en hoefijzers.

Zoals de naam reeds zegt liep de weg Hovenweiden door de weiden van de hof en kwam uit in het Hoefveld, dat samen met de Vijfbunder ook tot de hof behoorde. Op oude kadaasterkaarten ziet men ten zuid-oosten van de hof t.h.v. de Gatestraat "De Drink" aangegeven. Vermoedelijk een water waar de Koesien konden drinken.

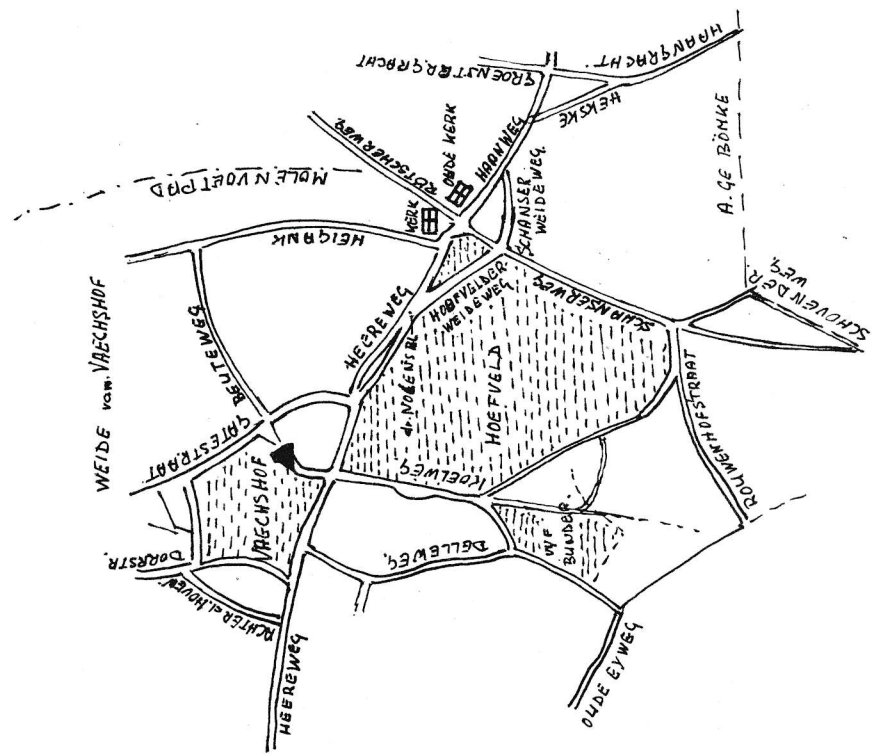
De grootte van de Vaechshof aan akkerland, weiland en beemden bedroeg omtrent 60 bunder (ha). Deze waten reeds in 1648 in erfpacht onder de naburen verdeeld.

De hof werd als grootleen der mankamer van Valkenburg verheven in 1383 door Jan den Alden (Oud)-Valkenburg. Daarna door de zonen van Heer Hilger van Alsdorp. Verder door heer Goswijn van Chevel, zoon van Jan. (1)

1537 door Adolf van Hall.

1549 door Adam van Hall na de dood van zijn oudste broer.

1555 de 8ste september door Hendrik van Izevel, op last van vrouwe Philippote van Nesselrode, na de dood van

haar men Adam van Hall, voor haar en haar kinderen.
 Later door Jhr. Dederik van Hall en na diens dood,
 22 juli 1617 door Andreas van Beul, (2) licēntiaat in
 de rechten, als voorganger van Jhr. Dederik van Hall,
 die nog minderjarig was.
 1617 de 24ste april, door Johan Sleijpen als voorganger.
 1618 de 11de mei door Jhr. Frederik van Schaesberg tot
 Schaesberg. Na de dood van Jhr. Dederik van Hall
 door zijn moeder juffr. Anna Chanon. Na haar dood,
 1612 de 20ste september, door Gerard Fabritius in
 naam van de heer Frans van Blanchart, heer te Gui-
 goven.

Staats-Leenhof:
 De leenverheffers zijn de eigenaars. Na de verdeling van
 de hof moest een der eigenaars opkomen voor de hele hof.
 Als zodanig treedt op voor 't Staatse Leenhof;
 1672 op 15 november, Pieter Hansen uit naam van zijn min-
 derjarige zoon Jan Hansen.
 1781 Jan Simon Römken, de latere eerste burgemeester of
 maire van Nieuwenhagen. Zijn bijnaam vanwege zijn
 corpulentie was "d'r dikke meier".
 In de buitengewone bede van 1570 werd de Vaechshof aange-
 slagen voor 54 gld. en 8 stuivers. Hieruit kan men de
 grootte afleiden, daar men per bunder 1gld. moest betalen.
 De leenverheffing kostte veel geld en moest telkens bij
 overlijden van de leenhaffer plaats hebben. Om deze tijd
 te rekken geschiedde de verheffing uit naam van minderja-
 rigen.

1) De Brabantse Rekenkamer te Brussel vermeldt onder nr.
 2439 Ao 1403-04 (reçu) de Johan de viel Fauquemont,
 escuier, pour un lief: apellé le "cours de Nieuwenhagen
 et le donna à nieche en mariage.
 Slangen vermeldt in het Markgraafschap Hoensbroek p201:
 1447 Arndt (Arnold) van Tzevel, stadhouder der lenen
 van Valkenburg, is leenman van het huis Nieuwenhagen.

2) Andreas van Beul: Naar zijn naam is de Beuteweg genoemd,
 hetgeen dus Beuleweg zou moeten zijn.
 Ook de naam "Belvauer", een gebied aan de Hereweg is
 naar hem vernoemd. Dit in tegenstelling tot de foutieve
 veronderstelling dat dit iets met "mooi uitzicht" te
 maken zou hebben.
 Het belvauer of Beulsvauer (vauer van van Beul was een
 soort slagboom die op de toegangsweg naar de Vaechshof
 lag. Deze bevond zich bij de tegenwoordige Irenestraat.

Wiel Beckers.

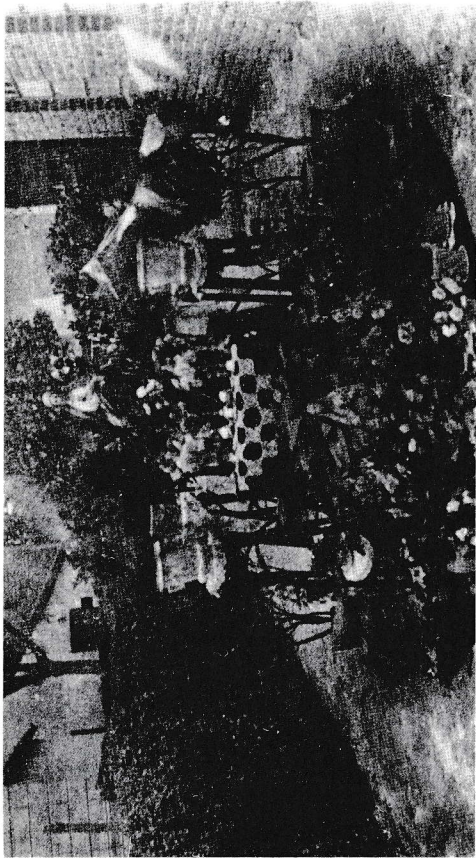
DE BRÓNK

Brónk en processie, dat is tog utzelfde.. mar de letste joare, dat ig mit de processie mitgegangene bin, is mig ummer mië utvërshil ópgevallen, tusshe de processie van noeh en de brónk va vreuger. Óp hñj is ut inne gans nugtere, ónópvallende rónkgank van ing hamfel lñj oane kluër en fluër...Joa, ózzen Hergod geet mit ónger d'r Hieëmel, mar me zouw zage, dat dat ing reë vur ós wuër, um get bezón-gesh d'r va te make...Vur d'r iëështe, betste hoeëge "Piet" weëd mië paraat gemak.

Mar zal ig ug ins get zage?..De franjele zint d'r vanaaf. Franjele zint nit mië gewunsht, zint nit mië moeëde, nit mië "in". Nit alling beij de brónk. Kriet ug mar ins d'r shouwbürg..vreuger moos te dig in d'r gala werpe, wens te doa hin góngs, noeh kans te mit d'r shlóbbershtüb en ing geflikde shpiehkerbóks eri...mar ig ving, da is ut shunste shtuk mar haof zoevöel mië weëd. En of ste noeh ing broeh-lor has, of e anger fes: d'r drum-erum mó't óg feslig zieë! Mar dat is mieng mening..Iër darft druver dinke, wie d'r wilt!

Vur nog ins óp die admoeëdishe brónk trük te kómme, dat woar nit alling d'r Zóndig, dat die brónk durg gen dörp trók, doa houwe v'r al ing ganse weëk van te vuëre de heng dra vol. Mit emmere, mit kerkes woë't zank gehold en v'r wóste genau, woëd d'r witste en d'r fiengste zank te vinge woar!! Da rézete viër noa de bende en gónge doa mangle vol lisshe plukke en alles, wat doa waset en wat v'r kóste broehke, vur te sére: shtreupsel va varens, koa-reblómme, klaproeëze en zoeë wieër. In deë tied woar d'r plestik nog nit oechtóngge, godzedank, alles, wat v'r broeh-kete woar poeër natoeër;..zoeë, wie ut d'r Hergod geshaf-fe hat. I gen hoehs woëte alle shpreijkes geweshe en geshtiehd en geshtrieëke; alles, wat aa leuperkes en dush-dekke doa woar, woë't in oader gemak, de blómme-dushkes woëte geboend, bis ze blónke, wie inne shpegel; ut Hillig Hart-bild (en óg dóks nog allerhande anger hillige-bild-jes) woëte aafgesopt, dat gee shtubke mië dróp woar, de glazere keëtse-lugtere koame in d'r zepe-luëter enblin-kete da, wie kristal en de zilleveren de koëpere woëte mit koëëperpoets bewirrek..Dat de vinstere en de duëre blietseblank woare, shprik joa vanzellef.

In ut geëtje vur ut hoehs woar gee ónkrüdje mië te vinge en alles, wat nog e shtrieëkshke verf nüedig houw, kroog dat óg..Óngertusshe woare v'r i gen shoëel óg al lang an ut oefene vur de brónk. Doa woëte de groepe samegeshteld, ganshe tróbbe ingele mit vluëgele, ut maagdekoëer, wat in de brónk ing iëëreplaatsh houw; die maagde houwe lang, witte klíjjer, bendjes um d'r kop en palmték i gen heng, doa mooste ze da d'r ganse weëg mit winke.De begiengkes

vónge ummer get nujts oeht, wat kluër an de brónk goof: zoeë houwe ze roeë, zammede kusses mit geloof, hoop en liefde dróp:(krüts, of anker, of hats. Doeh moos dig al gans good gedrage, wens te doamit in de brónk woolds lope en vur nieks kroogs te ze óg nit, doa moos vur betaald weëde! De harmenie hoeëts te in d'r zaal óg al ummer prove. Vur de brónk kóste ze ginne geweune hoempapa gebroehke, doa woëte ekstra shtemmige shtukker vur i-geshtudeerd. En dat nit alling, óg al die wuste instrumente woëte gepoetst en gewrieëve beij ut leëve..En wat wuër ing brónk geweë oane harmenie, dat ka me zig joa gaar nit vuërshnelle. De shuttereij bloof natürlig nit hinger. Die provet óg, bis dat ginne feëlshrit mieë gemak woë't!

En da woar d'r brónkzóndig endlig doa! Weë get anshtendigs van de verséring wool make, woar al um un oeër of veër, of viehf oeht de vere. En da woë't zig óp ut werk gewórpe. Ut iëështe woëte mit kriet tekeninge in ut midde van de shtroat gemak. Dat woare dóks ware kunswerker: vuërshtel-linge va ózze leve Heer, de Módder Coads, ingelkes, krüt-ler, ankere, durgboorde hatter, of e hat mit inne shtroa-lekrans drum-erum, of ing groeëte monstrans, mit d'r boaver de Hostie, óg mit inne groeëte shtroalekrans drumhin.. V'r houwe joa mangle vol lisshe en die broehkete viër vur in die shtroale-krens. Da dónge v'r die getekende figoëere mit witte en gekluërde zank ópvulle. Wat v'r aa blómme-knöpkes houwe woë't óp ing kunslike maneer es verséring aa-gebrag...en iër kant gaar nit gleuve, wie feslig, dat die shtroat da oechtzoog. Viër hovete óg ging angs te han, dat ós de auto's d'r durghin varete, want wie ig kink woar (en ig bin va joargank 17!) doeh volen ós de auto's nog nit óp d'r wekker..(herjee, die rów ka me zig joa gaar nit mië vuërshnelle!) Went die shtroat veëdig woar, begóste

v'r ut hoehs te sére. In de duër en óp de shtúpkes vuër de duër woëte alle dushkes, benkskes, leuperkes, kusses en shpreijkes shun geranzheerd; ut woare vrisse keëtse in de keëtse-lugtere gedoa.; óp de iëreplaatsh, óp ut hoeë-gste dushke ut groeët Hillig-Hart-bild, (en weë gee houw, woar al gaar-ginne rigtige katteliek!). en da blómme, blómme en nog ins blómme. D'r ege gaad woar geplunderd de blómme, die v'r i ge veld houwe geplog, woare i vase gezat en went dat nog nit genóg woar, gool me nog e paar pöt hortensia's, (die vullete ut betste, umdat dat zoeng wuste groeëte blómme woare!)

Wint da alles óp zieng plaatsh woar, da woëet gekuërd.. d'r inne noaber beij d'r angere, mar shaloeëzigeet woar nit d'rbeij, want uëveral woar ut anghesh, mar óg uëveral eëve shun.

Óp e shtuk of veër plaatshe i gen dörp woar e "hillige húske" e "rus-altoar" ópgebówd, woëe d'r zeëge mit ut Allerhilligste gegeëve woëet en dat altoar woar da óg ut brónkshtuk van de buërt. Mieëtstens woëet ing plaatsh aa-gewieëze, wa al e weëg-krüts shtóng! Ut woar ing iëër, went me zoeng shun geshtikke kusses, leupere, shpreijkes of keëtse-lugtere houw, dat ze gód genóg woare vur ut altoar en de shiekste blómmevaze en pöt...en natürlig wer blómme en nog ins blómme.

D'r ovvend van te vuëre houwe de jóng lüj, (mieëtsters, van d'r jünglingsverein) de lööker gehouwe vur de brónkpöel. In later joare goof ut veerkentige, cemente shting mit e loak dri, wa d'r poal i passet, of iehzere, geshmeijde, die mit inne pin tusshe de shtoepshting gehouwe woëte en woëe da de brónkpöel moeër-vas dri gehouwe woëte. Aan de blauwe of witte pöel hóng me da de blauw-witte of hóakshkes, dat ze nit beij e klee bietje good vassebónge in de wen ig mig dat zoë uvverdink, kan ig mig egelik gaar ging brónk herinnere mit shleg weër; in mieng gedanke zien ig alling de brónk trekke in shroalend, zónnig, zoëmer-weër. Meshiens han ig mig de reënbrónke oecht ut gedégnis geshrapt, ig weet ut nit...

Wint alles a plaatsh woar. (de roeëd-wit-blauw vaan, went me ing houw, in de vinster hange!) góng v'r noa de Hoeë-mès, doanoa trók da de brónk oecht. Gidderinne trók mit, alling de mam en de klingste kinger blove heem. Ut moos Joa óg inne doa zieë, vur de keëtse aa te shteëke...!

Me wós genauw de plaatsh, woëe me lope moos, de shoëel-kinger mit de meestere en de juifrouwe. I vöel dörrper góng de shuttereij vuërop, als allerieështe de biehlenkes, mit klómpe aa en ut biehle i gen heng; paraat um al, wat de brónk in de kweër wool kómme, of d'r rónk-gank wool vershtuëre, d'r pas aaf te shnieë..Alle vereins trók-ke mit. Dat woar natürlig nit in gidder parochie utzelfde. En in d'r loop van de joare hots te d'r jonge werkmán, de K.J.V. d'r credo pugno, de gezankvereins, d'r Kirke-

koeër en, wie gezag: de harmonie. Dön hun inshtrumente woare gepoetst, bis dat ze blinkete, wie zuver good. Vuër giddere verein lopet d'r vane-dreëger, mit inne lere reem um d'r boehk en va vuëre inne shteun, woëe de vaan dri-shtook. Dat mooste ummer shterke manslüj zieë, inne gebri-éklike miensh hool dat nit vol: e paar shtónd mit die shwoar vaan réze! De mieëtste vane woare va roeë plüsh, mit good-droad beshtikt en aan al die vane woare koeëpere verséringe en die woare in de daag vuër de brónk allemaal mit d'r koeëperpoets bewirrek woëde. Ut woar ing shpas, wens te hingenaan in de brónk lopets, um te zieë, wie die zón sheen, óp al dat gefliekers en geflónkers en weë vuë-renaa lopet, drieënet zig aaf en tów ins um, vur zig te ergöte aan dat feslige bild, va vöel wit en koeëper, va vane, die rujjig beweëgete óp de moat van de brónk-gengere ut roeëd en wit van de geeslige en de koeëjónge, ut def-tig shwat van de hieëmeldreëgere... Vuër ut Allerhilligste lopete de bründjes, de kommunikinger van dat joar mit hön witte krenskes um de hoare en blómmekörfkes i gen heng, woëe ze da oecht shtruiete aan de altoare, went d'r zeëge gegeëve woëet. Óg alle anger kinger, die e wit klid-je houwe mogte mit die groep mitlope...

Da koame alle mès-dénerre, va kling bis groeët; mit de aco-liete d'rbeij woar dat ing ganse reij, ing lus vur ut oog, mit hön roeë teugshkes, doa druëver hagelwitte vrish-ge-plówde rochetjes, (die bis ut smörges mit koad umwikkelde woare geweë, dat de plujkes mar zoe sherp wie meugelig bleve) Langs d'r óngerkanke houwe die breij geshtikke of geheëkelde reng,. Doa-uëver droge ze da nog hön roeë perlerientjes. Nit de wierooksvater, die ze i gen heng houwe, woëet d'r ganse weëg geshwunkeld. Da koame de geeslige, minstens e shtuk of dreij. (Doeh woare t'r nog genóg en

hovete ze zig ging va anger parochies te lieëne). Die houwe óg uéver hönne zhwatte, lange toog, deë giddere geeslige toen nog droog, hönne shunste rochet aa, döks mit kosbare, breije, Brusselse kant, of gans kunslig geheëkelde of geshtikde breije rank aa óngerkrank en mouwe.

Dan koam ut vurnaamste van de ganse brónk: d'r Hieëmel mit ut Allerhilligste..D'r Hieëmel of Baldakijn houwe veër shtumpele; deë woeët soms gedrage durg bevuërbild de verkennere of d'r jonge werkman, mar óp de mieëtste plaatshe durg veër man mit frak en cylinder...Die mooste zig aaf en tów aafwessele, umdat deë Hieëmel zoeë erbermlig shwoar; neéver d'r Hieëmel lopet da mieëtstens d'r kirkeroad, óg al in frak en cylinder en d'r hinger lopet da óg nog ing heëd gefrake en gecylinderde lüj..wat v'r noeh neume: de notabele, dat woar al, wat get woar i gen dörrrep, al, wat ménet, dat ut get woar en al, wat geër nog get wool weëde...En ónger deë Hieëmel: Pastoeër, in vol ornaat: uvver d'r lange toog, de hagelwitte albe, óg mit pregtig geshtikde of shpitse rank, doa-uéver ut kazuifel, de koeërkap en da ut velum, va witte of kream-beshtikde zieh wat vuëre bis óp de knijje hóng; doa woare e paar teshkes i-gewirk, woeë d'r geeslige de heng durg shtook, went heë d'r monstrans vashool. Deë baldakijn, deë geeslige in vol ornaat, deë shtroalende monstrans, dat woar, zieëker vur ós, kinger, d'r hieëmel óppen eëd! agteraa lopete de mansluj en de vrouwluj, die nit in inne verein woare. Lot mig noeh nit de vuërbeëner vergeëte: die lopete óp inne beshtimde afshtank mitte tusshe de reiije. ze houwe inne lange, shwatte shtek i gen heng, mit ing koeëpere punt. Went d'r iëshste vuërbeëner, mit ing shtum, wie zes man, begós mit: "Wéééééééé gegroet, Maria", da gónge alle shtekke, va vuëre bis agter in de brónk noa links, dat heeshet dat de linkse reiije moos vuërbeëne en da in ut mitte van ut wees gegroet shwunkete alle shtekke noa rechts. Die reiije moos da noa-beëne: Heilige Maria, moeder van God, en zoeë wieër. Doa woeët nieks binnesmóngs gerauweld, doa woeët gebeënd!!

Zoeë trók deë lange, lange tsóg durg gen dörrrep. Ut mitte van de shtroat bloof vreiij, alling pastoeër lopet doa, mit d'r Monstrans. Zoeë blove óg ós wegverséringe intak bis de létste minuut. Went de brónk beij ee ven de Hillige húskes aa koam, hool d'r ganse shtoet halt, da woeët ut lantum ergo gezónge, d'r inne of d'r angere gezankverein loot zig nog huëre, de harmenie shpieëlet ee van hön shtemmige shtukker en d'r Pastoeër goof d'r zeëge, noadat de mesdénere zoeë forsh, wie ze kanke mit de belkes gerammeld houwe. Alle luj loge óppen knijje en beënete zig mit. I Egelze woar ut gebroehk, dat aan ut aod kirkshke "kame-re geshoate" woeëte, óp ut moment, dat aan ut rus-altoar d'r zeëge woeët gegeëve! Da vershrokke de luj zig döks waal e óngeluk en de kling kinger begóste te keëke; da

vroog zig menniginne aaf, wie dat zoeë genaauw óp de second klappet: vanaaf de plaatsh, woa d'r zeëge gegeëve moos weëde bis aan ut aod kirkshke shtóng óp giddere shtroate-ek inne mit ing vaan..Die gove zig da óngeree tékes en genaauw óp tied gónge da de shuët aaf...I Egelze woar nog ee anger shun gebroehk. Beij de rus-altoare shtónge klap-shteulkes vur de kranke, die nit zoeë lang óp de bee kóste te bliehve, die kroge da óg nog beij d'r zeëge e mengelke mit freut aageboane, durg ee van de brúhdjes.

En plótstlig woar dat alles passée, ut woar zoeget, wie in-ne klinge "beeldenstorm",...Dat die hillige-bilder nihtuëdig woare, went ózzen Hergod langs koam, houwe v'r ummer gewós, es went v'r die bilder aa-gebeënd huie!! Dat woar joa alles alling mar, um ut fesliger te make... Wie dat bild nit mië doa mog shtoa, houwe die ganse sére-reij drum-erum óg ginne tswek mië..ing keëts tusshe de gardiehne, die ste vanweëge ut brankgevoar óg nog nit ins kans aa-shteeke..dat is alles, wat van de brónkverséring is uéverblieëve!! De nunkes zint nit mië doa, um de klíjje-er vur al die grokepe te verzörge, d'r verkiër is vöël te druk, um de shtroate te sére en ut is óg te geviërllig, um mit ing brónk durg de drukbevare shtroate te trekke. En doabeij is de intresse i kirk en brónk en alles, wat mit geloof te make hat, óg nit zoeë klee bietje geshlón-ke.....

En zoeë is de brónk e shtuk folklore woeëde, get van anno da-zu- mal.

En wens te aaf en tów ins shtiekem in dieng gedanke noa vreuget trük gees, dan heesh dat noeh: nostalgie!

E. Mofers-Coenen

KIRMES

De kirmes en de brónk, dat woar óp de mieëtste dörrper óp d'r zelfde daag: went d'r patroeshilligevan de kirk naa, mesdaag hou! Went v'r da ál van de brónk ópgerümd houwe, houwe de mam de middeg veëdig, da woeët gegeëte en da moos wer langsamerhank alles vur d'r kaffedush paraat gemak weëde. De mam houwe zig daaglank ut laplazarus gebakke.. Vanaaf ut 'sDónnestesh rook ut gans dörrp noa vrisshé bak. Wens te in d'r kelder koams lopet dig ut water in d'r mónk beijjenee, beij ut zieë van al die vlame, keuk, plets en wegke! Mar vur wiewöël man woar dat óg? Alle getrówde kínger rézete kirmeszóndig ut 'snoommedes óp heem aa, mit hön kínger en ut woar mit al die groeëte hoeshouwes van doeh ing ganse kuns, um die allenuij a plaatsh te kriehge.

ROND DE OVERSTEHOF

Óg de nónkes en de tantes, went ze nit zellever kirmes houwe, woare da allenuij vertroane. Went aan de vuërdueër inne nuje tróp bezeuk eri koam, gebuëret ut dôks genóg, dat aan de hingerduër inne rammel kinger boehte de duër woëste gezat; die gónge da zoelang shpieële, bisdat ze aan de reij woare, vur d'r vlaam en d'r kook!!
Noeh is gidderinne bang, datte de "vaste vloerbekleding" of de "perze" verzówd kriet, went he veër man óp bezeuk hat..die zörg houwe me doeh nit!

Went gidderinne ziene (lekkere) hónger geshtild houw, góng de gånse meute noa de kirmes. Die paar cent kirmesgeld, die v'r kroge, woare flot óp; mar wens te geluk hots, loot dig d'r nónk nog ing kieër ekstra óp de kettekarrésél, of de klingste, óp de peëdjeskarrésél. Vur de shiefshokkel moeëts te al tsemlië get kraatsh han en de mam loot dig uvverhoops nit dróp, went die d'r beij woar! Wat woar da nog mië? D'r shiemie, de sheetboecht en get kröëmkes... In later joare koam doa ummer mië beij: kóadje trekke, de soekershpin, d'r noga-kroam...D'r loekas trók ummer vóël lüj, .graad dieginnige, die nieks in de moeskele houwe, menete ummer, wóngesh wat vur shterke keëls, dat ze woare en die blamérete zig da dôks ezoeë grellig, dat ze zig hals uvver kop oeh t d'r shtub mooste make. In de lag-tent mit de shpegele kroogs te óg dôks de begoaving, wens te, leefs mit inne gånse tróp, al die vershangeleerde gezigter zoogs, die knoebbele-bee, of die lang liehver, wie giets-h-kómkómmer...In de sheetboecht probérete de jónge ummer e ruëske aaf te shete, vur ut meëdje, woeë ze shpas aa houwe. Went dat meëdje ut ruëske aa-noom, wós d'r jóng, woeë haas huppet!

Went me get ouwer woar(en dat woar gans zieëker nit ónger de agtieën joar), góng me soaves danse. Noa venant of d'r pap en de mam erg shtreng woare, moos me um nuëge of tiën oeëre wer heem zieë!! Went de jóng lüj hütseadaags noa d'r disko gónt, geëve ze zig um deë tied ieësh óp weëg.. Vur ut 'soaves houwe de mam inne groeëte kómp erpelshlaat gemak en de "groeëte lüj" die da nog óp bezeuk woare, make te dem soldaat. Went v'r geluk houwe, kroge viër kinger d'r angere daag nog de reskes doava..en doomit woar da óg e eng gekómme aan d'r shunste daag van ut joar, (nae, nit d'r shunste, dat woar kirmes; mar bis da woar nog vóël water d'r Riehn eraaf gelope!)

E. Mofers-Coenen.

Wat weet men hierover? Zoveel is er niet van opgeschreven en uit de kleine brokjes die er bekend zijn probeert men een verhaaltje te maken.

Het idee kwam naar aanleiding van het onderstaande krantenbericht op donderdag 13 februari 1986.

"Eigenaar Lei Winthagen ernstig gewond na bluspoging.

SCHUUR HOEVE OVERSTE HOF afgebrand: Schade 7 ton.

Het schuurgedeelte van de hoeve de Overste Hof nabij de draf- en renbaan in Schaesberg is gistermiddag totaal afgebrand. De eigenaar van de hoeve (van 1870), Lei Wint-haegen (52), is bij een poging zelf de brand te blussen gewond geraakt.

De hoeve stond op de monumentenlijst.

Het gedeelte dat vroeger de koestal was en nadien is omgebouwd tot een restaurant oude stijl, bleef gespaard. Ook enkele appartementen, die de eigenaar medio 1979 in de hoeve bouwde, liepen geen schade op. De keuken van het restaurant had enige waterschade."

In de 20ste eeuw worden wij dagelijks op de hoogte gehouden van alle gebeurtenissen op de gehele wereld.

We hebben kranten, radio en televisie.

In de plaatselijke kranten lezen we het nieuws uit onze naaste omgeving en over 1000 tot 10.000 jaar kan men precies nagaan hoe dit of dat is gebeurd, hoe iets is gebouwd en waarom, hoe en waarom het is verdwenen.

Maar hoe was het 5000 jaar geleden?

Wij vinden iets en hebben de middelen om na te gaan hoe oud het is.

Zo zijn er vondsten gedaan waaruit blijkt dat enkele duizenden jaren geleden in deze streken mensen leefden. Alleen gissen of fantaseren kunnen we met zo'n stukje steen in onze handen. We kunnen dan iets dromen en later zeggen: "Ja zo kan het geweest zijn."

En God zag alles wat hij gemaakt had.

Genesis 1:31.

Hij liet toe dat water, over een lange periode een dal vormde, zorgde voor goede grond, waarin hij allerlei boom en planten liet groeien, zodat het dier en de mens kon leven.

En stelde de mens als beheerder aan.

Zoals reeds aangehaald zijn er in deze periode bewoningskernen geweest in Schaesberg (sinds 1982 Landgraaf). Een karakteristiek voorbeeld is de Overste Hof bij de Strijthagerbeek die bewoningscontinuïteit heeft vanaf deze tijd. De heer J.J. Jongen vond er overblijfselen van mensen. Het aardewerk wat zij maakten was versierd met gebogen lijnen en naar dit aardewerk werden zij genoemd "het volk van de band-keramiek". (ca. 3000 vóór Chr.) Ook werden van dit volk vondsten opgegraven in Sittard, Geleen en Elsloo.

In 1920 vond men nabij de Overste Hof de overblijfselen van een ROMEINSE hoeve.

Op de volgende bladzijden kunt U het verslag van de opgraving hiervan lezen.

ROMEINSCHE VILLA

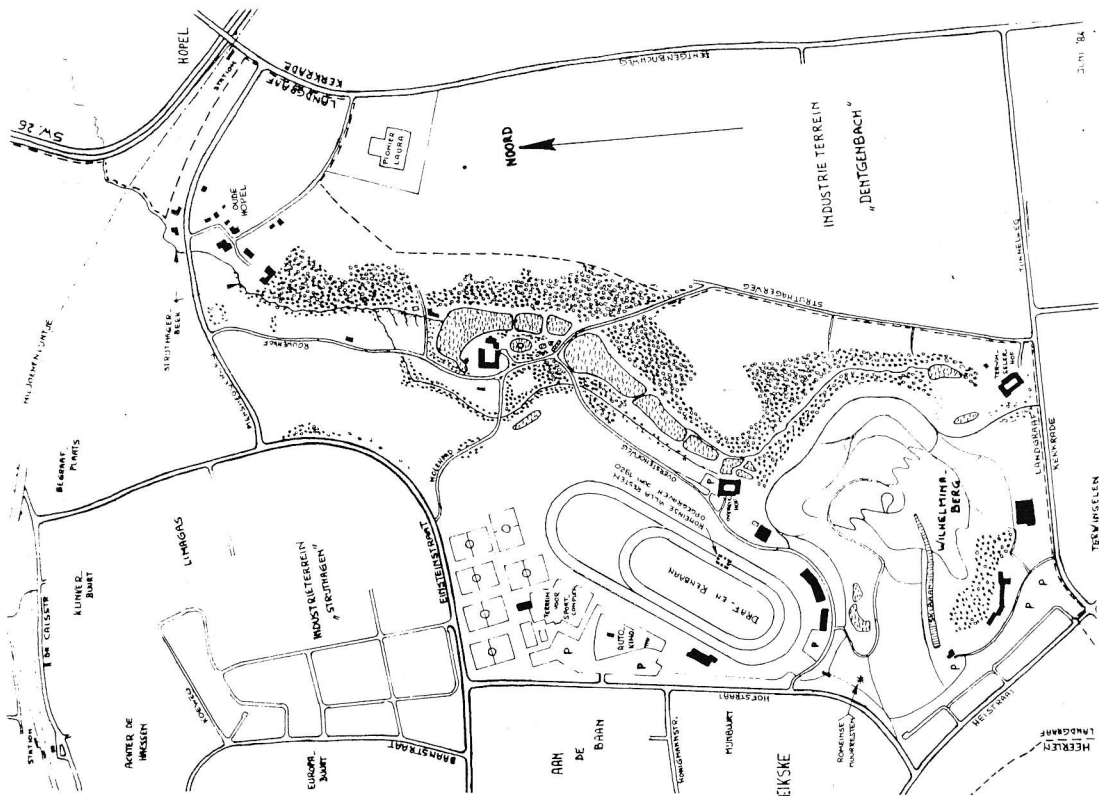
In het zuidoostelijk gedeelte van Schaesberg, dicht bij de oorsprong van de noordwaarts stromende Strijthagerbeek, ligt de grote hoeve Overstenhof, beschut door de vrij hoge en steile, met bos begroeide oostrand van het beekdal. Van deze hoeve, in westelijke richting opklimende, loopt een veldweg naar de Heiweg, die Schaesberg met Spekholzerheide verbindt. Even noordelijk van en evenwijdig met de veldweg vertoont het akkerland een zachte verhoging. 't Was op 't meest oostelijke punt van deze verhoging, slechts 150 m verwijderd van Overstenhof en 140 m van de genoemde veldweg, gemeten van 't grote houten draaihek (vauwere) der grote huisweide, dat de grondvesten van een Romeinse villa werden blootgelegd.

Voor tal van jaren stond deze plek er door bekend, dat zij bij het bebouwen van 't land veel breukstenen bevatte. Ruim een halve eeuw geleden, zo deelde men ons mede, is er eens terdege opruiming gehouden. De lastige breukstenen en stukken pannen werden met karren vol in de bij de hoeve gelegen vijver gestort. Voornamelijk echter in de laatste jaren, nu men in het landbouwbedrijf ook in onze streken is overgegaan tot het moderne, diepe ploegen, hinderde bovengenoemde plek weer zeer veel en kwamen voortdurend kalkstenen en stukken van pannen voor de dag.

De in de buurt wonende Z.E. Heer pastoor H. Spierts te Terwindselen, wie dit ore kwam, begaf zich naar de stenige plaats en merkte aanstonds, dat de fragmenten afkomstig waren van Romeinse pannen en aardewerk. Dr. W. Goossens, archivaris te Maastricht, die met de vondst op de hoogte gesteld werd, vermoedde, dat hier de fundamente van een Rom.villa of landhoeve in de grond verborgen lagen, een vermoeden, dat weldra bewaarheid zou worden.

Met toestemming van de heer H. Pijls, directeur der grondmaatschappij, die de hoeve heeft aangekocht en van de pachter der hoeve, de heer Jos Quaedvlieg, werd in het bijzijn van Dr. W. Goossens een aanvang gemaakt met de blootlegging van de overblijfselen van 't lang verdwenen gebouw. Na een proefsleuf uitgedolven te hebben stiet de spade al spoedig op resten van grondmuren, die de verdere richting van het graafwerk aangaven, of waarvan de sporen gezocht werden met behulp van 't spitse sondeerijzer.

Laat ons hier inlassen, dat de meeste vondsten, al zijn ze niet bijzonder rijk te noemen, te danken zijn aan de ijvervolle bemoeiingen en zelfs aan 't werkzaam deelnemen van de Z.E.H.pastoor H. Spierts. Ook wij verleenden onze medewerking.

Waar de Rom.villa lag is nu de Draf- en renbaan.
Op de tekening kunt U de juiste ligging terugvinden.

Bij de gehele blootlegging bleek, dat er van de muren, behalve bij de kelder, weinig was overgebleven; van de binnenmuren, die er toch geweest moeten zijn, waren van vele zelfs de sporen verdwenen. De grondlagen zaten heel kort aan de tegenwoordige oppervlakte; de funderingen en muren waren soms minder, soms meer dan $\frac{1}{2}$ m breed. Het kwam ons voor, dat de hoogte, waarop de villa eens lag, in latere tijd min of meer afgegraven en de muurresten op vele plaatsen terdege zijn weggebroken of opgeruimd.

Na drie weken, van 22 juni tot 13 juli 1920, met twee werklieden gegraven te hebben, kregen we het onderstaande, weliswaar onvolledige beeld van de romeinse aanleg. De landhoeve lag, evenals vele villae rusticae in de noordelijke romeinse wingewesten, in zuidoostelijke richting en niet ver verwijderd van de bovengenoemde veldweg.

Bij A en B kon niet gegraven worden, omdat op deze terreinen veldgewassen groeiden. Het gehele gebouw had een lengte van 35 m en zal een breedte van 20 m gehad hebben. Het materiaal, waarmede gebouwd was, tenminste van de resten der muren, die aangetroffen werden, bestond uit Kunrader of Benzenrader kalksteen en uit kolenzandsteen uit het Wormdal, verbonden met mortel van kalk, zand en fijnkorrelige kiezel, terwijl in de grondlaag der muren zeer vaak losliggende grote, soms grillig gevormde kiezelstenen zaten. Deze bouwwijze constateerden we ook vaak bij de gebouwen van Coriovallum, het rom. Heerlen. Funderingen van vastgestampt kiezel waren er weinig. C is het binnenhof, groot ongeveer 10 x 10 m. Om dit open binnenhof, dat ongeveer in 't midden lag van de gehele aanleg, groepeerde zich een overdekte voor- en achterhal (E en D) en twee vleugels, bevattende de verschillende vertrekken der rom. landhoeve. Deze bouwtrant, die we nog grotendeels terugvinden bij de hedendaagse hoeven in zuid limburg en 't naburige België en Rijnland, zou een navolging zijn van 't bouwsysteem van 't oud-rom. huis, waarvan zich de woonvertrekken schaarden om een open binnen- of lighthof (atrium).

Van D, de voorhal (vestibulum) die 4 m breed was, werd slechts een ongeveer 5 m doorlopende, zwakke fundering van kiezelstenen aangetroffen, waarop een gedeelte van de voormuur moet bestaan hebben; voetstukken, 't zij van vastgestampt kiezel of van een grote steen voor de houten pijlers, waren er niet. Of de voorhal geflankeerd werd door twee vooruitspringende vierkante torenvormige vertrekken, konden we niet constateren, omdat op de aangrenzende terreinen, waar deze gezocht moeten worden, veldgewassen stonden. Zeer vermoedelijk was er wel een oprit, die voorhal en binnenplaats verbond. De achterhal E heeft zich niet over de gehele lengte der hoeve uitgestrekt. Hierop wijst de achtermuur, die in

haar geheel niet recht doorloopt, maar bij F terugspringt; nochtans sporen van tussemuren vonden we niet, slechts bij G troffen we een klein stuk van een brede muur aan. Zeer weinig fragmenten werden in de achterhal gevonden. Het niveauverschil tussen voor- en achterhal bedroeg ongeveer 1 m.

Bij H was een vierkant gat van $2 \times 1\frac{1}{2}$ m. Op $1\frac{1}{2}$ m diepte kwam het vaste leem. Het gat was gevuld met puin en as, waarin zich bevond een bijna gave, platte boordpan, veel fragmenten van platte en halfronde, van witte en rode pannen, fragmenten van een urn, rose van kleur, fragmentjes van deukbeker, een terra sigillata schotelkje met de stempel TRITVS, enkele glasscherven en roodwitte brokken van een vloer in testa contusa. Op de bodem van de kuil was een laag zwart puin van houtas, die op een bruingeel zandlaagje rustte. Sporen van een muur konden in het gat niet geconstateerd worden. Er lag wel in twee hoeken een grote, vierkante zandsteen; vermoedelijk bevonden zich in de vier hoeken stenen, waarop palen stonden, die een dak steunden. Deze kuil is o.i. ook volgens de laag geel zand op de bodem, een soort keldertje geweest, misschien een bewaarplaats voor gewassen, die niet bestand waren tegen de winterkou.

In de oostelijke vleugel bij I werd de kelder blootgelegd, die van de binnenplaats door een trap van 1 m breedte, bestaande uit 7 in 't leem uitgestoken treden, bereikt kon worden. We wijzen er terloops op, dat in verschillende in Z-Limburg ontdekte Rom.kelders de trap uit 7 treden bestond. Waar de trap op het binnenhof uitkwam, was de muur zeer sterk en bestond uit grote blokken. De treden zijn zeer waarschijnlijk met planken bedekt geweest die in zijbalken bevestigd waren; tenminste aan de twee zijwanden en op de treden waren brokken houtskool aanwezig. De keldermuren waren grotendeels tot in hun fundamenten weggebroken; aan de noordwestzijde in de kelder stonden nog drie stukken van muren a, b, c van 0,60 m, 2.03 m en 0.90 m lengte en van 60 tot 70 cm hoogte. De muur bij a was slechts 25, bij b en c daarentegen 50 en 55 cm dik, wat bewijst, dat bij b en c een hoogopgaande muur moet bestaan hebben. De gehele kelder mat 2.03×3.70 m en was ongeveer 2 m diep. Het materiaal, waarmee de zeer hechte keldermuren waren opgetrokken, bestond uit bekapte kalkstenen en kolenzandstenen. Tussen dit bouwmateriaal was hier en daar een Rom.pan vermetself. De mortel bestond uit kalk, zand en fijne kiezelsteentjes. De binnenvoorzijden der keldermuren waren niet mooi gevoegd, zoals wij dat bij kelders in Coriovallum zagen; de voegen waren eenvoudig met een plat ijzeren of houten gereedschap glad gestreken. De voorzijden der kelderstenen, die in onregelmatig voegverband gemetseld waren, hadden verschillende afmetingen, 25×15 cm en minder.

De gehele kelder zat vol puin en aanvulling. De bodem was bedekt met een 10 cm dikke laag bruingeel zand. Op één plaats bij een muur was in de zandbodem een kuiltje, waarin een bed van kiezelsteentjes, waarschijnlijk heeft de zandvormige uitdieping gediend voor een grote puntamphora of voor een grote voorraadspot met rond bodemvlak, fragmenten van zulk een grote pot werden gevonden bij L. De aanvulling in de kelder bestond uit verschillende lagen. Beneden op het gele zand lag zwart brandpuin, vermengd met kleine en grote brokken houtskool, fragmenten van Rom.pannen, spijkers, beenderen van dieren, een deukbeker, een zwarte hoge beker, enkele fragmentjes van ander aardewerk en brokjes steenkool, waarvan een de grote te had van een kippenei. Dan volgde een laag leem vermengd met houtskoolgedeelten en stukken van pannen; deze laag werd weer gedekt door leem met panfragmenten en kalkstenen. Tenslotte kwam de teelaarde.

Het keldertje zal niet overwelfd maar bedekt geweest zijn met balken, waarop een planken vloer bevestigd was; de vele spijkers en brokken houtskool, die beneden diep in het kelderpuin lagen, wijzen op zulke zoldering. Best mogelijk is het, dat vertrek J, verlegd met de ruimte boven de kelder, gediend heeft tot keuken; er werden veel beenderen gevonden.

In de oostelijke vleugel zijn zeker nog meer vertrekken geweest, waarvan wij echter geen sporen hebben kunnen ontdekken. Bij K kwamen de zeer brede grondvesten voor de dag van een vertrek met halfronde voorzijde. De zijmuren waren 1 m en de voormuur was slechts $\frac{1}{2}$ m dik. Vermoedelijk kan hier gedacht worden aan een gedeelte der badinrichting; in verband hiermede wijzen wij er op, dat bij L, behalve veel stukken van pannen en van een grote voorraadspot, ook gevonden werden een ronde schijfvormige baksteen tot oprichting van een pijlertje voor 't hypocaustum en stukken van vierkante tegels, ook vermoedelijk afkomstig van pijlertjes. Van de oostelijke muur bij L waren slechts kiezelstenen der grondvesten aanwezig.

Ook de westelijke vleugel, die niet geheel kon onderzocht worden, vertoonde, ook weer tengevolge van de vroegere opruiming, weinig sporen van grondmuren. Bij M werd in het vaste leem het stookkanaal van een hypocaustum gevonden. Dit kanaal waarvan de bodem 1.10 m onder de tegenwoordige oppervlakte lag, had een lengte van 2m ongeveer, was 40 cm breed en verwijdde zich lipvormig bij de muur van de binnenplaats. Vanaf het binnenhof werd derhalve gestookt; een afzonderlijke stookplaats (praefurnium) hebben we echter daar niet kunnen vinden, zoals ze b.v. aangegeven wordt op het binnenhof van de villa bij Bol-lendorf (vgl. Bericht VI der Röm.Germanische Kommission p. 72) Op de bodem van het kanaal lag een dikke, zwarte laag houtas en voor de opening was geen as, de wanden waren bruinzwart van de rook van 't stookkanaal, terwijl

het leem om de wanden van 't kanaal tot op 10 cm dikte door de gloed rood gebrand waren en een hardheid verkregen hadden, die een bekleding van steen overbodig maakte. Hoe het stookkanaal bedekt is geweest, met tegels of met leem, vermoedelijk 't laatste, kon niet geconstateerd worden. Wat nog van 't kanaal te zien was, was een halve meter hoog.

Van het hypocaustum zelf, de benedenstookplaats voor verwarming der vertrekken dat bij N bijna zeker moet geweest zijn, waren niettegenstaande nauwkeurige onderzoekingen geen sporen in de bodem te ontdekken. Bij het puin, dat hier uitgedolven werd en uit houtskool en zeer veel stukken pannen bestond, waren ook fragmenten van ronde van klei gebakken groote, dikke, rode schijven afkomstig van de pijlertjes, die de zoldering van het hypocaustum steunden; eveneens fragmenten van roodachtige, vierkante, uit klei gebakken kleine verwarmingskastjes (tubuli) of van haaktegels (tegulae hamatae), die, tegen de wanden der vertrekken op elkaar bevestigd, een verwarmings- of warmtegeleidingsbuis vormden, waardoor de hete lucht uit het hypocaustum kon optrekken.

Waartoe het vrij grote vertrek O, dat ook op het binnenhof uitkwam, gediend heeft, weten wij niet. Van dit vertrek was de noordelijke muur, waarvan de zeer sterke en harde fundering uit vastgestampt kiezel bestond, breder dan de andere muren.

De grondvesten der economie-gebouwen, een schuur en enkele bijgebouwtjes, zullen misschien in de buurt bij de villa nog verborgen liggen; en dan hoogstwaarschijnlijk, in verband met 't gemakkelijk inhalen van de oogst, op het lagere terrein voor B. Een onderzoek daarna kon voorlopig niet worden ingesteld, eveneens niet naar een omheiningsmuur of gracht, die de villae rusticae met haar bijgebouwen vaak omgaf.

Een welput werd niet gevonden. Indien hij er geweest is, zal hij ook in het lagere voorterrein gezocht moeten worden. Omdat echter daar zelfs het drinkwater op een diepte van ongeveer 20 m zit, zullen de villabewoners hun drinkwater gehaald hebben aan de niet ver verwijderde bronnen der Strijthagerbeek. Bij Overstenhof is een westelijke en een oostelijke bron, deze laatste geeft nog overvloedig water, vijf minuten zuidelijker, bij Terwinselen, is feitelijk de eerste bron der beek. Vermoedelijk bepaalde de dichte nabijheid der genoemde westelijke bron ook de plaats, waar de villa op een hoogte gebouwd is geworden. Dit typische van een Rom. villa, althans van een Rom. nederzetting, liggende op een hoogte kort bij een bron, hebben we eveneens op twee plaatsen in Heerlen kunnen waarnemen.

Er moet in de buurt van de Rom. villa ook de begraafplaats geweest zijn, die denkkelijk nog verborgen ligt. Dat deze zich bevond in het Terwinselerveld, waar in

1919 (vgl. "De Maasgouw" Oct. 1919) en later nog meer graven ontdekt werden, zelfs één omringd door een kranen van kiezelstenen, is wat te gewaagd; de afstand van ± 1200m is te groot. Wel is het toen gevonden vaatwerk van dezelfde soort als dat der bewoners van de villa bij Overstenhof. Wij vermoeden echter, dat die graven afkomstig waren van gelijktijdig levende bewoners van een andere nederzetting, die daar dichterbij lag. Sporen van zulke andere nederzetting werden ontdekt aan de noordelijke voet van de steenberg van de Staatsmijn Wilhelmina, waar Rom. muren gevonden zijn; ook werden zulke muurresten aangetroffen 500 m westelijk van onze villa, vlak aan de noordzijde van de meer genoemde veldweg. Zoals met ziet, kan hier deskundig onderzoek nog veel aan 't licht brengen.

Wanneer de blootgelegde Rom. hoeve, waarvan de grondmuren zeer waarschijnlijk tot geringe hoogte van steen gebouwd waren en 't overige gedeelte wel uit houten balken en vlechtwerk met leem bestaan zal hebben, gesticht, verlaten en vernietigd is, laat zich met zekerheid niet bepalen. Het aardewerk van onze villa draagt de kenmerken van de 2de eeuw; slechts een enkel scheurijve van het zgn. pingsdorfsch aardewerk en enkele bruingevefde, zeer hardes fragmenten met gekartelde voet of met inkervingen op de halswand van veel later aardewerk werden aangetroffen en zullen er toevallig gekomen zijn. Munten, die ter datering aanwijzingen kunnen verstrekken werden niet gevonden. Vermoedelijk, is de villa gesticht omstreeks 100 na Chr; trouwens andere vondsten zeggen ons, dat de eerste villa in Zuid Limburg gebouwd is niet voor het allerlaatste gedeelte der 1ste eeuw.

De stichter en bewoner der villa is waarschijnlijk een Rom. burger of veteraan uit het Rom. leger geweest, aan wien land geschonken werd door de regering, die het groote voordeel beseftte van de aanleg van grote hoeven. Hij van de landbouw en van de aanleg van fruitcultuur en veeteelt, hield zich vooral bezig met fruitcultuur en veeteelt, met het verbouwen van vlas en graangewassen. Hij woonde niet ver van 't Rom. stadje Coriovallum, waar hij voor de producten van zijn arbeid gretige kopers vond. Rustig leefde hij of zijn nazaat hier vermoedelijk gedurende de gehele tweede eeuw, een tijd van volkomen veiligheid niet alleen in deze streken, maar ook op de gehele linker Rijnsoever, een vredeperiode, die feestelijk ingezet had in 70 n Chr, na de Bataafsche opstand. Toen moet een verschrikkelijke catastroof gekomen zijn over Zuid-Limburg en de naburige landen, want plotseling houden er de munten en het aardewerk op in de alle door brand vernielde Rom. hoeven. Deze ramp trof ook onze villa; de talrijke brokjes houtskool, de lagen houtas en de lichtrode kleur van verschillende stukken kalksteen leggen er getuigenis van af, dat de nederzetting haar

ondergang heeft gevonden door een geweldige brand. Dit geschiedde in het begin der 3de eeuw, waarschijnlijk in 213, toen door de Germanen, tengevoelge van het zwak optreden van keizer Caracalla, de Rom.Rijn grens tijdelijk verbroken werd.

Onze landhoeve werd niet meer opgebouwd wegens de onveilige tijden, die thans begonnen door het langzame verval der Rom.macht. Ze bleef een ruïne, die door welige plantengroei, door een bos bedekt werd en is in die toestand misschien gebleven tot het grote rodingstijdperk aanbak; waarin tal van nieuwe, kleine en grote nederzettingen in de buurt ontstonden. Toen werd de ruïne, die gemakkelijk steenmateriaal opleverde, doorwoeld en weggebroken. Later werd de plek genivelleerd en zo goed mogelijk in vruchtbaar land herschapen.

Alvorens we de vondsten opsommen, een kort woord over de hoeve Overstenhof zelf, die evenals de Rom.hoeve haar oorsprong, haar ligging zal te danken hebben aan de bovengenoemde bronnen en wier terreinen een deel uitmaken van het Rom.Landgoed.

De hoeve wordt in zeer oude bescheiden Overstrijthagen genoemd. Er bestond ook een Nederstrijthagen, n.l. Rouwenhof (der ouwen hof), liggende in de buurt van een thans bedekte zeer ouden weg, die van hier de Strijthagerbeek volgde naar het waterrijke, in de Rom.tijd reeds bewoonde Eygelshoven. Deze hoeven, evenals Strijthagen Wickraderleenen, schijnen onderdelen geweest te zijn van 't uitgestrekte, oude, adellijke landgoed Strijthagen (in 1256 Strithagin), dat een versterkt kasteel was omringd door grachten, gevormd door het water der hoger verlegde Strijthagerbeek, die gedeeltelijk de oostgrens vormde tussen het middeleeuwse Herle en het land van Rode (Herzogenrath).

Op 't eind der 14de eeuw was Overstenhof in het bezit der familie Crop van Liskirchen, in de 16de eeuw van Winand van Emstenraadt van Mheer en later van de familie Van Loë. In 1697 verpachtte o.a.: "Philipp Cristophor frei Heere van Loë, Heere tot Meer etc. aan Joan Harst ende Petronella Quaefligh Eheleuth synen Hoff geleghen tot Strythaeghen, ghenaemt den Oversten hoff".

Er werden o.a. gevonden:

Fragmenten van Niedermendiger molensteen (8 cm dik) van een ligger en brokjes magerkool uit het Wormdal bij Kerkerade.

Steenkool werden o.a. ook gevonden in de villa Vlengendaal bij Bochoholz (Die Römische Villa bei Vlengendaal von Prof.Dr.W.Goossens, thans archivaris-bibliothecaris der gemeente Maastricht), in de villa bij Stolberg (Zetschrift d. Aachener Geschichtvereins 1882) en te Luik op de Place St. Lambert; d.i. overal in de nabijheid van plaatsen (Wormdal, Stolberg, Chevremont), waar reeds lang uitgedolven kolenvlagen naar de oppervlakte toeliepen.

In Rom. tijden en zeer waarschijnlijk ook daar vóór, kenden de omliggende bewoners dier plekken derhalve de steenkool en het gebruik ervan en zullen haar vermoedelijk tot zekere diepte hebben weten uit te halen, want het mijnbedrijf was reeds de oud-Galliërs niet vreemd. Deze legden ronde schachten aan, die voldoende steun verkregen tegen de sterke druk der zijwanden, doordat er in de schachten hoepelvormig gebogen, jonge, buigzame eikestammetjes loodrecht op elkaar geplaatst werden. Dergelijke miniatuur-schachten uit vóór-Rom.tijd, zo deelt Dr.fr. Cramer in "Römisch-Germanische Studien" p. 108 mede, werden bij Eschweiler in de tachtiger jaren der vorige eeuw ontdekt bij 't uitdiepen van een nieuwe schacht ter ontginning van looderts. Op zekere diepte stiet men plotseling op een zeer zorgvuldig aangelegde, oude mijngang, die op enige plaatsen verbinding had met de oppervlakte door kleine, ringvormig met boomstammetjes beklede schachten.

Heerlen.

P.PETERS

Romeins Schaesberg gelegen tussen twee verkeersstroken; één in het noorden en één in het zuiden, waartussen ongetwijfeld verbindingen zijn geweest.

De naam Baan - nu Baanstraat - wijst hierop.

De Stenen brug, die over een greppel leidde op de hoek Brugstraat - Baanstraat kan eveneens van Romeinse oorsprong zijn.

Nu weer terug naar de Overte Hof die als Romeins agrarisch wooncentrum ons voldoende bekend is (uit opgravingen aangetoond). Deze hoeve lag niet ver van de hoofdroute met het oog op de afzet van de landbouwproducten..

Nabij de Overste Hof is bij het aanleggen van een ran-geerterein voor de Staatsmijn Wilhelmina, ten zuiden van Terwinsele, gevonden: enige Rom.graven met urnen en terra-sigillata; wellicht de overblijfselen van een landhuis.

Bij Terwinsele op de plaats van de kolenstort van Staatsmijn Wilhelmina gevonden: een rom. grafveldje en Rom. brandgraven.

Nu moeten we even de Strijthagerbeek bekijken.

Overweging bij de beek.

De wind ruist door de bomen en samen met het kabbelen van de beek vormen zij de sonore geluiden in het bos, waarbij de nachtegaal geholpen door andere vogels hun vele solo's zingen.

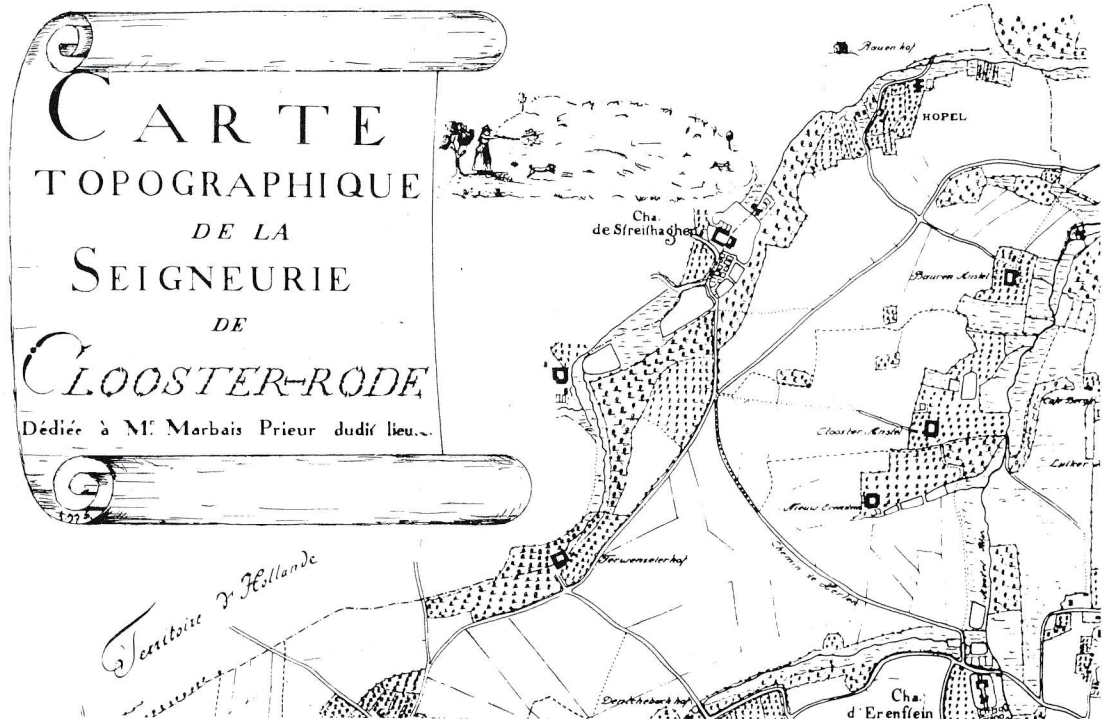
De bloeiende kruiden, waarop de dauwdruppels het zonlicht weerkaatsen, verspreiden een hemelse geur, vele insecten zijn drukdoende met het verzamelen van nectar. Het hoorntvee stoot hun roep als een trombone over het landschap, dat door de echo beantwoord wordt, met de be-geleiding van de kikkers in de beek.

Fel schijnt de zon en werpt brede en smalle lichtbanen door de kruinen van de eeuwenoude bomen en weerkaatst zilverachtig in het groen-glanzende water.

Terwijl in de verte de kerkklokken de mens ter kerke roept, is dit als een sprookje op een zondag morgen. Moge vele met mij zo ervaren.

Als men over de Strijthagerbeek spreekt dan meent men dat we te doen hebben met één beek, doch het tegendeel is waar. Het zijn beslist twee geheel verschillende be-ken.

De eerste beek, die we voor het gemak de Winselerbeek zullen noemen, ontspringt in de kelder van de Winseler hof. Bij zijn loop door het dal voeden meerdere bronnen en kwellen deze beek. Hij passeert zuidelijk op + 60 m de Overstehof waar hij de eerste vijver van water voor-ziet. Deze vijver is, naar mijn mening, uit de dertiger jaren van deze eeuw. (zie krt.Schaesberg van 1775 blz.22) Door het opstuwen van de beek en het maken van dijken,

DRIEKWART EEUW MIJNBOUW LAURA & VEREENIGING

Eygelshoven, ruim 800 jaar oud, is gelegen in het dal van de Anselder-, Strijthagerbeek en de Worm. Begin 1900 vormen boeren de kern van de bevolking en telde 550 inwoners. In oude annalen maakt men gewag van 21 kompels onder de bevolking. Deze waren werkzaam op de "Hollensje koel" ofwel op de Duitse mijnen Anna, Gouley of Voccart. Zij die in de landbouw geen werk vonden gingen naar Herzogenrath of Aken werken in de metaal of textiel fabrieken. In die tijd werkte men 10 uur per dag en met de voetreizen van meer dan drie uur per dag voor de heen en terugreis maakte men dus dagen van 16 tot 18 uur en dat in alle jaargetijden. Er was dus wel belangstelling toen in Juli 1900 technici en arbeiders een begin maakte met de aanleg van schacht I van de Laura.

40 jaar hiervoor was reeds aangetoond dat er kolenvoorraden waren. Schachten afdiepen was een riskant en moeizaam karwei en de streek was verstooken van spoorwegen en behoorlijke verbindingswegen. Er waren nieuwe afdiepmethoden gevonden en de heer Sarolea van de Zuider Spoorwegmaatschappij bracht een spoorverbinding tot stand in 1896. De gemeente Eygelshoven gaf hiervoor een bijdrage van f.2000,--

Laura

Nabij Eygelshoven werd naar kolen geboord. Dit was het geval bij kasteel Rimborg, tussen Rimborg en Scherpenzeel, bij de Groenstraat en dan de andere kant van de grens bij Hofstad en Wildnis. Het leverde niets op. In het Bärenbosch bij Haanrade hadden de graven Marchand et d'Ansembourg, Alfred Frederik Maria uit Brussel en zijn broer Oscar uit Gulpen meer sukses. Op 14 October 1860 vroegen de heren Marchand et d'Ansembourg concessie aan. Het Bärenbosch werd verkocht aan de Handelsfirma Eltsbacher en Cie te Amsterdam die het weer verkocht aan Antoon Wackers te Herzogenrath en diens zwager Gustaf Schummer te Klinkheide-Pannesheide. Deze deelde op 24 Augustus 1872 aan de Ingenieur der Mijnen Bogaerts de koop mede. Deze gingen verder met boren en vonden op 1 Januari 1873 een kolenlaag aan op 154 meter met een dikte van 74 cm. Enkele dagen later bleek deze laag met een onderbreking van 23 cm leisteek een dikte te hebben van 114 cm. Op 14 Januari vroegen zij voor een gebied van bijna 1500 ha concessie aan onder de naam Laura. (De voornaam van de echtgenote van Wacker.) Het duurde tot 9 September 1876. Toen kwam de concessie voor 457 ha.

liep de vochtige weide onder water. De verdere vijvers zijn van oudere datum en diende als bescherming van het kasteel Stijthagen, dat voorheen geheel door water was omsloten. (zie krt. op blz. 22)

Het water van de molenvijver bij het kasteel wordt via een sluis naar het molenrad van de Strijthagermolen geleid. Dan stroomt deze beek verder noordwaarts. En nu de tweede beek die we voor het gemak de Overstehof beek zullen noemen.

Als we de kaart (1775) goed bekijken zien we bij de Overstehof een beek getekend met kleine zijtakken die als het ware de hof omsluiten.

Deze beek loopt met de Winselerbeek parallel tot bij het z.g. Zilverland bosje waar zij met een grote boog om kasteel en boerderij buigt, onder de molenweg door stroomt en komt dan uiteindelijk + 150 m voorbij de Strijthagermolen weer in de Winselerbeek en vormen daar samen de Strijthagerbeek. De geschiedenis zwijgt nu tot.....

In 1381 wordt de Overstehof vermeld onder de naam Over-Strijthagen als Wickraderleene, groot 75 bunder. Hij behoorde destijds aan de familie Krop en kwam in 1554 aan Jan van Imstenrade, heer van Mheer en met Mheer aan de fam. van Loë enz.

In de loop van de 19de eeuw ging de Overstehof aan de fam. Erens van Schaesberg over en daarna aan de fam. Staasen uit Maastricht. In 1927 kwam hij door koop aan J. Drummen uit Maastricht, die de hoeve aan de Staatsmijnen verkocht.

Hierna was de hoeve onbewoond maar werden de opstallen gebruikt voor het ombouwen van auto's. In de zeventiger jaren werd de hoeve verkocht aan een particulier die de hoeve enige jaren later weer verkocht aan de fa. Wint-hagen, die hem tot heden in bezit heeft.

Als pachter woonde er in de vorige eeuw de families Hennus en Quadvlieg, de laatste tot 1928. Hierna pachtte de fam. Fr. Zenden de hoeve tot enige jaren voor de verkoop van de Staatsmijnen

J. W. v. Venrooy

Deze was gelegen onder de gemeenten Eygelshoven, Kerkrade en Nieuwenhagen. De grens van de concessie werd bovengronds gemarkeerd door stenen grenspalen, veelal vielen de hoekpunten samen met markante punten in het landschap. De palen waren voorzien van de letter "L". Ze moesten een voor die tijd kapitale waarborgsom storten van f.30.000.-- Zij vroegen en verkregen telkens voor twee jaar uitstel.

Vereeniging

Enkele jaren voor deze concessie werd in het Kom-merveld te Eygelshoven bij een boring op 11 Juni 1873 op een diepte van 105 meter een laag van 66 cm aangeboord en een korte tijd daarna een tweede laag. Op grond hiervan werd concessie aangevraagd door het "Vereenigd Gezelschap voor Steenkoolontginning in het Wormdistrict. Deze concessie werd verleend in 1877 onder de naam "Vereeniging". Dit gebied was groot 454 ha. en lag ten noorden van de concessie Laura. De grenspalen werden nog hetzelfde jaar uitgezet. 14 December 1887 kocht dit Vereenigd Gezelschap en de Eschweiler Bergwerks Verein de concessie Laura voor de prijs van f.23.529,40. Deze eigenaars vroegen ook uitstel van betaling van de f.30.000.-- en kregen uitstel tot 1891. Hieruit is de naam "Laura en Vereeniging" ontstaan.

Oprichting

Op 26 Juni 1899 kwam de "Société des Charbonnages Réunis Laura & Vereeniging S.A." in Brussel tot stand. Stichter was generaal Albert Thijs. De akte werd verleenden overstaan van notaris Maitre Auguste Scheyven.

De vennootschap werd gevestigd te Brussel met een administratiezetel te Eygelshoven. Het kapitaal werd bepaald op Bfrs. 6.400.000.--. Het maatschappelijk kapitaal is in de loop der jaren verhoogd tot het huidige peil van f.30.000.000.--

Afdiepen Lauraschachten

Nadat aan alle formaliteiten was voldaan en alle moeilijkheden waren overwonnen werd een begin gemaakt met de aanleg van de schachten. Ter beschikking stonden twee afdiepmethoden n.l. de methode Honigman (z.g. dikspoeling) of methode Pötsch (beviësmethode). Men koos voor de beviësmethode. De machines en apparaten werden aangevoerd via de spoorlijn Heerlen-Rolduc en moest van Rolduc met paardenkracht door Eygelshoven, met zijn nauwelijks verharde straten, naar het terrein van de Laura, onder grote belastingstelling van de inwoners van Eygelshoven. Het is wel interessant om enkele prijzen uit die tijd te vermelden; Ene ingenieur J.Koster, assistent van de directeur kwam in Juni 1900 in dienst tegen een maandsalaris van f.100.--. Het gemiddelde loon van de arbeiders bedroeg in die dagen per dienst van 10 uur f.1,71½. Ringovenstenen kostten per 1000 stuks 21 mark. De aanneem-

som voor schacht I bedroeg 177.000 mark en voor schacht II 160.000 mark. De schachten kregen een middellijn van 4,50 meter. Op 3 Augustus 1900 kon met de boorwerkzaamheden worden begonnen. De afvoer van de losgemaakte grond en stenen gebeurde met een zogenaamde afdiepton. Deze diende ook als personenlift die aan drie personen plaats bood. Na 3 maanden afdiepen kwam men op 99 meter aan het carboongesteente en werd een kolenlaag van 80 cm dikte aangetroffen. Tot dan had men geen noemenswaardige moeilijkheden ondervonden.

Vriezen of dooien

In Augustus 1901 ontstond een vrij omvangrijke waterdoorbraak. Het opwellende water met zand steeg tot 69 meter onder de schachtmond. Om de watertoevoer te stoppen werd een cementlaag op de bodem van de schacht aangebracht (onder water). Het water was zo warm dat de vriesmuur dreigde te ontdoeien. Er werden nieuwe vriesgaten geboord zowel in de schachtruimte als buiten de ijsmuur. Er ontstond dus een compacte ijszuil waardoor de weg naar beneden moest worden uitgekapt. Hoe bar de omstandigheden waren blijkt uit een artikel van directeur Pierre in het "Berg- und Hüttenmännische Wochenschrift Glück Auf".

Hierin schrijft de heer Pierre o.m.: "Durch die grosse Kälte die auf der Schachtsohle herrschte und gewöhnlich -7 bis -9 betrug, bisweilen aber bis auf -13 C herunterging, erstarrte das Spülwasser, infolgedessen froor das Gestänge häufig fest, obwohl zum spülen heisses Wasser verwandt wurde".

Einde 1901 bereikte men weer een diepte van 70 meter maar waren de moeilijkheden nog niet ten einde, er kwamen nog enkele tijdrovende onderbrekingen tot men op 112½ meter een zuivere kolenlaag aantrof met een dikte van 120 cm. De schacht stond in de vaste rots en de schachtwand was tot boven bekleed met een bakstenen muur. De vriesmachine werd stopgezet en verder afdiepen ging nu door vast gesteente. Iedere kolenlaag die men bereikte bracht echter nieuwe watertoevoeden. Men beschikte nog niet over electriciteit en de stoomwerktuigen waren log en zwaar. In 1901 gebruikte men voor het opwekken van de stoom 10 ton kolen (van de Oranje-Nassau mijn te Heerlen) per dag en het waterverbruik voor ketels en beviëzing bedroeg 950.000 liter per dag. Er bleven moeilijkheden met pomp en leidingen en einde 1904 bereikte schacht I een diepte van 223 meter en werd het werk gestaakt.

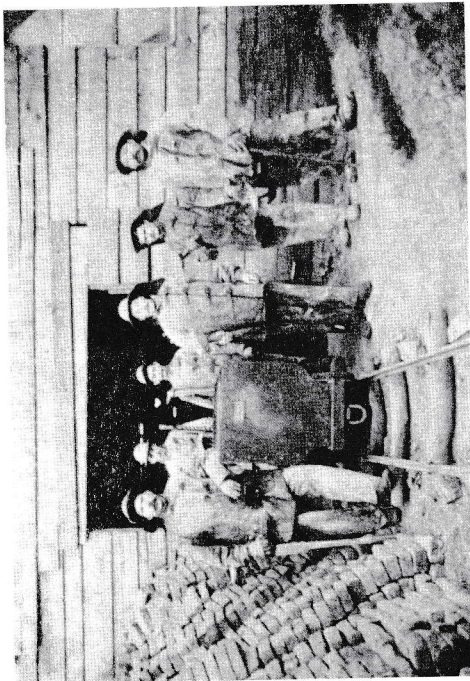
Voorbereiding koolwinning

Met behulp van een stoommachine werd in 1903 op beperkte schaal electriciteit opgewekt. In 1904, na uitbreiding, kwam men tot een vermogen van 1000 kilowatt. In dit jaar kwam ook de elektrische ophaalinstallatie van schacht I gereed. Bij het afdiepen van deze schacht

was men een 10-tal kolenlagen gepasseerd met een dikte van 30 cm tot 251 cm. In Januari 1904 werd op 183 m begonnen met de aanleg van een productieverdieping en werden twee steengangen uitgezet, één in noordelijke en één in zuidelijke richting. Er werd een pompenkamer aangelegd met 2 pompen met een capaciteit van 2,5 m³ per minuut. De noordelijke steengang bereikte spoedig de grens met het concessieveld Vereeniging en na veigunning werd deze grens met een steengang doorsneden en bereikte men op 83 meter afstand laag VII. De zuidelijke steengang bereikte te op 60 meter van de schacht laag VI. In 1905 werden de eerste Laura-kolen, 7.826 ton, gewonnen en gebruikt voor eigen brandstofvoorziening. Begin 1905 werd begonnen met de aanleg van laadplaatsen.

Schacht II

Twee jaar na het begin van schacht I werd in 1902 begonnen met schacht II. In het begin ging alles voor spoedig. Later kwam ook hier veel vertraging door de strijd tegen het mijnwater.

De stoere werkers aan schacht I van de Laura.

In 1905 staakte men op 130 meter en besloot de laatste 50 m van beneden naar boven door te breken vanuit een door te breken verbindingsteeg van schacht I. Op 3 October 1905 merkten metselaars die bezig waren met de metselwerk van schacht II dat tussen 130 en 160 meter door verstopping van een rooster zich een aanzienlijke watermassa verzameld had. Tijdens voorzieningen om dit water te verwijderen bezweek het rooster en stortte het water naar beneden. Hierdoor werden drie werkers op slag ge-

dood en twee ernstig gewond terwijl de overigen zich ternauwernood konden redden. De mijn liep geheel onder tot aan de grondwaterspiegel. Eind 1905 kon men met het leegpompen beginnen en eind Februari was de mijn droog en constateerde men dat het water weinig schade had aangericht. Het hele land volgde met belangstelling de ontwikkelingen ook omdat de mijnbouw van grote economische waarde was. In 1905 bezocht Prins Hendrik de werkzaamheden en vanaf die tijd droeg schacht II zijn naam. Schacht Hendrik kwam in 1906 gereed tot op een diepte van 183 meter.

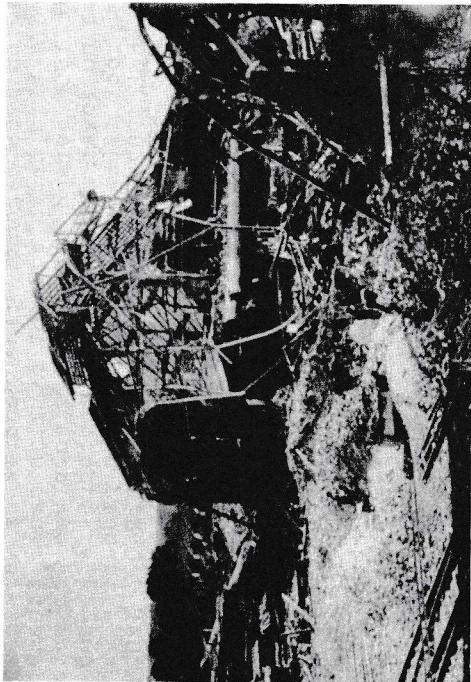
Men was nu zover dat met de kolenproductie begonnen kon worden. Voor 1906 verwachtte men een productie van 30.000 ton en voor 1907 een productie van 105.000 - 120.000 ton.

Nog meer water

1906 Op Donderdag 25 October had er in een nog niet geheel afgewerkte pompenkamer op de 220 meter verdieping een waterdoorbraak plaats met een watertoevoer van 8.000 liter per minuut. Het water in de schacht steeg met een snelheid van 70 cm per minuut en bereikte om 6 uur 's avonds die 185 m verdieping. De schacht werd tot boven het peil van de doorbraak met stenen, grind en zand dichtgegooid maar het water bleef stijgen en bereikte 's Zaterdags om 3 uur in de ochtend de pompen. De machinisten stonden tot hun middel in het water. Alle moeite was tevergeefs. De pompen werden stilgelegd en de mijn verdronk andermaal. De 183 m verdieping was spoedig geheel vol. Men constateerde een toevloed van 13 à 14 m³ per minuut en het water steeg tot 36 meter onder maaiveld. De oorzaak bleef een raadsel. Men besloot toen tot het aanbrengen van een afsluitprop op de bodem van de schacht op 220 meter diepte. Hiervoor werden zware stenen en grind in de schacht gestort en met behulp van pijpleidingen werden 270 ton vloeibare cement onder water over de grindlaag gespoten waardoor een ruim 9 meter dikke prop ontstond. Met een pomp met een vermogen van 8 m³ per minuut en een opvoerhoogte van 165 meter werd het water in negen dagen weggepompt tot een diepte van 183 meter. Vijftien dagen later werden de motoren van de drie verdrinken motoren door nieuwe vervangen en kon de watertoevloed verwerken. De capaciteit van de pompen werd opgevoerd tot 24 m³ per minuut. De waterscha de aan de ondergrondse werken was niet noemenswaardig en half April 1907 was de mijn weer vol in bedrijf. Er werden toen 431 ondergrondse en 196 bovengrondse en bereikte een productie van 500 ton per dag. Geleidelijk kwamen nieuwe en meer efficiënte productie-middelen. De kolenhak werd vervangen door perslucht afbouwhamers en sleufsnijmachines, de schudgoot werd ingezet en het vervoer door paarden werd reeds in 1908 gedeeltelijk overgenomen door benzine-lokomotieven. Het zou echter tot 1936 duren eer de laatste paarden de mijn Laura zouden verlaten.

Een nieuwe ramp

Het zich inmiddels in alle opzichten voorspoedig ontwikkelde bedrijf werd op 1 September 1908 door een zware ramp getroffen. In het ketelhuis had een explosie plaats

De ravage na de ketelexplosie.

waarbij zeven mensen gedood en vijf mensen ernstig gewond werden. De stroom viel uit maar door twee minder beschaadigde ketels in zeer korte tijd weer in bedrijf te stellen werd het onderlopen van de mijn op het nippertje voorkomen. De ondergronders moesten via schachtladders naar boven. Door noodvoorzieningen kwam de kolenproductie weer op gang en om in de toekomst de electrisch gedreven mijnen te behoeden voor stroomuitval kwam een stroomkabelverbinding tussen de mijn Laura en de Staatsmijn Wilhelmina tot stand.

Huisvesting personeel

Het landelijk dorp Eygelshoven kon de grote vloed van arbeiders niet verwerken. Hoewel veel arbeiders uit de omgeving te voet of met de fiets naar de mijn kwamen. Ook per trein was er een dagelijkse invasie van werknemers. Vreëmdelingen uit vele landen zoals Italië, Polen en Joeslaven kwamen en wilden zich hier vestigen. De politiemacht uit Eygelshoven (bestaande uit één veldwachter) kwam voor onoplosbare problemen. Caféhouders en partikulieren namen kostgangers in huis terwijl er nauwelijks plaats was voor eigen gezin. Het kwam herhaaldelijk voor dat verhuurde bedden continu beslapen werden of zoals men dat toen noemde; "de bedden werden niet koud". Dit alles leidde tot

ontwrichting van het gezinsleven en in sommige gevallen zelfs tot zedelijke verwording. De directie van L. & V besloot dan ook tot het bouwen van een gezellenhuis voor huisvesting van 100 mensen. Bij de officiële opening bleek dat men hieraan grote waarde hechtte. Alle kerkelijke en wereldlijke autoriteiten van zuid Limburg waren aanwezig. Het was echter niet genoeg en de directie besloot dan ook nog 200 huizen te bouwen in de naaste omgeving.

Afzet

De kolenproductie kwam in 1907 pas goed op gang. Om hoogwaardige producten op de markt te kunnen brengen werd op 23 Augustus 1905 begonnen met de bouw van zeverij en wasserij.

De eerste afzet vond hoofdzakelijk plaats in de naaste omgeving, in Limburg en rond Aker.

De heer W. Schweitzer die de verkoop verzorgde kreeg in 1907 prokuratie en werd in 1910 commercieel directeur. Afhalen van kolen door partikulieren en deputaatkolen de z.g. kleine afhaal vond tot de dertiger jaren plaats met boerenkarren, hondekarren en met boldervagens en kruiwagens.

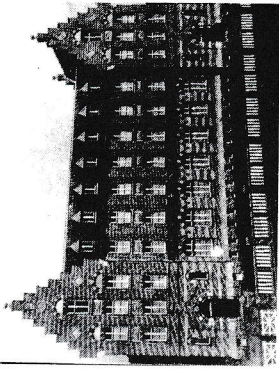
De eerste belangrijke afnemers waren de E.B.V. en Steenkolengroothandel Brabant. De heer V. de Wolf behandelde de verkoop in Frankrijk, België en Luxemburg. De heer Henri Jacobs had rayon Parijs. In 1908-1909 werd bij een kostprijs van Bfrs. 10,67 (f. 5,10) per ton een netto winst behaald van Bfrs. 3,86 (f. 1,84) per ton. Regio Maastricht, de provincie Noord Brabant en de Staatspoorwegen te Utrecht interesseerden zich steeds meer voor Laura-kolen. Ondanks het goede onthaal zocht men naar nieuwe wegen voor de fijnkolen. In 1917 werd de briketfabriek in bedrijf gesteld.

Stroom

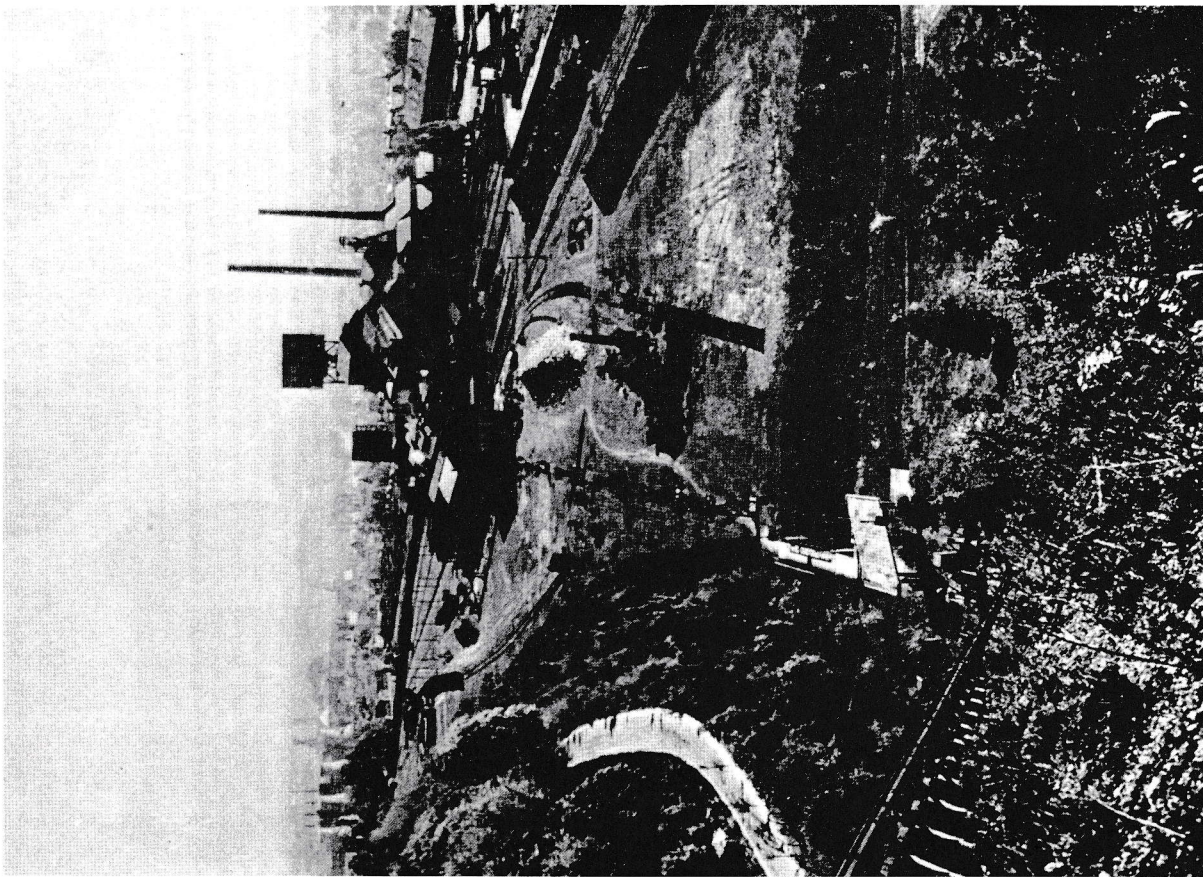
Tot 1902 was het 's avonds donker in het dorp. Toen kwam de petroleumlamp. Hoewel de gemeente over de zeven petroleumlampen zeer tevreden was, sloot zij een overeenkomst met de mijn Laura en vanaf September 1913 brandden er 27 electrische lampen en baadde het dorp in een zee van licht. Nieuwenhagen en Waubach volgde en geleidelijk werden ook alle woningen in de drie gemeenten aangesloten.

Drinkwater

Tot 1920 had Eygelshoven drie waterputten die een beperkte hoeveelheid slecht water verschaften. De mijn Laura

Gezellenhuis

haalde haar water op de 183 meter verdieping. Hier was voldoende en goed water. In 1920 werden boorputten geslagen in het dorp Rimborg omdat de behoefte steeg. Hier zat op 60 meter diepte voldoende en goed drinkwater. De mijn Laura en de gemeenten Eyselshoven, Waubach en Nieuwenhagen werden aangesloten.

25 jaar L & V

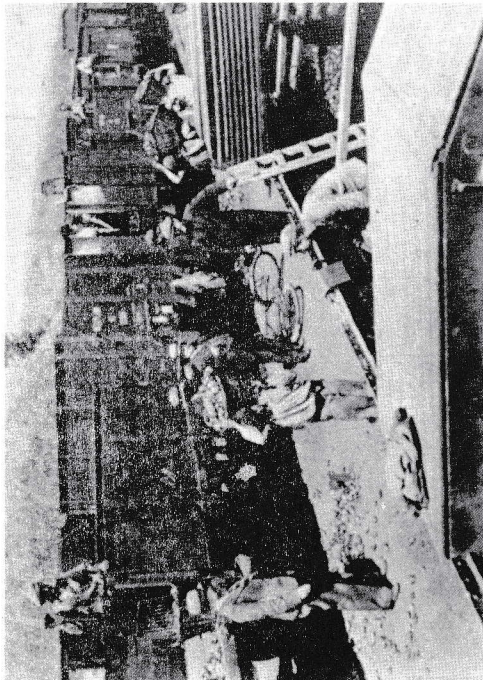
De eerste 25 jaar van het bestaan werden op 26 Juni 1924 afgesloten. Iedere werknemer kreeg vrijaf en een extra premie. Ook de gepensioneerden. Er waren kinderfeesten en een groots vuurwerk. Aan het feestmaal in de loonhal zaten meer dan 160 personen aan. De heer Leboeuf verwelkomde de minister Ruys de Beerenbrouck en Van Swaag, Dr. Poels, de directies van de partikuliere mijnen en afvaardiging van de Staatsmijnen. Het feest slaagde uitstekend ofschoon enkele boze tongen beweren dat velen wat diep in hun glaasje hadden gekeken.

Tweede mijnzetel

De Feldbiss-storing die verloopt van Bardenberg over Rolduc en Eyselshoven naar Brunssum en Sittard, doorsnijdt de concessievelden Laura en Vereeniging. Deze Feldbiss verwerpt de carbonlagen ruim 200 m. Een groot gedeelte van de concessie Vereeniging ligt oostelijk van deze storing die erg waterhoudend is. Vanuit de mijn Laura was het dus onmogelijk om de kolenlagen in dit veld te ontginnen. Van daar dus de oprichting van een tweede zetel. In 1903 trachtte Laura & Vereeniging uitbreiding te krijgen van de concessie Vereeniging. Zij diende in genoemd jaar een concessieaanvraag in van 410 ha gelegen in Rimborg en Ubach over Worms. Dit gebied maakte deel uit van mijnveld Eendracht. De Ned. Maatschappij tot het verrichten van mijnbouwkundige werken te Haarlem was in Sept. 1903 reeds begonnen met proefboringen en deed in 1906 een tegenaanvraag. Er volgt een stilte rond de aanvragen. In 1910 wordt het betrokken veld toegevoegd aan het Staatsmijnveld. L. & V. doen alle mogelijke moeite om het veld te verkrijgen. Er volgt een lange periode van onderhandelen met de Staatsmijnen. In 1922 kwam men tot overeenstemming. De grens van de concessie Laura en Vereeniging werd gewijzigd en verliep voortaan parallel met de Feldbiss-storing. L. & V. krijgt voor bijna f. 900.000,-- ongeveer 299 ha van mijnveld Eendracht. In 1922 was men begonnen met de aanleg van de nieuwe mijn die de naam JULIA kreeg, dit naar de naam van de echtgenote van generaal Thijs, stichter van de maatschappij. Het veld ten oosten van de Feldbiss was 702 ha groot en werd verkend met zes boringen waarvan de laatste tot 1.102 m. In de z.g. Gemeentebroek verzezen twee houten schachtbokken en werden twee schachten afgediept. Het afdiepen deed men met behulp van de bevriestmethode en verdiepingen werden aangelegd op 303 en 365m.

De mijn Julia gold in die tijd voor de modernste van Europa. In 1926 kwamen de eerste kolen. Er werd dat jaar 42.300 ton gedolven, in 1928 191.000 ton, in 1930 701.600 ton. De totale productie van L. & V. bedroeg in dat jaar 1.472.400 ton. De personeelsbezetting was 4000 man waarvan 1700 op de nieuwe mijn, hieronder was juffr. Huveneers de eerste vrouw in dienst van L. & V.

Er kwam weer gebrek aan woningen, Stichting Thuis Best bouwde in samenwerking met de maatschappij het Lauradorp te Waubach een woninggroep van 500 woningen en voorzien van gemeenschapsvoorzieningen zoals kerken, scholen, enz. De mijn Julia trok veel belangstelling. In 1927 bracht de gehele Kon.familie een bezoek aan de prachtig versierde Julia

Verlading van kolen in de haven van Maastricht ± 1930.

Op 7 April 1931 werd een drie uur durende radio uitzending aan de mijn gewijd. Verslaggevers maakten de gang van het badlokaal naar de pijlers en vertelden hun indrukken. De zangvereniging Mijn Laura bracht ondergronds ten gehore; "Bergmar's Einfahrt", "Der Steiger kommt", "Wenn Schwarz Kittel" en Bergmar's Ausfahrt".

Er kwamen veel reacties binnen over de grote helderheid waarmee de uitzending van onder uit de mijn was overgeko-

Wegens gebrek aan afzet

Terwijl de aanleg van de tweede mijnzetel vorderde en het einde van de jaren '20 kwam, tekenden zich steeds duidelijker grote afzetproblemen af.

In 1923 was het nog gunstig, er waren troebelen in het Ruhrgebied. In 1924 waren de troebelen voorbij en vanuit Duitsland werden grote hoeveelheden kolen aangeboden. Om de afzet te bevorderen werd een net van agenten opgebouwd in Parijs, België en Amsterdam, den Haag en Deventer. Er kwam een waardevermindering van de Franse en Belgische munt. De Ruhrmijnen namen een gunstige positie in. De Nederlandse lonen lagen 40% hoger dan de Duitse. In 1925 gelukte het de L. & V. nog juist om haar kolen tegen kostprijs af te zetten. In 1926 een lichte opleving i.v.m. mijnwerkersstaking in Engeland. Op iedere ton kolen werd 64 cent verdiend.

In 1929 steeg nog even de vraag. Dit door de strenge en lange winter. De crisis in de Ver.Staten breide zich uit naar Europa. Door opvoering van de productie probeerde men de kostprijs te drukken. Een ernstige crisis was begonnen. Devaluatie van het pond sterling, Poolse kolen, in vele landen invoerbeperkingen, onbeschermd Nederl. markt, doorvoer naar Zwitserland belemmerd, enz. enz. De Limburgse mijnen en de importeurs van Duitse kolen verbonden zich in een konventie (1930-1931).

Al na één jaar was dit afgelopen, ze konden het niet eens worden over de prijzen en de marktverdeling. Per 1 April 1933 een nieuwe konventie tussen de Limburgse mijnen en de Eschweiler Bergwerks Verein. Deze deed het tot aan de Tweede Wereldoorlog. Er hoopten zich grote voorraaden op tot 600.000 ton. Schepen met kolen werden "op voorraad" naar Parijs verzonden tot 27 stuks per dag. Noodgedwongen werd overgegaan tot ontslag van personeel en werkverkortingszaterdag werd niet gewerkt en niet op woensdag. Elke week werd bekeken of er gewerkt kon worden. Op een bord in de loonhal verschee dan een geschilderd bord met als reden: "Wegens gebrek aan afzet". In 1935 een lichte verbetering. In 1936 een algemene opleving. De productie was teruggelopen van 1.514.300 in 1931 tot 1.106.100 ton in 1935. De personeelsbezetting van 4.000 tot 2.600.

Ook de Limkers deelden mee in de malaise. In de grote hoeveelheden fijnkool nestelde zich de "bijenwulf", een wesp die de bijen in de vlucht doodde. De bijenkorven raakten ontvolkt. Op last van de directie werden de fijnkoolvoorraden gebriketteerd.

Electr. centr. Julia

De stroomproductie van de Laura bleek weldra onvolgende. In 1937 werd de nieuwe centrale in bedrijf gesteld en de Laura centrale buiten bedrijf gesteld. Eygelshoven, Nieuwenhagen en Waubach bleven stroom berekken. In 1949 kwam een nieuwe turbine met een capaciteit van 20 megawatt.

1940 - 1945

Na de overschotten in de crisisperiode, grote tekorten in 1939. Door de oorlogsdreiging steeg de vraag naar kolen. De regering richtte Rijkskolencolombureau op om de binnenlandse kolencolompositie veilig te stellen. Een exportverbod (soepel toegepast) werd afgekondigd. Na het uitbreken van de oorlog distributie van kolen. Geen verkoopvrijheid van de mijnen. Het Rijkskolencolombureau nam de gehele productie af. De bezetter stelde alles in het werk om de productie te verhogen. De werktijd van de ondergronders ging van 8 uur naar 8 3/4 uur en de bovengronders moesten 54 uur per week werken. Met ingang van zondag 22 maart 1942 moest één zondag in de maand gewerkt worden en vanaf september 1942 twee zondagen.

In 1941 liep het personeelsbestand op van 2.900 naar 3.600. Om tewerkstelling in Duitsland te voorkomen zocht men toevlucht tot het mijnbedrijf. Onder dit personeel bevonden zich vele onderduikers met name studenten. Ondanks werktijdverlenging en personeeltoename nam de productie af. Openlijke sabotage was een gevaarlijke zaak i.v.m. de vele Duitsers die (van oudsher) op de L. & V. werkten, ook in de toezichthoudende functies. Naar aanleiding van de Duitse plannen om de in 1940 vrijgelaten Nederlandse krijgsgevangenen weer in gevangenschap naar Duitsland af te voeren, brak in 1943 een spontanestaking uit. Op 30 april was de staking algemeen. Op 1 mei waren op de Laura 1.399 verzuimdiensten van de 1.688 mogelijke diensten, op de Julia 1.532 van de mogelijke 2.122. De staking werd met geweld onderdrukt. Bevrijding in september 1944. Uitbundig feest in Eygelshoven. De mijnbedrijven, totaal ontreedderd, werden onder beheer van de staat gesteld. De productie van L. & V. was in 1944 teruggelopen tot 789.500 ton en in 1945 tot 432.900 ton. Reden was; groot gebrek aan materiaal, Duitsers en N.S.B.ers werden uit het bedrijf gezet, onderduikers en zij die om andere redenen in de oorlog hun toevlucht tot de mijn gezocht hadden verlieten het bedrijf. Dus een groot personeelstekort. De voedselvoorziening was gebrekkig en de arbeidsomstandigheden verouderd. In een snel tempo kwamen voorzieningen op sociaal gebied tot stand. De Stichting Mijnwerkers Voorziening werd opgericht om te zorgen dat de mijnwerkers hun loon konden omzetten in artikelen waaraan grote behoefte was.

De P.B.O. werd ingesteld bij het Mijnstatuut van 20 juni 1945.

De eerste vergadering van de Ondernemingsraad van de L. & V. vond plaats op 29 juli 1947. Later werden drie Ringen ingesteld en per werkeenheid vertrouwensmannen gekozen.

De binnenlandse kolencolompositie was zeer krap. De productie was teruggelopen, voldoende aanvoer uit het buitenland was niet te verwachten. Distributie van huisbrandkolen tot mei 1950 en van industriekolen tot april 1954. In de strenge winter van 1946-1947 werd de brandstof-schaarste sterk gevoeld. Heel Nederland deed een beroep op de eigen mijnindustrie. Door de extra inspanning van velen kwam het land deze kritieke periode te boven.

In deze tijd startte een personeelsveroving van de mijnen. De kolencolompositie verbeterde in de jaren 1948 en 1949. Per 1 januari 1949 werd het staatsbeheer over de partikuliere mijnen opgeheven. In hetzelfde jaar vierde L. & V. haar 50 jarig bestaan. Het werd een groot feest, in de stijl van de tijd gevierd, met een defilé op de mijn Julia, kermis te Eygelshoven en een vuurwerk nabij de bruinkoolvijver. Een veelbewogen periode van 25 jaar werd afgesloten.

Uitbouw ondergr. bedrijf

Na de vele moeilijkheden bij het afdiepen van de schachten, kwam de mijn Laura in 1907 in productie met één verdieping; de "183".

In 1917-1918 werd de 120 m verdieping aangelegd en startte men met de aanleg van de 153 m verdieping van waaruit in 1920 de eerste pijler werd aangetrokken.

Van 1927 tot 1932 werden de beide Lauraschachten verder afgediept en nieuwe verdiepingen aangelegd op 274 en 378 meter.

In 1935 werd schacht II omgebouwd.

In 1954 werd Lauraschacht I verder afgediept tot 753 m.

In 1961 werd de 550 m-verdieping op deze schacht aange-sloten.

Van 1962 tot 1966 werd de 680m-verdieping aangelegd ter ontsluiting van de Finefrau-lagen. Hiervoor was in 1960 de oude schachtbok en ophaalmachine vervangen door een ophaalinstallatie soortgelijk aan die van schacht II. In februari 1942 werd begonnen met het afdiepen van schacht II van de Julia naar 540 meter. Men ondervond grote overlast van mijnwater. Twee maal is de schacht ver-dronken. De laatste keer toen de 540 m-verdieping al was bereikt. Tijdens het afdiepen passeerde men drie kolencolomlagen nl. laag X (Merl), XI (Klein Mühlenbach) en XII (Gross Mühlenbach). De mijnmeters vertelden dat wanneer men de schacht nog een drietal meters verder zou afdiepen, men op laag XII (Steinknipp) zou stoten. Dit bleek juist te zijn en op 10 augustus 1943 stond men in laag XII. Een feestelijke dag op de Julia.

Een kroniek uit die dagen vervolgt aldus: "Tijdens de nachtdienst van woensdag 11 augustus was de schachtploeg bezig wat kolen uit laag XII weg te nemen, toen plotseling uit de nog onbeklede schachtwand het water, met grote

Vóór de dienst

kracht begon te spuiten, dat het gesteente openscheurde. De geweldige watertoevloed was nog te stuiten nog te werken door de twee pompen die op de schachtbodem aanwezig waren, integendeel, de mannen moesten overhaast de vlucht nemen voor het snel stijgende water en de pompen moesten achterblijven, benevens al het andere materiaal. Meter voor meter steeg het water in de nieuwe schacht en het kwam eerst tot stilstand na acht dagen, toen de waterzuil 170 meter gestegen was". Grote pompen werden ingezet en na maanden werd de schachtbodem weer bereikt en kon hierop een 2½ m dikke betonnen vloer worden gestort. In juli 1944 werd begonnen met het afdiepen van schacht I. Na twee jaar werd het 540 meter-niveau bereikt. In 1953 kwam de eerste pijler op dit niveau in productie. Tegen het einde van de tweede wereldoorlog exploitteerde de Julia een zeer mooie kolenlaag vlak tegen de Ned.-Duitse grens aan. Deze laag zette zich over de grens voort in een gebied dat nog niet gekoncessioneerd was. Aan de andere zijde werd dit z.g. "Bergfreies Gebiet" begrensd door de koncessies; o.a.-Vorwärts-van de Eschweiler

Bergwerks Verein. In 1949 werd door de Duitse autoriteiten voor dit gebied alsnog aan de E.B.V. concessie verleend, onder de naam "Vorwärts-Erweiterung". In 1945 was echter aan L.& V. door het toenmalig Engels Militair Gezag toestemming verleend voor ontginning van dit gebied, waarna vanuit de Julia in steengang 117 op de 365 m-verdieping de Ned.-Duitse grens was overschreden. Op 31 december 1950 werd met de E.B.V. een overeenkomst gesloten waarbij L.& V. de kolenlagen tot op het niveau van -280 m.N.A.P. aankocht. In 1958 werd de overeenkomst uitgebreid tot de lagen tot -800 m.N.A.P. Voor beide uitbreidingen waren staatsverdragen tussen Nederland en Duitsland noodzakelijk.

Voor het scheppen van een nooduitgang ingeval er iets mocht gebeuren aan de ophaalinstallatie van een van de beide mijnen, werd in het begin van de oorlog een verbindingsgang gedreven van de 365 m-verdieping van de Julia naar de 378 m-verdieping van de Laura. Nieuwe technieken maakte het mogelijk om door de feldbiss-storing te komen. In 1959 volgde een tweede verbinding met de 550 m-verdieping. Dit om verkenning van de kolenlagen die door de in 1955 tot meer dan 700 meter afgediepte Laura schacht I werden ontsloten, m.n. de finefrau-groep. Het drijven van de ruim 1000 m lange verbindings-steengang 511a geschiedde vanuit de Julia. Nabij de feldbiss moest eerst grote hoeveelheden water worden afgetapt en de omgeving van de steengang met cement worden geïnjecteerd.

Op 19 februari 1959 kwam de verbinding met Laura schacht I tot stand. In 1967 kwam een derde verbinding tot stand.

Op 5 december konden de Laura en Julia-mensen elkaar over het puin begroeten.

Het mijnwater heeft het

ondergrondse bedrijf

steeds voor problemen

gesteld. 28 januari

1958 konstateerde men

water in pijler 6a

(laag X) van de Julia.

Aanvankelijk niet ver-

ontrustend. Enkele da-

gen later drong meer

water en grote hoeveel-

heden drijfzand naar

binnen. Vanaf de plaats

van de doorbraak, 65 m

boven de 365 m-verdie-

ping, zocht het drijf-

zand zich een weg naar

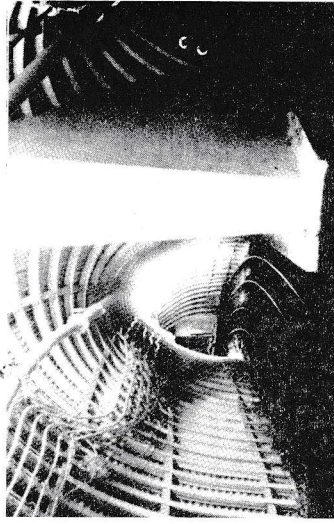
beneden. De hoeveel-

heid water was niet alarmerend maar het meegevoerde zand

mocht onder geen beding de pompen bereiken en vernielen.

Op 1 februari was de toestand kritiek omdat een inder-

haast opgeworpen dam het begaf.

L.de verbindingssteengang met de Julia.

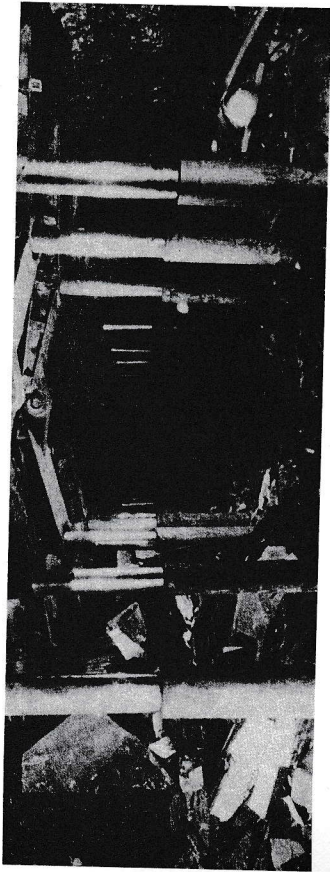
Er werden enkele filterdammen gebouwd van stro, betonblokken en ijzere balken. Dag en nacht werd hard gewerkt en materiaal aangesleept. Personeelsleden werden 's zondags gewaarschuwd en van de voetbalvelden gehaald. Op maandag 3 februari om 9 uur in de avond gebeurde wat reeds werd verwacht; de stroom bereikte de 540 m-verdieping. De filterdammen waren nog niet klaar. In hoog tempo werden de werkzaamheden voortgezet. Het was warm en vochtig. Steeds meer materiaal werd, door water en modder, aangevoerd. Achter de filterdammen werden kleinere dammen aangelegd als extra drempels. Op donderdag 6 februari werd de wattertoevloed minder. De spanning was geweken. Ternaauwer-nood was de verdrinking en verzanding van de mijn Julia voorkomen.

Mechanisatie

Na de tweede wereldoorlog heeft de verbetering van de afbouwmethode en de aanpak van de stofbestrijding een grote vlucht genomen. Hoewel, in 1912 kwam de schudgoot en de luchtafbouwhamer. In 1930 de rubbertransportbanden. In 1950 werd op de mijn Julia de eerste ploegpijler aange-trokken en een jaar later op de Laura. Dit bracht een ingrijpende wijziging in het mijnwerkersberoep. Nu werd de mijnwerker vooral bedieningsvakman van de afbouwma-chines. De handpijlers zijn nooit geheel verdrongen. Ook bij voorbereidingswerkzaamheden bleef de afbouwhamer noodzakelijk gereedschap.

Hout is sinds de oorsprong van de mijnbouw gebruikt als ondersteuning. Al tijdens de oorlog kwam hierin verandering. In steengangen en galerijen gebruikte men reeds eerder ijzere ondersteuning. Nu deden ook in de pijlers ijzere stijlen hun intrede. Deze hadden het voordeel dat ze uitschuijikbaar waren en dus toepasbaar bij verschillende pijlerhoogte. De mening dat de mijnwerker niet langer werd gewaarschuwd bij instortingsgevaar (door het krakende hout) is niet helemaal juist. Ervaren ondergronders weten te vertellen dat de instorting van het hangende steendak ook wordt aangekondigd door het "rit-sellen" van de steen en het lossen worden van de kool als gevolg van de grotere druk van het bovenliggende gesteente.

In 1957, voor het eerst in Nederland, werden op de Julia hydraulische stempels toegepast. (pijler 2a, laag V) In maart 1961 werd de wandelondersteuning voor het eerst toegepast op de Julia, in 1964 op de Laura, laag XIII (Plasshofsbank). Baanbrekend werk werd bij de L. & V. verricht op het gebied van de hydrostatische aandrijvingen. In 1963 werd dit systeem voor de eerste maal beproefd in laag IV (Stinkert II) van de Julia, nadien ook toegepast in laag VIII (Rauschenwerk) en op de Laura in laag Finefrau.

1961: De eerste vol-mechanische pijler. Links de ingestorte "oude man"

Vanaf 1 januari 1966 verleende de E.G.K.S. financiële steun aan het project. Op het gebied van de stofbestrijding is bij L. & V. veel research verricht. Enkele feiten tonen aan dat hierbij belangwekkende resultaten werden geboekt. Sinds 1961 waren alle afbouwhamers voorzien van sproeiers. Eveneens sinds 1961 werd op de Julia zg. diepte-injectie toegepast; via 1.200 gaten van 20 tot 80 meter diep werd een groot gedeelte van de pijlers vaak maanden voordat de afbouw plaatsvond geïnjecteerd met water. In 1965 werd gestart met een drietal onderzoekprojecten gesubsidieerd door de E.G.K.S.

De hierboven genoemde diepte-injectie kon hierdoor belangrijk worden uitgebreid. Van 1966 tot 1971 werd door middel van de zg. pré-télé-injectiemethode een gedeelte van een laag ($\pm 180.000 \text{ m}^2$) vanuit galerijen in een 15 m daarboven liggende laag, ook lang voordat de ontginning plaatsvond geïnjecteerd. Het derde E.G.K.S.-onderzoek betrof het bestrijden van stof in mechanische breukpijlers. Ook hier had de mijn Julia de primeur door het ontwerpen en invoeren van een sproei-automaat voor pijlers met wandelramen, waarmee met het voortschrijden van de ramen ca 80% van het zg. roofstof automatisch werd neergeslagen. Deze methode vond later, vanaf 1970 in vele Europese mijnen navolging. Ook op de voorbereidingspos-ten kon door steeds verder doorgevoerde perfektionering van de stofbestrijdingsmaatregelen bereikt worden dat 80% van het door het schieten ontstane stof werd neerge-slagen.

Wasserijen en zeverijen

Het wassen en zeven van de kolen, die aan de schacht boven komen, is een activiteit die bij iedere mijn wordt aangetroffen. In dit bovengronds bedrijf vindt de productieverdeling plaats: kolen en stenen worden hier gescheiden, de kolen uitgezeefd in diverse handelsmaten. Toen ondergronds de mechanisatie hoger werd, moest deze bovengronds activiteit uitgebreid worden omdat met de in een gemechaniseerde pijler gewonnen kolen meer stenen boven kwamen. In 1956 een belangrijke uitbreiding van de toen bijna 30 jaar oude waterrijen I en II op de Julia.

Op 11 december 1957 werd de nieuwe waterrij III in bedrijf gesteld die was uitgevoerd als zware vloeistofwaterrij: door toevoeging van een hoeveelheid magnetiet aan het water krijgt dit een soortelijk gewicht dat ligt tussen dat van kool en van steen. De stenen zakken zodoende naar beneden, de kolen blijven drijven op het water. Ook waterrij I en II werden omgebouwd en resp. in 1959 en 1964 weer in gebruik genomen. Tegelijk met de aanleg van waterrij III in 1957 werd de verwerking van de slijk belangrijk uitgebreid. Met behulp van nieuwe flotterinrichtingen, filters en een nieuwe Büttner-drooginstallatie werd de slijk geschikt gemaakt als brandstof voor de elektrische centrale. Ook in 1957 kwam de waterklaarinstallatie op de Julia gereed, een jaar later op de Laura. Hoewel de wateromloop (Julia ca. 100.000 liter water per minuut) in de waterrijen een gesloten circuit is, moest bij storingen water worden afgevoerd. De waterklaarinstallaties zuiverden dit, alvorens het werd geloosd in de Streijthager- en Anselderbeek.

Hogedrukcentrale

De grootste kolenafnemer uit de jongste geschiedenis van de L.& V. was de eigen hogedrukcentrale, die in 1965 in gebruik werd genomen. Tesaamen met de uit 1937 stammende lagedrukcentrale zette deze nieuwe centrale Julia jaarlijks ongeveer 240.000 ton steenkool om in elektrische energie, bestemd voor export naar Duitsland en, zoals van ouds, voor de stroomvoorziening van de eigen mijnbedrijven. Tevens werd door de ingebruikname van de hogedrukcentrale de afzet van grote hoeveelheden, over het algemeen laagwaardige steenkool verzekerd. De plannen voor een meer uitgebreide stroomopwekking ten behoeve van derden dateren van 1959. In januari 1962 werd het kontrakt met het Rheinisches Westfälisches Elektrizitätswerk A.G. gesloten, dat voorzag in stroomleveranties gedurende 20 jaar. In maart 1963 werd begonnen met de bouw van de centrale, die een capaciteit zou krijgen van 65 megawatt.

Met deze investering was een bedrag gemeoid van ongeveer 40 miljoen guldén.

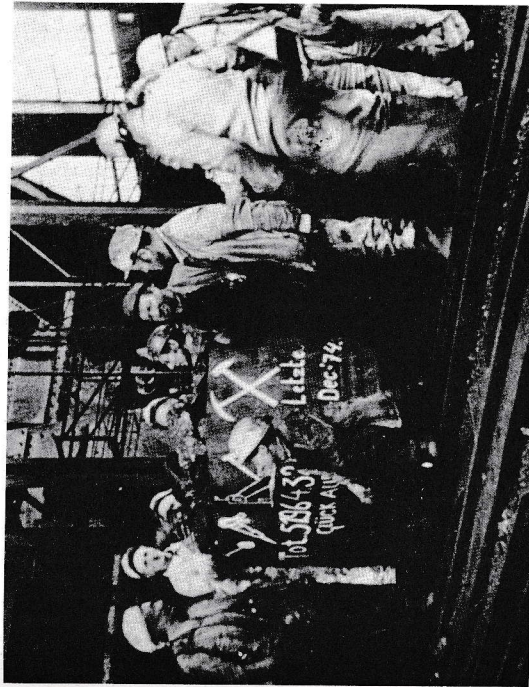
Op 19 oktober 1965 verrichtte drs. J. den Uyl, destijds minister van economische zaken, de officiële opening. Bij de beëindiging van de koolwinning is tevens het oude lagedruk-gedeelte van de centrale buiten bedrijf gesteld.

Topproductiejaren

Laura 1929	800.000 ton
Julia 1952	837.000 ton
Gezamenlijke mijnen 1937	14.321.000 ton

Totale productie

Laura 1905 - 1968	31.885.000 ton
Julia 1926 - 1974	31.963.000 ton

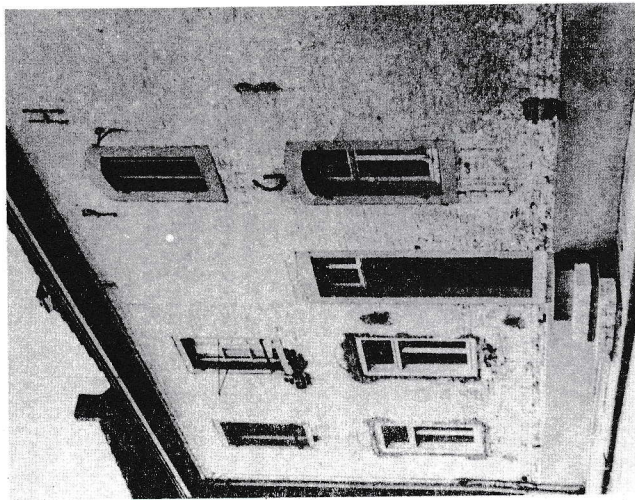
Op 20 december 1974 werden onder grote belangstelling de laatste Julia-kolen getrokken. 51.964.324 kolenwagens zijn in de loop der jaren door de Julia-schachten omhoog gehaald.

Overgenomen uit: Laura-scope december 1974.

DE BOERDERIJ EN HAAR BEWONERS

Voorheen:
Charles Frehenstr. 15
Thans:
Hofweide 18.

Het spreekt vanzelf dat een beeld van het dorp Waubach drie eeuwen geleden nogal wat verschilde van het huidige. In de loop van driehonderd jaar zijn er zoveel veranderingen geweest dat het nu een grote legpuuzel is om een enigszins verantwoord beeld van de toenmalige dorpskern te geven.

Omstreeks 1680 bestond het dorp uit een twintigtal grotere en kleinere huizen, allemaal opgetrokken in vakwerkbouw. Hun geraamte bestond uit een aantal stevige, horizontaal en vertikaal geplaatste balken, die grondig met elkaar verankerd waren. De opstaande balken waren op bestemde plaatsen weer door schuine onderstuk, terwijl de vlakken tussen het balkwerk opgevuld waren met fijner stookwerk. Het geheel was dichtgesmeerd met leem dat voor de hardheid vermengd was met fijn gehakt stro.

De onderkant van de buitenmuren - vooral aan de straatzijde, waar het karverkeer voorbijkwam - was tegen vocht tot een hoogte van ongeveer 50 cm met pek besmeerd. De rest van de gevels was gewit, een jaarlijks terugkerende bezigheid, waarbij tegelijkertijd de losgeraakte leemplekken vervangen of hersteld werden. Op Bronkzondag hadden alle huizen hun beurt gehad en stonden ze er als herboren bij.

Boerderij Marktstraat 15

Op g'n Trepkes

Duidelijk zijn nog de ankerletters van de bewoners te zien.

De dakbedekking was van stro. De bussels werden daartoe op vakkundige wijze naast en over elkaar gelegd, zodat het hemelwater er gemakkelijk overheen kon lopen en de wind geen kans kreeg om openingen te maken. Deze bouwconstructie was natuurlijk uiterst gevaarlijk en om die reden had de overheid diverse bepalingen uitgevaardigd ter bestrijding en voorkoming van brand. Hieraan werd streng de hand gehouden.

's Nachts deed de nachtwacht de ronde. Er werd vooral gelet op brandgevaarlijke handelingen en op beginnende branden, zodat onmiddellijk kon worden ingegrepen. Iedere volwassen mannelijke inwoner had de plicht dienst te doen bij deze nachtwacht. Een der notabelen van het dorp - meestal een lid van het plaatselijk bestuur - was hoofd van de nachtdienst in de rang van kapitein. Hij werd bijgestaan door enkele korporaals, die elk weer het bevel voerden over een aantal manschappen. Uit het oogpunt van brandgevaar mochten ook de bakhuizen niet direct achter de woonhuizen gebouwd worden, maar moesten hun plaats hebben verderop in de huisweide, tientallen meters achter de woning. Voor geheel vrijstaande huizen gold deze bepaling niet. Toen in later jaren het gebruik van dakpannen meer in zwang kwam, mochten de bakhuizen dichterbij het woongedeelte gebouwd worden.

Nabij of achter elke grote boerenhoeve bevond zich een poel met drinkwater voor het vee. De keuterboertjes die geen huisweide rijk waren, konden met hun vee terecht bij de gemeentepoelen, waarvan 't dorp er een tiental kende. Nog in het jaar 1842 telde de gemeente Ubach over Worms 36 openbare drinkpoelen.

De hoofdverkeersweg door het dorp werd gevormd door de weg die vanuit het naburige Scherpenseel via de heerlijkheid Rimbürg naar Nieuwenhagen liep. Op Rimbürgs gebied werd hij "Langsgracht" genoemd. Op Overworms gebied liep hij in zuidwestelijke richting verder en mondde uit in de Ullricherweg (Kloosterstraat) ongeveer ter hoogte van de bibliotheek "Het Klooster". Hij volgde dan de tegenwoordige Kloosterstraat en Charles Frehenstraat waar hij nabij de Kerkberg weer naar het zuiden afboog en in zuidwestelijke richting (via de huidige Korte Hovenstraat en Hovenstraat naar Steenenkruis te gaan. Dit laatste stuk - vanaf het tegenwoordige begin van de Schoolstraat - droeg in die dagen de naam "de weg oplopend achter de Waubacher hoef".

Vanaf deze weg waren er op- of afritten gemaakt naar de woonhuizen, die uit praktisch oogpunt met de voorgevel naar het zuiden toe gebouwd waren om maar zoveel mogelijk zonlicht en -warmte te ontvangen. De muren waren immers van leem en namen gemakkelijk vocht op. Pas in de 18e eeuw, toen de huisgevels van baksteen gebouwd werden, veranderde deze toestand.

Naast deze hoofdweg waren de Onderste en de Bovenste Straat de belangrijkste secundaire wegen.

Op hun beurt werden zij weer doorsneden door diverse paden, die veelal particulier bezit waren en bij tijd en wijle verdwenen of van loop veranderden. De omliggende gehuchten waren bereikbaar via karrespoorbrede veldwegen, waarvan wel de bekendste waren: de Misweg, de Boschgracht, de Veeweg en de Schloetersgracht. Omstreeks 1650 vonden we op de plek van de ons bekende boerderijen enkele woonhuizen in de vorm zoals voren is beschreven.

Van zijn bezit moest de eigenaar grondbelasting betalen, uitgezonderd van de grond waarop het huis en de misthof lagen. Nagenoeg elke woning telde naast het hoofdgezin ook nog enkele ongetrouwde broers, zusters, ooms of tantes, die met hun grondbezit veelal deelgenoot waren in het bedrijf van de hoofdbewoner. Om het ouderlijk goed bijeen te houden trad niet ieder familielid in het huwelijk. Sommigen bleven vrijgezel om te voorkomen dat het grondbezit te zeer versnipperde, hetgeen de bestaansmogelijkheid zou verminderen. Tegen vrije kost en inwoning verzekerden de ongehuwde inwoners zich op die manier van een ongestoorde en verzorgde oude dag. Een ongeschreven regel of wet was het dan ook dat de dochter of zoon die het langst in huis bleef en de ouders en eventuele inwonende familieleden tot aan hun dood verzorgde, het huis met de bijbehorende grond erfde. We zullen dit verderop in het verhaal nog diverse keren tegenkomen.

Een eerste houvast omtrent de dorpsbewoning krijgen we

in een lijst van grondeigenaars, opgemaakt tussen 1680 en 1686, waarbij de toenmalige overheid gelastte dat iedere eigenaar voor de schepenbank te Ubach zou verschijnen om "persoonlijk" aangifte te doen van zijn grondbezit met vermelding van de juiste grootte en waardering. Bij deze opgave werd de ligging der goederen niet opgegeven zoals wij die heden ten dage kennen. Van een kadaster zoals meting en intekening was immers nog geen sprake.

Men noemde de percelen met hun reingnoten, d.w.z. met de namen van de aangrenzende eigenaars. Deze aanduiding was voor de toenmalige bevolking meer dan duidelijk. In het dorp kenden alle mensen elkaar en iedereen wist welke persoon bij een bepaald perceel grond behoorde. Voor ons, driehonderd jaar later, levert deze grondbenaming heel wat moeilijkheden op, waarmee men heel omzichtig te werk moet gaan.

Volgens de bovengenoemde lijst lagen in 1680 op onze plek in de tegenwoordige Charles Frehenstraat (toen Oferste straat geheten) de huisweiden van Willem Vaessen en Peter Werden naast elkaar. Hun woonhuizen staan om reeds bekende reden niet vermeld. Men leest enkel "die Weyde an das Haus geleghen".

Willem en Peter waren zwagers, waaruit valt af te leiden dat zij waarschijnlijk beiden een deel van het ouderlijk, c.q. schoonouderlijk huis bewoonden. Willem Vaessen was gehuwd met Barbara Romckens. Het echtpaar was kinderloos. In hun laatste levensjaren bepaalden zij dat hun goederen, verkregen tijdens hun huwelijk, gelijkelijk verdeeld zouden worden onder hun beider erfgenamen. De inbreng van Willem bij het huwelijk zou teruggewenteld worden naar zijn familie en die van zijn vrouw zou terugvallen op de familieleden Romckens. De testamentaire dispositie was opgesteld in 1712, hernieuwd en uitgebreid in 1716. De echtelieden verkozen hun laatste rustplaats in de kapel te Waubach, vlak bij de zitplaats die zij aldaar hadden. Op hun grafsteen moesten de data van geboorte en overlijden vermeld staan. Voor dit alles dienden hun erfgenamen te zorgen op straffe hun erfdeel te verliezen.

Barbara Romckens overleed in 1718. Bij de erfdeling viel het huis toe aan de erfgenamen van zuster Gertrud Vaessen, die gehuwd was met de eerder genoemde Petrus Werden, burgemeester van het Overworms kwartier. Naar alle waarschijnlijkheid hadden Gertrud en Willem Vaessen in vroeger dagen elk een deel van het ouderlijk huis geërfd. Mogelijk is ook dat de broer en zus op hun erfdeel een woonhuis hadden laten oprichten.

De vader heette Jan Vaessen, de moeder kennen we alleen maar bij haar voornaam Elisabeth. Uit het huwelijk waren zeven kinderen geboren, van wie er in 1718 nog drie in leven waren. De vierde erfgenaam was Simon Vaessen, een neef van de erflater en zoon van zijn broer Jan, die pas-

toor te Ubach was, een ambt dat een inmiddels overleden andere oom daar ook reeds bekleed had.

De stokgoederen van Willem Vaessen werden aldus in vier delen gesplitst, evenals de goederen van zijn vrouw. Zij had als erfgenamen drie zusters en een broer. Een oudere broer, Jan Romckens had zijn erfdeel per apart testament ontvangen. Voor hem bleef nog 1 pistol(=geldstuk) gereserveerd.

De definitieve erfdeling van het echtpaar Vaessen-Romckens vond plaats op 4 juni 1719. Ook een deel van de Lanscroenererfpacht die Willem in 1695 voor 980 pattacon verworven had van Laurens Coolen, rentmeester der Commanderie van Sint-Gillis te Aken, ging over op hun erven. (Zie voor nadere gegevens het boek "Ubach over Worms, van Overworms kwartier tot gemeente Landgraaf" pagina 101). Neef Simon Vaessen, pastoor te Ubach, kreeg een deel der erfspacht vooraf, het overige werd in drie gelijke delen verdeeld onder de erven Vaessen. Drie jaar later ontdekte men een fout in de erfspachtdeling ter grootte van een vat rogge, die de erfgenamen Romckens te kort waren gedaan. De fout werd toen hersteld.

Bij de voornoemde deling viel de huisbouw, met inbegrip van de huisweide en de tuin, toe aan neef Simon Werden, schepenen te Ubach die het geheel kocht voor 318 pattacon. Willem Vaessen was toen nog in leven, hij zou enkele maanden later het eeuwige met het tijdelijke verwisselen. Bij de koopovereenkomst werd bepaald dat Simon, de koper van het huis, na de dood van zijn oom, diende uit te keren aan:

1. de erven van zijn ouders Peter Werden x Vaessen 106 pattacon;
2. de erven van Dionis Pennartz x Catharina Vaessen 106 pattacon;
3. het echtpaar Nicolaes Vaessen x Maria Geissen of diens erven eveneens 106 pattacon.

Vanaf de datum van koop moest Simon Werden zorg dragen voor het onderhoud van het dak, de muren etc. en alles op zijn kosten. Tot aan zijn dood mocht de erflater vrij gebruik maken van het huis. Het was gelegen te Waubach naast de eigendom van de koper. De andere zijde grensde aan Thonis Korvers en Nettel Hermans. De beide hoofden lagen tussen de "gemeene straat" (=Overste Straat) en de weg die achter de Waubacher hoef opliep (=Korte Hovenstraat).

(NB: In de voornoemde 106 pattacon die Simon betalen moest aan de erven Werden-Vaessen, was hijzelf als zoon ook gerechtigd)

Vijf maanden later volgde een tweede verdeling. Dit maal ging het om het deel uit de erfenis van Willem Vaessen dat toegevallen was aan de vier erven van Peter Werden en Gertrud Vaessen, de voormalige bureu. Uit de vroe-

gere huisbouw Vaessen gingen de stallen en een gedeelte van de schuur over op de weduwe van Thomas Stapelmans, die met haar gezin inmiddels de bewoners waren geworden van het ernaaft gelegen pand, afkomend van de ouders Werden-Vaessen. De erfdeling daarvan had plaats gehad in 1706, na de dood van burgemeester Petrus Werden. Er waren toen 5 loten. Het ouderlijk huis was, zoals reeds gezegd is, toegevalen aan dochter Gertrud Werden, de huisweide voor de helft aan zoon Simon, de andere helft aan dochter Elisabeth. De huisweide had een totale grootte van 97 roeden en 2 voet. Ook de erachter gelegen dries (=braakliggend weiland of akker) was op gelijke wijze onder hen beiden verdeeld, waarbij ieder 37 roeden ontvingen had. De driesgrond kwam weer uit op de weg achter de "Waubacher hoef oplopend".

Schepenen Simon Werden was ongehuwd. Naast zijn schepenen ambt werkte hij op de boerderij van zijn zwager, waarbij hij tevens zijn akkerland verzorgde. De kost genoot hij eveneens bij zijn zuster, net zoals oom Willem Vaessen dat gedaan had na de dood van zijn echtgenote. Hier zien we dus weer de ongeschreven huisregel opgaan, dat degene die iemand tot aan zijn dood kost en verzorging verschaft, ook diens erfgenaam wordt wat het huisbezit aangaat. Zowel de oom als de broer vermaakten hun huis of gedeelte ervan aan hun "verzorgster".

Simon Werden nam in 1719 een pachter in huis. Hij verdeelde de woning in twee gedeelten, een zuidelijk en een noordelijk deel. Het laatste verhuurde hij aan een dochter van zijn zuster Barbara, weduwe van Wolter Thones en gehuwd met Wolter Wolters. Deze nicht, Gertrud geheten, was in 1719, toen Simon Werden het huis van zijn oom gekocht had, gehuwd met Paulus Bloemen (later eveneens schepenen van Ubach). Het jonge echtpaar nam zijn intrek in het door hun oom aangeboden zuidelijke huisdeel. Van hun tante Gertrud kreeg het echtpaar in huur de schuur, stalling en de koeienstal, afkomend uit de voormalige hoeve van Willem Vaessen. Het geheel was groot "2 gebundt" en gelegen ter zijde van de schuur van de voormalige bouw, gerekend vanaf de tweede balk van de schuur.

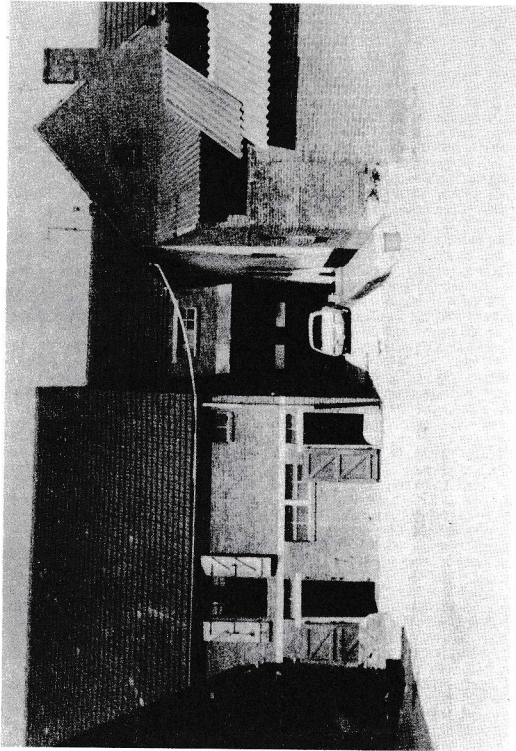
In 1738 voelde Simon Werden ook zijn einde naderen. Hij maakte alvast zijn testament op en besloot nog voor zijn dood zijn goederen te verdelen. Er waren drie erven, nl. zijn drie zusters of hun kinderen. Gertrud Werden kreeg de noordelijke huisbouw met de erbij behorende schuur, stallen en huisweide en diverse percelen land. Lot 2 was bestemd voor zijn nicht Gertrud Thones. Zij verkreeg de zuidelijke huisbouw met de koeienstal. Lot 1 kreeg tevens het recht "zu wircken in die stallen van das underste (ofzuidelijke) Haus und soll auch die gerechticheyt haben in der Hausweiden auf den paul umb wasser zu hollen, also weill dieses losz von Nothen hatt und soll seine Gebruch haben umb das wasser zu hollen langs der un-

derste scheuur". De huisweide en de erachter gelegen driesgrond werden gelijk verdeeld onder lot 1 en 2. De voornoemde erfdeling (of testament-codicile) onderging een niet noemenswaardige wijziging in 1738. Nog in hetzelfde jaar volgde de definitieve bekrachtiging ervan, waarbij de erfflater bepaalde dat hij de na te laten goederen - zowel het huis als de landerijen - zou gebruiken tot aan zijn dood of zo lang God het hem zou toestaan.

Simon Werden overleed in 1743. Hij werd volgens zijn wens begraven in de kapel te Waubach. Reeds tijdens zijn leven had hij het godshuis meermalen financieel gesteund. Hij was onder andere de schenker geweest van het prachtige antieke altaar.

Negen jaar tevoren had de erfdeling plaatsgevonden door de kinderen van Thomas Stapelmans en Gertrud Werden. De ouderlijke woning was daarbij - weer volgens regel - ten deel gevallen aan de jongste en langst in huis gebleven dochter Elisabeth, die in 1729 gehuwd was met Martinus Pelzer van Nieuwenhagerheide. Haar lot omvatte naast 16 percelen land "ein sicheres Haus, stallen, meisten mit den stael negst der scheuren biss an den zweitten balck der seiden nach den baw von Symon Werden, Scheffen, alles unden und oben und ist stehende zu Waubach, und sal ausgeben ahn das erste losz oder ahn Mathias Reinartz die summa von 100 pattacon, und die Hausweidt mit den kolgarten an den vorschr: Grosz an massen ad ein morgen und anderhalb vierdel weniger 6 fusz".

Martinus Pelzer betaalde zijn zwager 50 pattacon bij het passeren der akte, de rest voldeed hij in 1743, na de erfdeling van de goederen van Simon Werden, toegevallen aan de erven Stapelmans-Werden. Bij deze gelegenheid ontving Martinus zes percelen land. Aldus waren de beide huizen na de dood van schepen Werden in andere handen overgegaan. Via koop en ruiling had Paulus Bloemen ook het noordelijk huisdeel met bijbehorende schuur en stallen in zijn bezit gekregen. Omstreeks 1750 was hij in het volle bezit geraakt van het voormalige huis Vaessen. Het naastgelegen en vroegere burgemeestershuis Werden was in handen geraakt van Martinus Pelzer, die na zijn huwelijk zijn intrek genomen had in zijn geerfd ouderlijk huis op de Heide te Nieuwenhagen. In het huis te Waubach bleef tot aan haar dood zijn schoonmoeder, Gertrud Werden, wonen. Na 1749 werd het verpacht, totdat het ten deel zou vallen aan hun dochter Petronella, waarna het een geheel ander aanzien zou verkrijgen.

Achterzijde met erf.

Het linkergedeelte is de nieuwbouw na de brand van 1934.

Rechts (wit) deel van de oorspronkelijke hoeve.

Paulus Bloemen was omstreeks 1680 geboren te Brunssum. Zijn ouders waren niet onbemiddeld, getuige zijn genoten opleiding en studie om tot het schepenambt te geraken, dat hij ongetwijfeld te danken zou hebben aan de voorspraak van schepen Simon Werden, de oom van zijn echtgenote. In Brunssum leerde Paulus ook zijn latere bruid kennen, een geboren en getogen jongedame uit die plaats.

Haar moeder was echter van origine uit Waubach afkomstig. Zoals boven reeds verteld is, was zij een dochter van burgemeester Petrus Werden en Gertruda Vaessen, die in de 17e eeuw in het huis naast hen hadden gewoond. Dochter Barbara Werden was na haar huwelijk met Wolter Thones naar Brunssum verhuisd. Uit deze echt was in 1695 dochter Gertrud geboren, met wie Paulus omstreeks 1717 kennis maakte en in 1719 de band voor het leven aanging.

Bij de erfdeling ontving Gertrud het gehele moederlijk deel gelegen te Waubach. De gronden te Brunssum werden van de hand gedaan en met het verkregen geld werden de beide andere erven "uitgekocht" en hun bezit te Waubach vergroot en veranderd.

Barbara Werden huwde na de dood van haar man in 1703 Wolter

Wolters, eveneens afkomstig en woonachtig te Brunssum. Zij overleefde ook hem en zelfs haar drie kinderen. Zij stierf op haast negentigjarige leeftijd in 1747. In haar geboorteplaats wist men blijkens de akten haar familienaam niet meer, want ze staat steevast overal geboekstaafd als Gertrud Wolters of Thones.

Het jonggehuwde Brunssumse echtpaar stond te Waubach al vlug in hoog aanzien, niet enkel door het bestuursambt van Paulus maar ook door de flinke aanpak van het werk, de voortvarendheid en de snelle uitbreiding van het bedrijf. Ze konden met recht hereboeren genoemd worden, al kon dat niet gezegd worden van de woning waarin ze huiskonden, daarvoor was deze te oud. Een stenen hoeve zou hun burgerlijke staat beter recht hebben doen varen, maar daar was de tijd nog niet rijp voor.

Het huwelijk werd gezegend met negen kinderen, van wie er vier op heel jeugdige leeftijd stierven. Een dochter werd religieuse, in 1749 trad ze in bij de zusters op de Agnetenberg te Sittard, waar ze in 1763 op bijna 40-jarige leeftijd overleed. Zij verkocht in 1751 haar erfgoederen aan haar broer en beide zwagers en gaf de ontvangsten gelden aan het klooster.

De oudste zoon, Petrus Joseph, overleed in 1749 op twintigjarige leeftijd.

Hoe hoog de familie Bloemen-Thones omstreeks 1750 in aanzien gestegen was, blijkt nog wel het beste uit de keuze van de huwelijkskandidaten voor hun drie andere kinderen.

De oudste dochter Barbara trad in 1748 in het huwelijksbootje met de latere burgemeester van Groenstraat, Leonard of Lennert Plum. De echtelieden woonden na hun huwelijk in het van de ouders Plum geerfd scheepenhuis in de Groenstraat (=de latere boerderij Schnitzeler, afgebroken in 1976).

Jacobus, de jongste zoon, huwde in 1758 Anna Gertrudie Stapelmans, een kleindochter van de vroegere buurlui. Ze was voor de bruidegom geen onbekende. Ze waren straatgenoten en kenden elkaar reeds vele jaren. In hun jeugd hadden ze als kinderen op straat gespeeld; ze waren zelfs in de 3e en 4e graad bloedverwanten van elkaar. Volgens de bekende regel erfde de bruid het ouderlijk huis.

Jacobus Bloemen begon reeds drie jaar na zijn huwelijk met een algehele renovatie van het gebouw. De buitenmuren verdwenen en werden door stenen vervangen, zodat het geheel een meer statig aanzien kreeg. De schuur werd het eerst onder handen genomen. In een der balken staat het jaartal 1761 nog gemarkeerd. Het woonhuis kwam pas zeven jaar later klaar. Boven de inrijpoort liet het echtpaar hun initialen aanbrengen. De ankerletters vermeldden:

J B - A S 1768. (Zie Limburgs Tijdschrift voor Genealogie, Jrg. 13, nr. 2, juli 1985).

Ook in huize Bloemen ging de reeds bekende, ongeschreven huisregel op. Waarom zou ze hier een uitzondering vormen? Anna Gertrud Bloemen, de jongste dochter, huwde in 1758 op dertigjarige leeftijd Petrus Hanssen, wonende op de Heide te Onderst-Nieuwenhagen. Zij ontving het ouderlijk huis met de misthof en het "brouwgetuygh" (er werd dus bier gebrouwen). Bij deze erfdeling moest echtgenoot Petrus Hanssen de som van 500 pattacon betalen, waarvoor hij de beide "ledighe lothen" (die geen gebouw gekregen hadden) elk 166 pattacon moest uitkeren, zijnde het derde deel.

De erfdeeling had plaats gevonden op 19 mei 1758, vijf jaar na de dood van moeder Gertrud Thones. Dochter Barbara kreeg lot 2, dat naast diverse landerijen ook behelsde een weiland gelegen te Waubach "over die straat tegenover het ouderlijk huis, tusschen de Bofenste en de Onderste straete geleghen ontrent den kerkckhof, grosz aen massen adt 180 roeden end 2 fusz".

Vader Bloemen overleed op 26 februari 1766. Zijn familie-naam te Brunssum luidde Blumen, in het Overworms gebied vindt men zijn achternaam meestal als Blohmen geschreven. Pas in de negentiende eeuw komt de schrijfwijze Bloemen in zwang.

De nieuwe meester op de hoeve was geboren in 1733 en gedoopt in de kerk te Heerlen. Hij was de tweede zoon van het echtpaar Joes of Joannes Hanssen en Maria Romckens. Van de zes kinderen waren er drie vrij kort na de geboorte overleden. Merkwaaardigerwijs zouden de drie overlevende kinderen allen naar het Overwormse verhuizen, waar ze niet alleen hun levensgezel(lin) vonden, maar waar ze na hun huwelijk ook hun domicilie kozen en waar ze elk - en nog wel in dezelfde straat - zouden zorgen voor de bouw van een nieuw en kapitaal woonhuis met boerenhoeve.

Joannes, de oudste zoon, huwde de burgemeestersdochter Agnes Plum. Hij erfde in 1749 het schoonouderlijk huis en even later ook het schoonvaderlijk ambt. Het woonhuis onderging een fikse gedaanteverwisseling. De buitenmuren werden van steen opgetrokken en het geheel kreeg het aanzien van een echt herenhuis dat voor die tijd paste bij het ambt van burgemeester. De initialen van het bouwend echtpaar werden natuurlijk weer aangegeven en prijken nu nog altijd op de witte voorgevel van huis Charles Frehenstraat 22. Het linker- of westelijk deel laat nog duidelijk het vroegere woongedeelte van de kapitale hoeve zien. Hier bevinden zich ook boven de toegangsdeur in de voorgevel de ankerletters "I H - A P". Het huis ernaast wijst qua vormgeving terug op de oorspronkelijke landbouwbestemming, die er - ondanks de ingrijpende verbouwing - heeft plaats gevonden.

Zoon Petrus huwde in 1758, zoals we boven reeds hebben gezien, erfdochter Anna Gertrud Bloemen en kwam daardoor in

het bezit van de schoonouderlijke hoeve met toebehoor. Dochter Noel (=Petronella) Hanssens trad in 1764 op 28-jarige leeftijd in het huwelijk met Petrus Pelzer. Zij werden de burenen van de Hanssens en zullen verderop in dit artikel beschreven worden.

Op 27 april 1767 verdeelden de ouders Hanssens-Romckens hun goederen. Hun drie kinderen ontvingen elk een behoorlijk aantal percelen landerijen, waarvan de meeste gelegen waren in het Nieuwenhager of Staats gebied. Slechts enkele lagen in het Overwormse, in de Rukkener, op de grens van Waubach en Nieuwenhagen. Bij de deling ging het ouderlijk huis volgens regel naar dochter Petronella. Zij was het langst in huis gebleven en had naast de zorg voor haar ouders ook nog tante Encken (=Anna) tot aan haar dood toe verzorgd. In haar testament uit 1751 had zij haar nicht dan ook rijkelijk met aardse goederen beloond.

Petrus Hanssens nam aldus, rijkelijk begiftigd met goederen, zijn intrek in het door zijn echtgenote verkregen huis in de Bovenste straat te Waubach. Hij zette er het landbouwbedrijf met bierbrouwerij van zijn schoonvader voort. Bij tijd en wijle verkocht hij percelen te Nieuwenhagen en kocht voor het verkregen geld akker en weilanden in het Overwormse; zelfs in het Gulicks en Rimburs gebied (=onder Scherpenseel) wist hij goederen te verwerven. Zo kocht hij in 1770 van de erven Cornelli een hoeve met bijbehorende landerijen te Scherpenseel, die hij verpachtte.

Zijn huwelijk was niet rijk met kinderen gezegend. Er is slechts één boreling bekend. Het kan zijn dat er meerdere kinderen zijn geweest, maar zo die er waren, dan zijn zij wel heel jong overleden ofwel dood ter wereld gekomen, want de doopregisters van de parochie Johannes de Doper te Eijgelshoven geven slechts de naam van Maria Gertrud Hanssen, geboren te Waubach en gedoopt te Eijgelshoven op 11 januari 1767. Het landbouwbedrijf werd uitgeoefend met hulp van diverse knechten en meiden. Het breidde zich voortdurend uit en er bleek werk genoeg te zijn, voldoende voor vele handen. Steeds meer akker- en weidegrond wist Petrus Hanssen te bemachtigen. De zaken floreerden en het kapitaal was waardevast belegd.

In 1780 liet de Oostenrijkse regering een lijst opstellen van de goederen gelegen onder het Overworms kwartier. De eigenaars moesten daartoe persoonlijk opgave doen van hun grondbezit, zowel bebouwd als onbebouwd. Petrus Hanssen komt in deze lijst voor met o.m. "een huis met bouwagie, brouwerij, stallen, schuur en de misthof, groot in totaal 28 roeden, grenzend ten noorden aan de Bovenste straat, ten westen aan zijn zwager Peter Pelzer en ten zuiden en oosten aan hemzelf". Het van zijn schoonouders geerfd huis scheen omstreeks

die tijd niet meer te voldoen aan de status van herenhuis. Er vond een stevige renovatie of nieuwbouw plaats. Het voormalige huis werd grotendeels tot de grondvesten toe afgebroken. Een deel van de schuur en de stallen ruilde hij met zijn buurman tegen akkerland. Omstreeks 1783 startte hij met de nieuwbouw.

Het werd een statig gebouw met ruime kamers en veel berg-ruimte. Het woongedeelte verrees langs de Bovenste straat, evenals de inrijpoort en de grote schuur. De oude toegang vanaf de weg "achter de Waubacher hoef oplopend" bleef gehandhaafd. De gevel van het woonhuis op de binnenplaats of misthof werd naar het zuidwesten toe gebouwd, zodat het zonlicht en de warmte optimaal benut konden worden. Boven de huisgang liet de heer Hanssen - ter herinnering aan de nieuwbouw - een blauwe hardsteen plaats, waarop de bouw vereeuwigd werd. Hij vertoont in het midden een uitgekapt hart dat bovenaan door drie pijpen doorboord is. Aan weerszijden prijken de initialen van het bouwteekpaar P H - G B. Onder het hart staat het jaartal 1785. Ook in de gevel aan de Bovenste Straat verschenen de ankerletters P H - G B.

Het huis had een zeer ruime keuken; het was immers de plaats waar het gezin met het dienstdoende personeel de maaltijden moesten gebruiken. Naast de huisgang was de achterkeuken met de "melkruimte". Aan de voorzijde waren twee kamers, tamelijk klein van omvang. Voor de hoofdingang was een extra verhoogde "sjprunk" (een soort stoep) aangebracht wegens het grote verval tussen de straatzijde en de achterzijde van het perceel. De toegang tot het huis en de "Sjpryhk" was bereikbaar door de hoofdpoort, eveneens gelegen aan de straatzijde. Via de oprit bereikte men de misthof en de stallen met de huisweide. Ten westen van de oprit lag de grote hooi- en korenschuur met de paardenstallen. Er waren twee verdiepingen, de bovenste diende veelal als stapelplaats voor het veevoer.

Het woongedeelte telde op de eerste verdieping drie slaapkamers; daarboven was de zolder, die gebruikt werd voor het drogen van gesneden fruit (ooft) en voor het wegzetten van allerlei gereedschap en meubilair. Het hele gebouw was opgetrokken van baksteen, althans de buitengevels. De binnemuren waren grotendeels nog gemaakt van vlechtwerk, bestaande uit balk- en latwerk, opgevuld met leem. De klei voor de bak- of tichelstenen was gedolven in de omgeving op een der landerijen van de huiseigenaar, waar ook de ovens gestaan hadden voor het bakken van de stenen. De zoldering van de woonvertrekken was rijkelijk met stucwerk afgewerkt, een modeverschijnsel van die dagen. In vroeger dagen waren de zware eiken draagbalken duidelijk zichtbaar geweest, nu was het hele plafond met golvend wit pleisterwerk afgedekt, dat in de zondagse vertrekken

soms heel decoratief was aangebracht en vooral in de hoe-ken kunstige ornamenten vertoonden.

Het geheel droeg de stempel van de tijd. Het behoorde tot het type van de zo bekende Limburgse, gesloten hoeve.

Als na gedane arbeid de avondrust begon en de beide toegangspoorten gesloten werden, was het gebouw een vaste aan het onmogelijk was om binnen te getaken. De vensters aan de straatzijde waren met dikke ijzeren staven beveiligd en de poorten konden stevig vergrendeld worden.

Door het sterke verval van het grondoppervlak tussen de Bovenste Straat en de "Hoefweg" liep de oprit door de misthof vrij steil omhoog, hetgeen bij hevige regenval grote wateroverlast ten gevolge had. Het woongedeelte was daarom hoog gebouwd, zodat het overtollige water via de oprit en de poort vrij naar de Bovenste Straat kon stromen, zonder daarbij overlast of schade te bezorgen aan de woonvertrekken.

In de kelder stond de brouwketel. Naast het huis was de poel, waaruit 's winters het benodigde ijs gehaald werd en die voor de rest van het jaar diende als drinkplaats voor het vee en waaruit het water geschept werd om de stoeep en de "sjprunk" te schrobben.

Het gebrouwen bier was niet alleen bestemd voor eigen gebruik, het werd ook verkocht aan dorpsbewoners en rondtrekkende handelaars.

Op de boerderij heerste een drukte van belang en er was steeds werk voor vele handen.

Peter Hanssen overleed op 65-jarige leeftijd in 1798.

Zijn echtgenote zette vervolgens het bedrijf met het dienstpersoneel voort, daarbij uiteraard bijgestaan door haar inmiddels reeds lang volwassen dochter Gertrud en haar man.

Reeds meer dan tien jaar geleden hadden de ouders gezien naar een geschikte huwelijkskandidaat voor hun dochter, naar iemand die niet alleen van goede huize zou zijn en heel wat bezittingen als huwelijksgift en latere erfenis zou meebrengen, neen hij moest tevens met vaste hand het bedrijf van de heer Hanssen kunnen voortzetten. Dochter Gertrud had reeds als kind op de boerderij flink moeten aanpakken. Zij wist van waten en kon toen haar ouders op leeftijd kwamen de zaken best alleen aan. Met een man aan haar zij zou het echter beter gaan. Zij kon zich dan alleen bezig houden met het werk op de boerderij, terwijl een man beter de zorg voor de werkzaamheden op het veld op zich kon nemen.

De uitverkorene was een echte Waubachse knaap. Het was Johannes Dominicus Reinartz, geboren in 1761 als zoon van een der notabelste en rijkste ouders van het dorp, Laurentius Reinartz en Anna Maria Melchers. De vader was grootgrondbezitter, rentenier en schepen van het Overworms kwartier. Hij was goed bevriend met de abt van Rolduc, zijn vrouw was nog een verwante van de beroemde abt

Peter Melchioris von der Stegh.

Zijn ouders woonden in de Onderste Straat, waar zij in 1768 ook een herenhuis met boerderij hadden laten bouwen. Vader Reinartz was twee maal gehuwd. Zijn eerste echtgenote, Gertrud Werden, was in 1755 overleden en had hem achtergelaten met drie kleine kinderen. Hij huwde in 1756 met mejuffrouw Melchers, die hem nog eens zes kinderen schonk, van wie er twee op jeugdige leeftijd stierven. Door de beide huwelijken was de heer Reinartz een vermogend man geworden. Hij erfde - volgens de bekende regel - twee boerderijen en mocht zich met recht grootgrondbezitter noemen.

Het jonge bruidspaar huwde in 1789. Jan Minus Reinartz, zoals hij in de volksmond genoemd werd, zette zijn schoouders met frisse gezindheid onder het bedrijf van zijn schoonouders. Onder hun leiding en met hulp van zijn energieke vrouw bleef het geheel in stijgende lijn floreren. Wel werd meer en meer het accent gelegd op de akkerbouw en veeteelt. De brouwersnijverheid begon te tanen en verdween tenslotte geleidelijk in de 19e eeuw.

Een der redenen hiervoor was wel de grote inbreng van landerijen door de nieuwe huisheer. Zijn vrouw erfde als enig kind een rijk bezit, maar ook hij hoefde qua huwelijksinbreng niet de mindere te zijn van zijn vrouw. Het landbouwareaal groeide dermate, dat alle werkzame krachten zich moesten toeleggen om het werk op het veld te volbrengen. Het stoken van jenever en het brouwen van bier waren vooral bezigheden voor de wintermaanden, tenminste als de andere werkzaamheden het toelieten en er genoeg dagloners voorhanden waren. Toen dan ook in het begin van de 19e eeuw in het Zuidlimburgse land tal van gespecialiseerde bierbrouwerijtjes ontstonden, was het met de aloude boerderijbrouwerijtjes al gauw een aflopende zaak geworden. Het een na het ander verdween. Na 1850 waren ze in Waubach verleden tijd geworden.

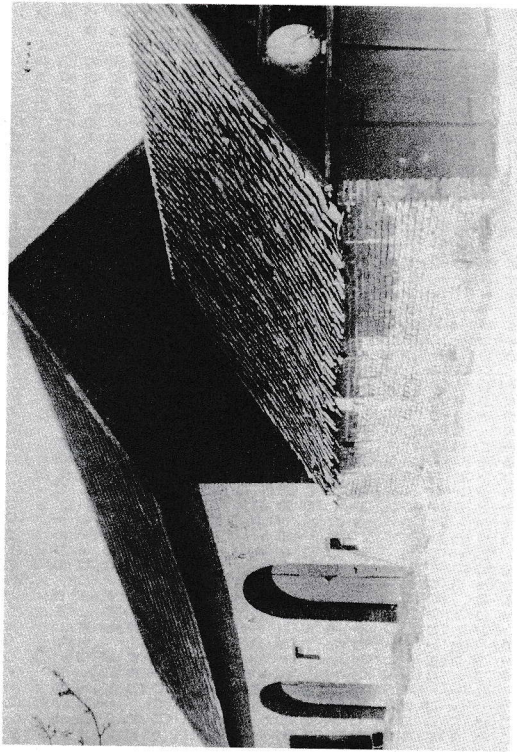
Vijf jaar voor zijn dood had Petrus Hanssen nog tal van goederen aan zijn bezit mogen toevoegen. Toen namelijk zijn broer Joannes, burgemeester te Waubach in 1784 als weduwnaar overleed, erfde hij het vierde deel van diens nalatenschap. Van de hele erfenis moesten wel 50 pattacon gegeven worden aan de parochie Nieuwenhagen. Zij waten bestemd voor de armen van zijn geboorteplaats, nog een bevijs hoezeer de Hanssens verknocht waren aan hun geboorteoord en meeleeften met hun vroegere dorpsgenoten. Ook zijn zus en buurvrouw Petronella Hanssen, die kinderloos overleed, vermaakte een deel van haar bezit aan haar oudere broer. Haar man, Peter Pelzer, die in 1789 als weduwnaar achterbleef en ging rentenieren ("uitspande"), verpachtte een groot deel van zijn landerijen, zowel te Nieuwenhagen als te Waubach, aan zijn zwager. Het gepachte had een oppervlakte van 19 morgen en de pachtprijs ervan bedroeg 72 pattacon, een bewijs temeer hoe groot het

landbouwbedrijf van Petrus Hanssen was geworden. Anna Gertrud Bloemen overleed op 82-jarige leeftijd in haar gerenoveerd geboortehuis, tot aan haar dood liefdevol verzorgd door haar enige kind. Tot op hoge leeftijd had zij het bedrijf met vaste hand weten te runnen. De laatste jaren was zij door ziekte gedwongen geweest het kalmer aan te doen, de werkzaamheden in huis, vooral in de keuken en de melkkamer had zij echter niet uit handen gegeven. Haar dochter en schoonzoon beheerden het geheel; zij kon met een gerust hart neerzien op deze jongere leiding.

Omstreeks 1800 begonnen de ouderdomskwalen zich in steeds sterkere mate te openbaren. Zij kon zich moeilyk verplaatsen en korte tijd later was zij aan een vaste stoel in huis gekluisterd. Van daaruit kon zij nog enkele bevelen geven, maar allengs bleven ook die achterwege. Haar talrijke kleinkinderen bezorgden haar nog de meeste levensvreugde, ook toen haar gezichtsvermogen steeds minder begon te worden. Na een korte ziekte werd zij op 15 oktober door een "Nervenschlag" uit haar lijden verlost en gaf ze haar ziel aan de Schepper terug. Het bevolkingsregister der gemeente vermeldt dat zij overleed in haar woning, huis Waubach, Section A nummer 79.

Uit het huwelijk van Jan Dominicus Reinartz en Maria Gertrud Hanssen werden acht kinderen geboren van wie er drie kort na de geboorte stierven en een dochtertje maar acht jaar werd. De overige, drie jongens en een meisje, groeien aanvankelijk voorspoedig op, maar hun was toch geen hoge ouderdom beschoren. Twee jongens overleden nog voor hun 50ste jaar. De derde zoon, wel een heel beroemde Waubacher, haalde net de 65. Het was Jan Leonard Reinartz, geboren in 1806. Hij werd op 24-jarige leeftijd tot priester gewijd en in hetzelfde jaar benoemd tot kapelaan te Houthem-Sint Gerlach (Valkenburg). Vijf jaar later was hij er al pastoor en nog geen twee jaar later benoemde bisschop Van Bommel van Luik hem tot deken in Tongeren. Deze functie zou hij 35 jaar lang uitvoeren. Zijn bidprentje zegt van hem dat hij een plichtsgetrouw en godvruchtig man was en dat hij met recht de titel mocht voeren van bouwpastoor getuige de prachtige kerk te Tongeren. Hij was een der grote voorvechters van de nieuwe kerk te Waubach tussen 1865 en 1870. Zowel bij de eerste steenlegging als bij de inwijding van het gebouw hield hij de feestpredikatie. Hij steunde de machtige bouw niet alleen met forse bedragen, hij zette tevens zijn schouders onder de realisatie van het project. Hij was de machtige voor spreker bij de bisschop en de onvermoeibare vechter voor de totstandkoming van het gebouw. Zelfs schreef hij een tweetal boekjes over de nieuwe kerk, het ene geschreven in 1869, het ander in 1870. Beide werden gedrukt te Tonge-

De schuur van 1816 die 2 jaar dienst deed als noodkerk.

ren en uitgeven op kosten van de deken. Het eerste handelt over de voorgeschiedenis van de kerk en de parochie en beschrijft de gang van zaken bij de steenlegging. Het tweede laat ons de bouwwerkzaamheden en de vorderingen zien in 1870.

Vlak voor zijn dood maakte hij een stichting, groot 300 franken, ten behoeve van de priesterstudenten en religieuzen uit zijn familie ter bekostiging van hun studie. De beheerders van deze z.g. Beurzenstichting waren de pastoors van Waubach en van Nieuwenhagen, bijgestaan door het oudste priesterfamilielid Reinartz. Gedrieën moesten zij - om te weten wie er mocht profiteren van de geldelijke steun - een parenteel maken of laten aanleggen, d.w.z. een stamboom waarbij niet alleen de afstammelingen uit een bepaalde voorvader (stamvader) in de mannelijke lijn zijn opgenomen maar ook die in de vrouwelijke. De beoogde paren teel moest alle afstammelingen beschrijven die in mannelijke en vrouwelijke lijn familie waren van de stichters van de eerste kapel te Waubach, n.l. Dominicus Werden en Maria Reinartz. Zouden er geen familieleden voorhanden zijn, die zich gereepen voelden tot het geestelijk ambt, dan konden ook andere vrome kinderen van Waubach voor de studietoelage in aanmerking komen. Zou zich echter een "Reinartz" melden dan zou die te allen tijde voorrang hebben. De beheerders van de beurs zouden bepalen wie voor de

toelage in aanmerking kon komen. Gegadigden uit andere parochies waren uitgesloten.

Het vrome legaat heeft ongeveer een eeuw lang de priestertudies van de familieleden Reinartz, alsook van sommige priesterstudenten uit de parochie financieel heel wat vergemakkelijkt. Na de wereldse reorganisatie van de kerk, waarbij de priesterroepingen haast tot het nulpunt daalden, is de stichting "in rook opgegaan" en zijn de gelden waarschuwend voor andere godvruchtige doeleinden gebruikt.

Deken Reinartz overleed in een geur van heiligheid in 1871. Zijn begrafenis was een pompeuze gebeurtenis, waarbij alle groten van het bisdom Luik aanwezig waren, alsmede vele vrienden en kennissen uit zijn geboortestreek. Een prachtige graftombe siert zijn laatste rustplaats op de grote Tongerse begraafplaats.

Bij de familie Reinartz-Hanssen ging de bekende huisregel niet helemaal op. De enige in leven gebleven dochter huwde in 1827 - zo als gebruikelijk voor die tijd - de landbouwer-grondeigenaar en dorpsgenoot Gerard Joseph Mostard, die weliswaar afkomstig was uit Eygelshoven maar die toch het overgrote deel van zijn leven in Waubach heeft doorgebracht. Zij vestigden zich in het grootouderlijke huis van de bruid, in de Onderste Straat te Waubach, dat haar een jaar tevoren in eigendom was toebedeeld.

Haar oudere broer Paul Joseph huwde een jaar later Anna Maria Gerards uit Scherpenseel. Uit dit huwelijk ontstonden twee kinderen, van wie de oudste reeds op zesjarige leeftijd overleed. De overgeblevene Arnold Joseph was tien jaar toen zijn vader overleed. Met zijn Duitse moeder vond hij een onderkomen bij zijn pleegoom in de Bovenste Straat. Toen tot overmaat van ramp ook nog de moeder in 1852 overleed, was de jonge knaap helemaal aangezien op zijn beide voogden, oom Jan Dominicus Reinartz en burgemeester Peter Dominicus Pelzer, een neef van zijn vader.

De goederen die hem uit de erfenis van zijn ouders waren toegevalen, werden door de beide heren met uiterste zorg en vakkundig beheerd. Daartoe behoorde o.a. een hoeve aan de Onderste Straat, nabij de Kieer, die zijn vader enkele jaren tevoren had weten aan te kopen. Tot aan zijn meerderjarigheid werd ze - met de ertoebehorende landerijen - tegen het hoogste bod verpacht. De daaruit verkregen gelden werden tegen het toen geldende rentetarief belegd bij geldbehoevende dorpbewoners of particulieren uit de omgeving.

In 1865 huwde Reinartz de door zijn voogden uitgezochte bruid, de rijke boerendochter Maria Guadvlieg uit Schaesberg. Nog in hetzelfde jaar kon het jonge paar bezit nemen van hun herenwoning, het thans nog bestaande pand Kantstraat 2, waarin tot 1830 de familie Hermans en

Claessen hun woonzit hadden gehad.

Uit hun huwelijk werden geen nazaten geboren. "D'r Mouldus" was een alom geëerd persoon in de Waubacher gemeenschap. Als kerkmeeester ging hem vooral de versiering van het interieur van het godshuis ter harte. Hij schonk de kerk grote bedragen in de vorm van diverse stichtingen. Hij was de gulle gever van de prachtige - in houtsnijwerk uitgevoerde - pieta, die thans (ontdaan van de onnatuurlijke verflagen) nog steeds een rijk kunstwerk is, waarop de parochie trots kan zijn. Ook was hij de grote animator van de polygramering van de kerk, waarvoor hij ook ditmaal een grote bijdrage schonk. Zijn vrome echtgenote toonde zich eveneens een grootgeefse weldoenster van de parochiekerk. Zij schonk in 1898 uit eigen beurs een der drie nieuwe kerklouken.

Arnold Reinartz overleed in 1911. Het huis met bijbehorende weide ging na de dood van zijn echtgenote over op de kinderen van haar zus, die gehuwd was met een neef van haar man. Omstreeks 1920 verkochten deze het boeren-goed aan de familie Romkens-Willems.

Keren wij nedeze uitweiding terug naar ons stamhuis en zijn bewoners in de Bovenste Straat, waar Jan Dominicus Reinartz het verworven bezit met strakke hand leidde en het bedrijf geleidelijk verder uitbreidde. Hoe groot zijn status inmiddels geworden was, moge wel duidelijk blijken uit de opvoeding en scholing die hij zijn kinderen wist mee te geven. Vooral de jongste telg, de latere deken van Tongeren, was een waardige nazaat op wie hij meer dan trots was, wat hij niet onder stoelen of banken stak.

Zijn gedachtenisprentje laat ons iets proeven van de eere- en achting die hij in het dorp genoot. "Hij hielp de kerk vlijtig opbouwen, liet ze rijkelijk versieren en bestuurde ze 40 jaar als een waar kerkmeeester. Hij was daarnaast armenmeester der gemeente en weegens zijn hoogen ouderdom en zijne bekende mildadigheid werd hij van de gemeente en bijzonderlijk van de armen, die hem zelden voorbijgingen, als algemeene vader aangezien. Hij mocht het geluk smaken zijne gouden bruiloft te midden van zijn dierbaeren te vieren. Jammerlijk was het voor hem een zijner dierbare zonen twee jaren voor zijn dood te moeten verliezen. Hij trok zich vervolgens terug uit zijn wereldse bezigheden, verdeelde zijne goederen onder zijne vier kinderen en verleeft de laatste jaren heel gerust en tevreden om zich ongestoord aan God te kunnen wijden. Op de sterf dag van zijn zoon en naamgenoot Jan Dominicus werd hij door eene beroerte getroffen, waaraan hij vijf dagen later bezweek. Vader, zoon en moeder werden in hetzelfde graf begraven".

De overledene had in het jaar 1804 nog een huis aan zijn bezit weten toe te voegen. Het was afkomstig van de er-

ven Mostard-Plum en was gelegen aan de overzijde van het ouderlijk huis. Het was een oud vervallen boerderijtje, dat met de huisweide aan de gemeenteschool grensde en in vroeger dagen een deel was geweest van een groter geheel. De heer Reinartz en zijn erven hadden het nooit voor zichzelf gebruikt; het diende altoos als pachtwoning voor tal van armlastige inwoners der gemeente Ubach over Worms. Omstreeks 1850 was het een bouwval geworden en werd korte tijd later afgebroken. In het testament van Jan Dominicus Reinartz, gedateerd op 16 maart 1843, staat vermeld dat de bezitter het aangekocht had voor 350 gulden en dat het met inbegrip van de huisweide een grootte had van 19 roeden en 10 el.

De oudste zoon heette Jan Pieter Dominicus Reinartz. Hij was geboren in 1795 en gold als het troetelkind van zijn grootouders. Hij huwde op vrij jonge leeftijd - nauwelijks 22 jaar, een leeftijd die toendertijd voor een huwbare man als jeugdijdestempeld werd - met Anna Josepha Mostard, een jongedochter geboren en getogen in de Onderste Straat te Waubach. Er volgden drie kinderen, twee dochters en een zoon. Vijf dagen na de geboorte van de jongste telg, overleed de moeder aan de kraamkoorts en liet de troosteloze vader alleen achter met drie hulpeloze wichten. Goddank was grootmoeder Hanssen er nog. Zij ontfermde zich over de beide oudsten en wist voor de nieuwgeborene een passende min te vinden. Wonder boven wonder kon men de boreling in leven houden. Het kind groeide voorspoedig op en vond net als haar broertje en zusje een liefdevolle stiefmoeder in Anna Elisabeth Ohlmans, met wie vader Reinartz zestien maanden na de dood van zijn onvergetelijke echtgenote een nieuw huwelijk was aangegaan.

De bruid was afkomstig uit Nieuwenhagerheide en geboren uit wel bemiddelde ouders. Haar grootmoeder was een Overwormse en de familie was alom bekend bij de Waubachse bevolking. Er waren trouwens maar weinig boerenfamilies in de omgeving die niet op de een of andere manier verwant met elkaar waren. Bij een sterfgeval werden alle verwante familieleden - minstens tot de vierde graad - "geroepen" de begrafenissen bij te wonen en na afloop aan te zitten aan de koffietafel of een glaasje te drinken van het "lijkenbier".

De nieuwe echtgenote was 24 jaar toen zij haar zware taak op de boerderij te Waubach begon. Drie kinderen werden er aan haar zorgen toevertrouwd; zijzelf zou haar man er ook nog tien schenken van wie er slechts drie op jeugdige leeftijd zouden overlijden, hetgeen voor die dagen wel een grote bijzonderheid mocht heten. Moeder Ohlmans zal in de Bovenste Straat echt geen gemakkelijk leven gehad hebben. Naast de zorg voor tien kinderen rustte ook de zorg en de leiding van het omvangrijke huishou-

delijk werk op de boerderij op haar schouders. Haar man was een gezien en geacht persoon in de gemeenschap, die ofwel zijn bedoening had op de akkers en weilanden of van gemeentewege op pad was voor het treffen van belangrijke bijeenkomsten en onderhandelingen. Daarnaast was hij ook op kerkelijk gebied een noeste werker, een ware steunpilaar van pastoor Huppertz, iemand die vooral in tijden van nood een vaste rots was waarop de kerk kon steunen. Met kerkmeester Paul Xaverius Werden wist hij de pastoor met harde hand te dwingen af te zien afstand te doen van het beroemde Partikel van het H. Kruis, dat bisschop Van Bommel van Luik onrechtmatig gevorderd had. De heer Reinartz was een hereboer in de ware zin des woords. Hij zal zich weinig of niet bemoeid hebben met het harde en soms vuile boerderijwerk. Daarvoor had hij genoeg knechten en dagloners in dienst. Ook zijn vrouw werd bij de huiselijke arbeid, doch vooral bij het werk op het erf en in de stallen, bijgestaan door een drietal meiden. Zij moesten weliswaar het zware werk doen, maar waren daarentegen wel verzekerd van een goed onderkomen en een gezonde kost. Van hun loon konden zij heel wat opzij leggen voor later dagen, voor hun huwelijksuitzet, maar veelal moesten zij het loon aan hun ouders afdragen. Zij konden de centjes maar wat goed gebruiken, terwijl ze blij waren dat hun dochter niets van node had en zij voor een mond minder hoefden te zorgen. Voor een doorsnee-arbeider, een dagloner, die nooit kon bogen op een vast beroep of vast werk, waren het harde tijden. Zij kenden bittere armoede en werkten - als ze het geluk hadden werk te vinden - vele uren per dag, waarbij men niet lette op welk werk men verrichten moest. Alle arbeid werd met beide handen gretig aanvaard, hoe tijdelijk die ook maar kon zijn. Vandaar dat men in officiële stukken vaak voor dezelfde personen in een tijdsbestek van luttele jaren verschillende beroepen vindt aangegeven. Men gaf gewoon het beroep op dat men op dat moment vervulde, ook al duurde dat maar een dag. Peter Jan Dominicus Reinartz bereikte slechts de leeftijd van 48 jaar. Hij overleed vijf dagen voor zijn vader "aan een bloetvloet" door de heus die hem ontkrachte in weinige maanden". Zijn vrouw overleefde hem veertien jaar en stierf "beproeft door eene langdurige ziekte, geheel overgegeven aan Gods wil eene zalige doot". Zij mocht noch het geluk smaken om acht dagen voor haar dood aanwezig te zijn bij de professie van haar jongste kind bij de orde der Minderbroeders-Franciscanen." De oudste dochter uit het eerste huwelijk bleef ongehuwd. Zij genoot geen al te beste gezondheid en verbleef soms geruime tijd in herstellingsoorden, waar ze op doktersadvies naar toe verwezen was. Voor het zware huishoudelijke werk op de boerderij was ze niet zo geschikt, wel was ze

als oudste dochter in huis haar stiefmoeder behulpzaam bij de opvoeding van haar kinderen. Na een langdurig ziekbed overleed zij in haar 43ste levensjaar; zij was de laatste parochiaan die begraven werd op het oude kerkhof aan de Kerkberg.

Haar jongere broer Dominicus voelde zich - op aandringen en van zijn beroemde oom - geroepen tot het priesterambt. De kapelaan van Houthem nam hem al op jeugdige leeftijd onder zijn bescherming en liet hem studeren in Tongeren, Rolduc, Sint-Truyen en Luik, waar hij op kerstavond 1846 tot priester werd gewijd. Zijn oom, reeds tien jaar deken te Tongeren, riep de jonge priester naar zijn parochie toe. Hij wist dat de knaap geen al te sterk gestel had en aan dezelfde kwaal leed, waaraan reeds zoveel "Reinartzen" gestorven waren. Dominicus startte er zijn werk met goede moed en vol vertrouwen. Hij was een voorbeeld voor de jeugd en verzorgde zijn katechismuslessen met meer dan gewone ijver. Des te pijnlijker was het dan ook dat zich reeds na twee jaar de gevreesde ziekte openbaarde, "eene ongeneesbare ziekte die zijne gezondheid ondermijnde en die hij bijna 4 jaeren met moed en geduld wist te verdraegen." Hij overleed plotseling op 5 oktober 1851 op weg naar de kerk om het H. Misoffer op te dragen. "In het voorportaal aangekomen, werd hij door hevige bloedbraking overvallen. Hij werd door toegeschoten hulp in het huis van de deken binnengedragen, waar hij na ontvangst van de laatste H.H.Sacramenten even later in den Heer overleed".

De jongste dochter uit het eerste huwelijk, die wonderwel in leven was gebleven na de smartelijke dood van haar moeder, huwde in 1853 op dertigjarige leeftijd de landbouwer-grondeigenaar Laurens Romkens, een Waubachse boerenzoon uit de Onderste Straat. Twee jaar na hun huwelijk vestigde het paar zich in het ouderlijk huis Ronkens waar de echtgenoot in 1819 het levenslicht had aanschouwd. Vier kinderen ontsproten er uit hun echtverbintenis. De oudste dochter huwde in 1881 de heer Herman Joseph Mostard, de vader van de laatste generatie Mostard van Waubach. De beide andere kinderen - het oudste kind was drie maanden na de geboorte overleden - bleven ongehuwd. Zij droegen in de volksmond de toepasselijke namen: "het griene Jenke en d'r grame Mienecus". Met hun drie neven die tevens hun bureu waren in de Onderste Straat en eveneens de vrijgezellenstaat verkozen hadden, waren zij de laatste nazaten van het aloude landbouwersgeslacht Romkens.

Vader Laurens Romkens overleed in 1883; zijn vrouw, voor wie men in de kinderwieg het ergste had gevreesd, bereikte de respectabele leeftijd van 85 jaar. Zij overleed in 1908.

Van de zeven in leven gebleven kinderen uit het tweede

huwelijk trad enkel de oudste zoon Jan Leonard in het huwelijk. Zijn bruid was een zus van zwager Laurens Romkens. Zij vestigden zich "Aggen Ing" onder de parochie "Nieuwenhagen in een huis dat vader Reinartz was toegevallen uit de erfenis van zijn echtgenote Maria Elisabeth Ohlmans.

Zij lieten het huis renoveren en gedeeltelijk opnieuw opbouwen. Er werden zes kinderen en geboren van wie er een op jeugdige leeftijd overleed en een ander dood ter wereld kwam. De beide dochters traden in het huwelijk; de jongste met een onderwijzer, die later hoofdonderwijzer werd te Maastricht, de ander vond een levensgezel in de Nieuwenhager accountant Mathias Romkens, die zijn werkterrein had in Steyl. Zoon Jan Leonard Reinartz zette het boerenbedrijf "Iggen Roetsch" voort. Omdat er geen kinderen waren om het landbouwersbestaan voort te zetten, verkocht "d'r Naat", zoals hij in de volksmond genoemd werd, het boerengoed en vestigde zich met zijn zus, sinds 1912 de weduwe Anna Maria Romkens-Reinartz, in de Bovenste straat te Waubach.

De oudste zoon, Joseph Reinartz, was in 1879 priester gewijd. Zijn eerste standplaats was Spekholzerheide. Hier bleef hij tot 1890 als kapelaan werkzaam, waarna zijn promotie volgde tot rector te Welten. Twintig jaar bleef hij er in functie. Zijn grootste zorg was het kerkgebouw - een karaktertrek eigen aan de priesterzonen Reinartz - dat hij met alle mogelijke middelen tot een sierlijk gebouw wist om te toveren of zoals zijn herinneringsprentje ons voorhoudt: "welks uitwendige voltooiing en inwendige luister het gestadig voorwerp van zijn zorgen was". In 1910 ging hij op zevenenvijftigjarige leeftijd met emeritaat. Hij trok zich terug in een door hem aangekocht huis in de parochie, waar hij in 1915 overleed. Tante Maria Josepha was zijn huishoudster. Toen de drie overige tantes, die overigens heel vaak bij hun neef loeerden, enigermate in twist raakten met hun broer Gerard Joseph, verhuisden ook zij naar Welten, waar ze neeflief financieel hielpen bij zijn zorg voor het godshuis. Zij overleden allen in het huis van hun priesterneef en werden bijgezet in de Reinartztombe op het kerkhof naast de Sint-Martinuskerk.

Er was nog een derde priesterzoon. Zijn naam was Matheus Joseph Reinartz, geboren in 1833 als vierde kind van het echtpaar Reinartz-Ohlmans, van wie boven reeds is meegedeeld dat zijn moeder het geluk mocht hebben aanwezig te zijn bij het professiefeest. Zijn geestelijke staat was uiteraard weer het werk van zijn machtige oom, de deken van Tongeren. In 1862 was hij te Luik tot priester gewijd. Zijn kloosternaam was pater Theophilus. Na zijn priesterschap werd hij te werk gesteld in het klooster der paters Minderbroeders te Mechelen. Ook zijn gezondheid was niet al te best, reden waarom hij niet naar diverse andere plaatsen gezonden werd. Reeds verschillende

keren was hij door "eene zware ziekte overvallen en moest hij geruime tijd verpleegd worden". In 1890 werd hij gekozen tot definitief (overste) van het klooster. Drie jaar later werd hij "geslagen met eene geraaktheid waaraan hij op zaterdag 29 juli 1899 bezweek".

De hoeve op het minuutplan van de kadasterkaart anno 1835.

Links de Groene weg.
Boven de Onderste Straat.

Na de dood van de ouders Reinartz-Ohlmans zetten de vijf ongetrouwde kinderen het boerenbedrijf voort, d.w.z. niet zij maar hun talrijke personeel. De huiselijk woning onderging een grote verandering en kreeg nog meer het aanzien van een herenwoning. De dames voelden zich qua opvoeding en onderricht verheven boven de boerenstand en leefden als gegoede renteniers. Zij maakten reizen en lieten zich bij ziekte behandelen door de bekendste doktoren. Toen broer Gerard Joseph in 1854 de post van gemeentesecretaris en ambtenaar van de Burgerlijke Stand kreeg, liet hij langs de Bovenste Straat een fraaie woning aanbouwen. Er kwam een statige voordeur met hardstenen trappen, waardoor de bijbouw de benaming kreeg van "Oppen Trepkens". Hier richtte hij zijn werk- en studiekamer in. Het werk op de hoeve en het land liet hij over aan een pachtersfamilie.

De nieuwe levenswijze van hun broer kon niet de goedkeuring wegdragen van zijn zusters. Er ontstond een huiselijke onenigheid, die er uiteindelijk toe leidde, dat

de zusters hun heil en verblijf gingen zoeken bij hun priesterneef te Welten.

Na het vertrek van de zusters verhuurde de secretaris de westelijke woning aan het pachtersgezin Roex-Ritzen, dat tot aan de komst van een nieuwe pachtersfamilie het goed beheerd en bewoond heeft tot 1912.

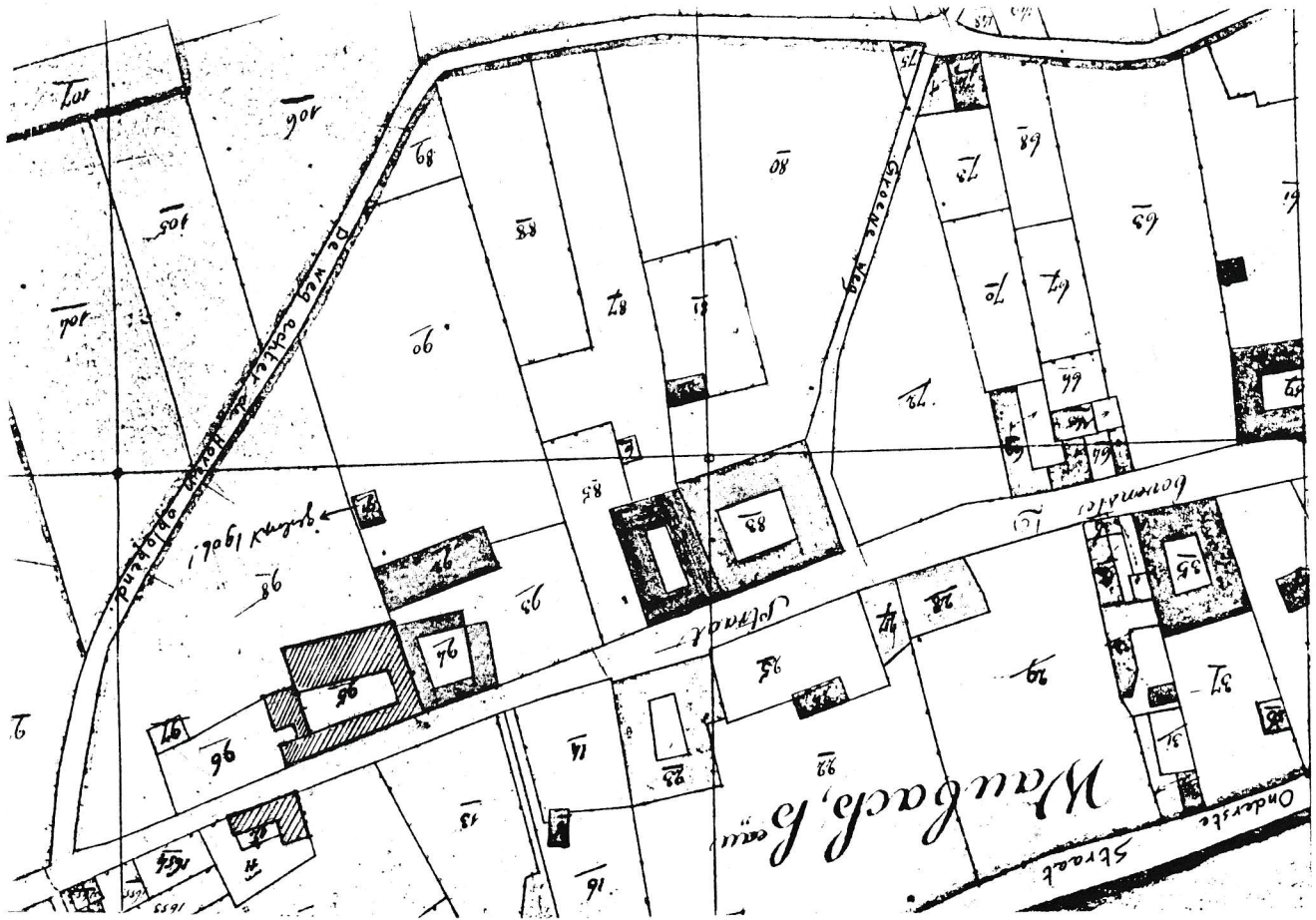
Gerard Joseph Reinartz was naast gemeentesecretaris tevens kerkmeester. De laatste post had hij ongetwijfeld te danken aan zijn vader en grootvader, die dit ereambt ook reeds vervuld hadden. De gemeentefunctie was hem ten deel gevallen door zijn verwantschap met burgemeester Valkenberg en zijn opvolger Peter Dominicus Pelzer. Het gemeentehuis lag op een steenworp afstand van zijn woning. Hij vertoefde er maar een paar uur per dag, want in die dagen bracht die baan nog niet zoveel werk met zich mee. Daarnaast was het gebouw ook nog bestemd voor openbare lagere school en kapelanie. Om die reden nam hij het werk, dat niet noodzakelijk ten gemeentehuize verricht moest worden, mee naar huis waar hij in alle rust ongestoord kon werken.

Hij overleed op 64-jarige leeftijd in 1893. Zijn opvolger in het gemeentebestuur werd de heer Jan Leonard Schobben, koster te Waubach, die door zijn bemiddeling benoemd werd. Toen de nieuwe secretaris, na zijn huwelijk in 1896, zijn huis op secretariael niveau liet verbouwen - wat nogal wat jaartjes in beslag nam - nam hij zijn intrek in het huis van zijn voorganger op de "Trepkes".

Het statige herenhuis, dat na de dood van de ouders Reinartz-Ohlmans in 1862 onder de kinderen was verdeeld, bleef nadien feitelijk onverdeeld bezit van de ongehuwde kinderen. Wel waren er enkele scheidingen aangebracht in de huisbouw en omliggende gronden maar het geheel stond toch kadastraal ten name van de erven Reinartz onder de nrs. Sectie C 95-96-97 en 98.

Bij de dood van secretaris Reinartz bestond zijn goederbezit in de Bovenste Straat uit de kadastrale nummers Sectie C.96 en C.97 (tuin en bakhuis) en C.2095 en 2203 (deel der woning en boomgaard) waarvan de beide laatste nummers delen waren uit de oude nummers C.95 en C.98. In 1910 volgde een nieuwe verdeling onder de kinderen Reinartz-Romkens. De huisbouw met tuin en een deel van het boerenerv vielen daarbij toe aan Jan Leonard Reinartz en zijn zus Maria Anna, welk erfdeel kadastraal bestemd werd met Sectie C.2793 + 2794. De overige delen, sectie C.2095 en 2096, bevatten in hoofdzaak de boerderij met een deel van de boomgaard. Na de dood van rector Joseph Reinartz (1910) viel het geheel - wederom als onverdeeld bezit - toe aan zijn broer en beide zusters.

De woning van de ex-secretaris was na zijn dood verpacht aan diverse huurders, o.a. de familie Eijddems-Franssen, het gezin Eijddems-Hoppener, de reeds vermelde familie

Boerderij "Reinartz" op de minuutkaart anno 1830.

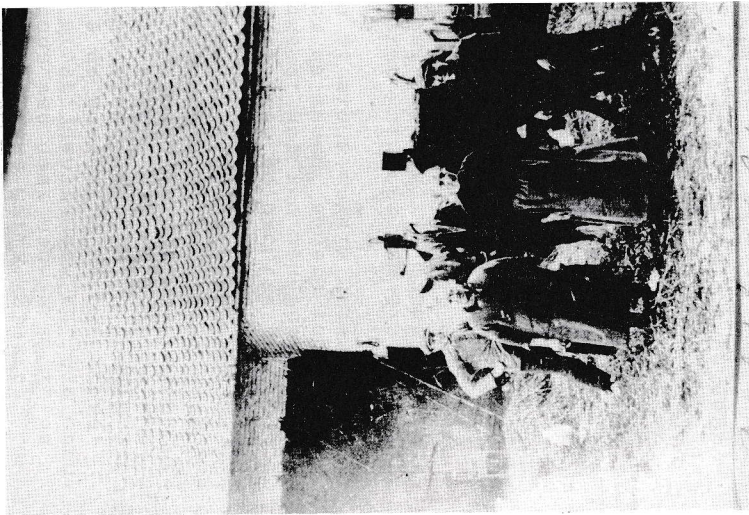
Schobben-Eijdens en het gezin Copic. De laatste bewoners van het huis "Oppen Trepkes" waren Jan Leonard Reinartz en zijn zus Anna Maria Reinartz, weduwe Romkens, die na de dood van haar man in 1912, de huishoudster werd van haar broer, een rentenier, die evenals zijn directe voorgangers de boerderij verpacht had. In de westbouw resideerde nog steeds het gezin Roex-Ritzen dat de boerderij beheerde. De boerin die in 1893 weduwe was geworden, had met hulp van zoons en knechts het pachtbedrijf voortgezet. Het zou echter niet lang meer duren, de pachtjaren liepen ten einde en zij had besloten geen verlenging meer aan te gaan.

De nieuwe pachter was in 1912, toen de pachttermijn zou afgelopen, al enkele jaren bekend. Het zou een familie uit Welten worden, die aldaar om de een of andere reden haar pachtgoed moest verlaten en al sinds enkele jaren uitkeek naar een nieuw boeren erf.

De in Welten residerende rector Reinartz was dit ter ore gekomen. Als mede-eigenaar van het goed te Waubach had hij er natuurlijk ook direct belang bij dat er een dege-lijke pachtersfamilie op het ouderlijk goed zou komen. De "onfortuinlijke" pachtboer uit Welten, de heer Antoon Hubert Notermans, was voor de rector geen onbekende. In zo'n klein rectoraat kende de herder uiteraard zijn "parochianen" door en door. Boer Notermans was een noeste landbouwer en niet geheel onbemiddeld. Hij stamde uit ge-ziene ouders en was bovendien een vroom en gezien ker-anger, die Gods lof zong in het kerkelijk zangkoor. Na eerst ruggespraak te hebben gehouden met zijn broer en zusters die de afwikkeling van de zaak overlieten aan de zienswijze van hun heerbroer, liet de rector de heer Notermans bij zich ontbieden.

De rector bood de heer Notermans de voorouderlijke pacht-hoeve te Waubach aan, hetgeen de laatste met beide armen aanvaardde te meer daar hem in het vooruitzicht werd ge-steld dat hij na verloop van tijd het boeren erf misschien in eigendom kon verwerven.

Hubert Antoon Notermans was te Waubach niet geheel onbe-kend. Zijn vrouw, Maria Sophia Houben, had in haar jeugd te Waubach gewoond, waar haar ouders de pachters waren geweest van het boerengoed Werden, enkele meters verwij-derd van het huis Reinartz. De jonge dochter was er met acht jaar komen wonen, zij had er het boerenwerk geleerd en via de kennissenkring van haar vader was zij in de ja-ren '90 in contact gekomen met de jonge heer A. Notermans van Heerlerbaan. Er ontstond een romance en al gauw was bekend dat er een bruiloft op til was. Iedere zondag-middag kwam Antoon Notermans naar Waubach toe om zijn geliefde op te zoeken. Bij de talrijke wandelingen die hij met zijn a.s. schoonvader maakte, leerde hij al gauw het dorp Waubach en ook de omliggende velden kennen. Hij

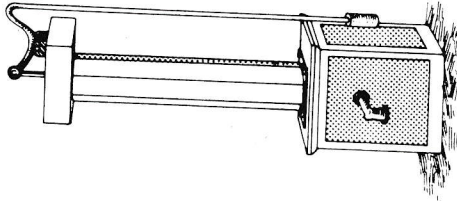
Binnenplaats van boerderij Notermans. Anno 1926.

zusters behielden slechts het vruchtgebruik ervan, elk het vierde deel. Na de dood van het ouderpaar Reinartz-Romkens werd de erfenis in 1910 nader geregeld. Daarbij kreeg de jongste dochter, Anna Maria Van de Walle-Reinartz, de hele huisbouw met schuur, stallen en huisweide. De drie overigen kregen de landerijen ter grootte van 14 ha. en de boomgaard ter oostzijde van het huis. Bij de landerijen behoorde ook de weide en de vrijgekomen grond, waarop in de 19e eeuw het voormalig goed Mostard-Plum had gestaan, dat grootvader Reinartz omstreeks 1845 had laten slopen. De weide was al eeuwenlang in familiebezit; we zijn die boven voren al tegengekomen bij de erfenis van schepen Paulus Bloemen. De erven Reinartz hebben dit grondbezit, kadastraal Sectie B, tussen 1920 en 1930 perceelsgewijs van de hand gedaan. De kopers lieten er huizen op bouwen, in totaal vier stuks.

zal toen zeker niet geweten hebben dat deze kennis hem spoedig heel goed van pas zou komen.

Het paar huwde kort na de eeuwwisseling en nam zijn intrek in het ouderlijk huis op de Bautscherweg te Heerlbaan, dat in die tijd kerkelijk tot het rectoraat Welten behoorde. Het boerenbedrijf was niet groot, voor twee gezinnen bood het geen bestaan. Om die reden dan ook zocht zoon Antoon Hubert naar een nieuw we hoeve waarop hij alleen de baas zou zijn. Hij vond ze, zoals we gezien hebben, in de voor hem bekende Bovenste Straat te Waubach. Bij de erfdeling na de dood van gemeentesecretaris Reinartz viel de hoofd-moot der goederen toe aan zijn gehuwde broer Jan Leonard en diens erven. Zijn

De heer Hubert Offermans was de eerste, gevolgd door San-der Cremers en de heer Eijdens. Als laatste verscheen het huis van J. Simons. Slechts een perceel, de latere tuin, bleef bij de boerenhoeve tot aan de opheffing ervan. Ook delen uit de boomgaard (naar de kant van het kermisplein toe) werden door de erven verkocht, o.a. aan slager Willem Smeets en de heer Pieters uit Lichtenberg, welke laatste kort na elkaar twee winkelpanden liet bouwen op de gekochte grond. Ter plaatse bevond zich het 19e eeuwse puthuis - voorheen stond er onder de vrije hemel een grote pomp - waar de bewoners uit de omgeving het drinkwater gehaald hadden. Toen de gemeente in 1923 waterleiding kreeg, was het puthuis overbodig geworden. De heer Pieters liet het slopen. De put werd afgedekt met een zware steen en is thans nog te zien in de kelder van het pand Charles Frehenstraat 1.

De reinwaterpomp te Waubach op de hoek Marktstraat - Schoolstraat.

De andere huizen, o.a. langs de korte Hovenstraat van de heren Leonard Knubben en Willem Smeets, alsook het winkelpand van Werner Hendriks, zijn gebouwd tussen 1925 en 1935 op percelen grond die de heer A. Notermans uit zijn verworven bezit verkocht had.

Het gezin Notermans-Houben arriveerde te Waubach in 1913. Zij namen hun intrek in het boerengoed en zouden het geheel gaan runnen zoals bepaald was in het pachtcontract, gesloten met de rector van Welten. De pachttermijn was als gebruikelijk 12 jaar.

De vertrekken langs de Bovenste Straat bleven bestemd voor de erven Reinartz; de rest van de huisbouw was ter bewoning van het gezin Notermans. Het was niet al te ruim. Op de benedenverdieping had men de beschikking over een royale keuken en een kleinere kamer. Meer woonruimte was er niet. Naast de keuken was nog een klein vertrek maar dat werd de eerste jaren nog gebruikt door de erven Reinartz. Pas jaren later werd het bij de keuken gevoegd.

De weduwe Romkens-Reinartz woonde in de beide vertrekken aan de straatzijde. Haar broer, Jan Leonard, die het ouderlijk boerengoed "Iggem Roetsch" als vrijgezel beheerde, bracht het er niet zo goed van af. Hij geraakte enigzins aan de drank en liet de werkzaamheden op het erf en het land teveel aan hun lot over. Zijn weduwezus kon de ondergang van het ouderlijk bedrijf niet verdragen. De verbassing van geld en tijd door haar broer ging haar te ver. Zij diende in te grijpen, want per slot van re-

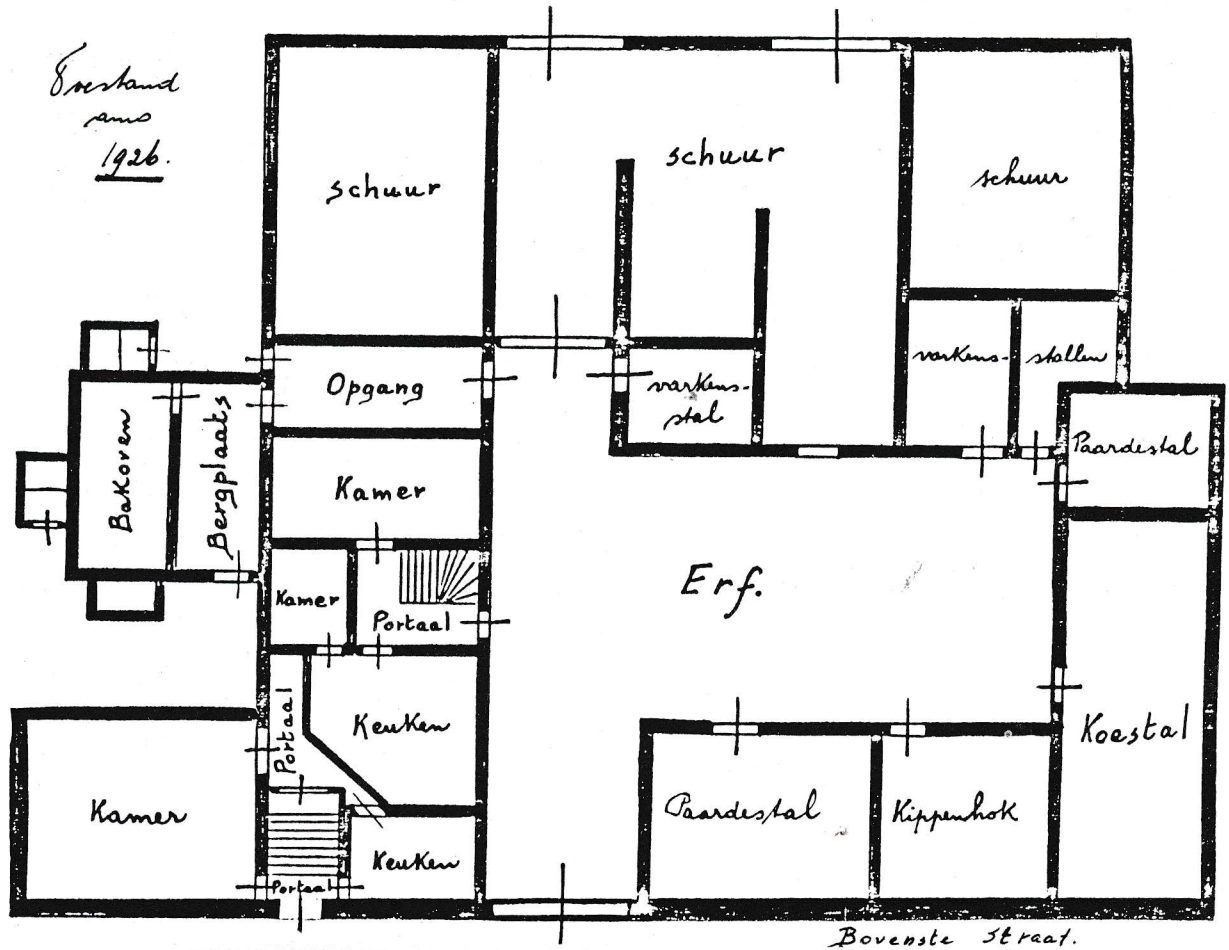
kening had zij ook nog haar aandeel in het goed. Zij be-ijverde zich ervoor dat "d'r Naat" het landbouwbedrijf vaarwel zou zeggen. Met veel tact en geduld lukte dat. Leonard "spande uit" en land en boerderij werden verkocht aan de heer Dorenberg van Nieuwenhagen. Leonard verhuisde naar Waubach en nam zijn intrek bij zijn zus Jen, die vanaf die dag als een moeder over haar broer waakte en hem op het rechte pad hield. Broer Joseph, de rector, was in 1915 overleden. Zijn goederen gingen over op zijn broer en beide zusters, van wie de laatste in het verre Maastricht woonde. Zij had haar eigen zorgen en bezigheden en bekommerde zich weinig over haar bezit te Waubach. Haar zus zorgde voor de afwikkeling van de zaken met de pachter. Als ze met Allerheiligen te Waubach op bezoek was, inde ze de pacht-gelden en regelde de meest noodzakelijke zaken. Voor de rest was ze een vreemdeling in Waubach en had ze niets van doen met het boerenleven. Zij was een stadsvrouw met een heel andere levenswijze die niet strookte met het eenvoudige dorpsleven van hier.

Leonard Reinartz leefde te Waubach als een ware rentenier. Hij was een vast bezoeker van café Suylen, waar hij elke zondagmorgen te vinden was achter zijn stamtafel, ijverig een kaartje leggend met andere boeren. Maar als het zijn zus Jen te bont werd en haar broer te lang uitbleef, stapte zij manmoedig het café binnen en vergezeld van strompelende Naat togen zij even later huiswaarts. Zij hield hem aardig onder de duim en dat was maar goed ook, want de gebrekkige losbol zou anders misschien te veel geld verbrast hebben.

Volgens de deelacte uit 1910 hadden de erven Reinartz levenslang het vruchtgebruik van o.a. de woonvertrekken aan de straatzijde, welk recht zij behielden ook na de aankoop van de vertrekken door de heer Notermans. Dit recht was overgenomen uit de laatste wilsbeschikking van hun oom Gerard.

Maria Anna, in de volksmond Jen geheten, overleed in 1931, haar broer overleefde haar twee jaar, in welke tijd hij in de kost was bij de familie Notermans, die hem tot aan zijn dood in haar gezin had opgenomen.

Zoals we voren gezien hebben, was de nieuwe pachter maar wat blij met de hoeve te Waubach. De gebouwen had hij in pacht van mevrouw Van de Walle uit Maastricht, de landerijen van de overige erven. De woordvoerder en zaakwaarnemer was de rector van Welten bij wie hij zich diende te vervoegen als er iets geregeld diende te worden. Zijn mening was heilig en zijn woord was wet. Na diens dood werd anderde in feite niets. De pachter had over zijn beheerders niet te klagen. Hij was een gewillig en ijverig man die zijn beste krachten gaf om het goed naar behoren te onderhouden en er een dikke boterham te verdienen.

Dit laatste lukte behoorlijk. Zijn bedrijf breidde zich uit. Opslagplaatsen en stallingen werden bijgebouwd en gekocht. Geholpen door zijn zoons - helaas stierven er twee kort na elkaar aan een ongeneeslijke ziekte - verzorgde hij het talrijke vee en werden de landerijen onder handen genomen. Een der zonen zorgde voor het melkventersbedrijf, dat in de jaren na 1930 opgang maakte. Het nieuwste landbouwgereedschap werd aangeschaft en van de moderne werkwijze op landbouwgebied werd een dankbaar gebruik gemaakt.

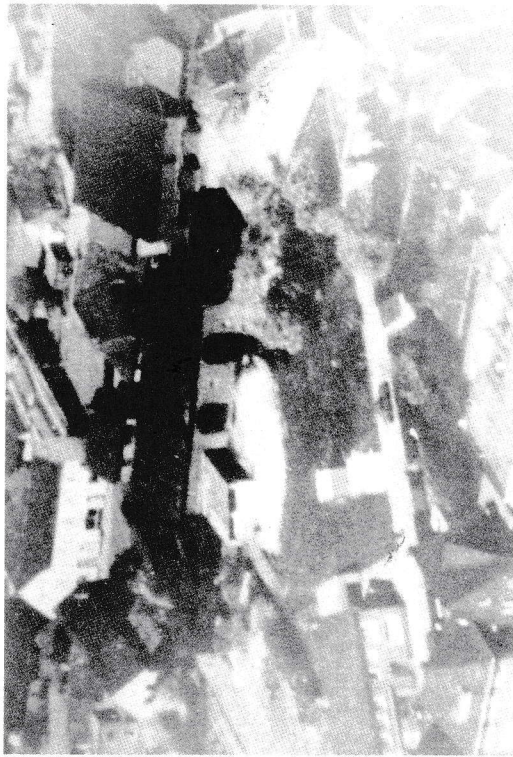
Toen dan ook de pachtjaren verstreken waren en de heer Notermans te kennen gaf het pachtgoed te willen kopen, viel deze intentie bij de verpachters in goede aarde. Zij wilden het goed kwijt, zij hadden op hun leeftijd geen zin meer om het goed te beheren en er waren in hun familie ook geen nazaten die er iets voor voelden om te zijner tijd het goed te bewonen. Op 4 maart 1925 werd de koop gesloten en was het aloude goed in vreemde handen overgegaan.

Negen jaar later trof het gebouw een vreselijke ramp. In de nacht van Paaszondag op maandag brak er brand uit in de schuur van de burens, de dames pooten. Tegen twee uur stond het hele erf in lichterlaaie. In allerijl werd het vee bij bevriende boeren in het dorp in veiligheid gebracht. Alleen de woonhuizen van de beide families bleven behouden, de rest brandde tot de grond toe af. Zelfs de grote historische schuur van de burens stond in brand, maar gelukkig konden de muren ervan behouden blijven. Enkele stuks vee van de familie Pooten kwamen in de vlammen om. De verzekering dekte de schade en reeds in juni van dat jaar volgde de vergunning voor de wederopbouw. Langs de straatzijde verscheen een nieuwe schuur, waarin op de begane grond de koeie- en paardestal werden ondergebracht. De gesloten boerenhoeve keerde echter niet meer terug. Aan de achterzijde liet de heer Notermans op de vrijgekomen plaatsen afdaken bouwen om er de landbouwwerk-tuigen onder te plaatsen. Achter de huisbouw verscheen een nieuwe moderne melkkamer en aan de westzijde kwamen varkensstallen en een kippenhok. Ook de huisbouw zelf onderging een gedaanteverandering. Na het vrijkomen van de hele woning door de dood van de erven Reinartz werd het huis grondig gerenoveerd. Vooral inwendig kwamen grote veranderingen en werden vertrekken bijgebouwd. De keuken werd vergroot en de oude kleine vertrekjes verdwenen. Moeder Notermans overleed in 1942. De vader zette het bedrijf op de oude weg voort, waarbij de leiding van het geheel grotendeels in handen was gelegd van zoon Joseph, die twee jaar tevoren in het huwelijk was gestapt met de Waubachse boerendochter, Josefine Heinen. Tien jaar later verdeelde Antoon Notermans zijn goederen onder zijn kinderen. Het bedrijf ging uiteraard naar zoon Joseph, gebo-

ren te Heerlen in 1906. Uit diens huwelijk werden zeven kinderen geboren, van wie alleen de oudste het boerenambacht uitoefende. Vader Notermans overleed in 1956. Hij werd begraven te Waubach in het familiegraf, waar reeds zijn vrouw en drie zonen ter ruste waren gelegd. Ook schoonvader Hubert Heinen sleet zijn laatste levensjaren in het huis, Marktstraat 15.

In 1969 gaf Joseph Notermans het bedrijf over aan zijn zoon Antoon, die geboren te Waubach in 1941 inmiddels gehuwd was met een boerendochter uit het Voerendaalse, Theresia Steinbusch, uit welk huwelijk twee dochters werden geboren.

Door de ruilverkaveling van 1968 hadden de landbouwers hun verspreid liggend grondbezit als een soort bedrijfscomplex bijeen gekregen. De bedoeling van de verkaveling was dan ook om de oude boerderijen uit de dorpskern weg te krijgen. Stedebouwkundig en maatschappelijk hoorden ze daar niet meer thuis. Ze waren uit het oogpunt van hygiëne en volksgezondheid uit de tijd en werden uit de bewoonde wereld gebannen. Zij hoorden thuis waar ook hun werkterrein lag. Daar konden zij naar hartelust met de moderne en grote landbouwmachines opereren en zouden ze de buurtbewoners geen overlast meer bezorgen.

Bovenaanzicht van de hoeve en omliggende huizen. Anno 1969.

Joseph Notermans was een der eersten die een nieuw modern landbouwbedrijf startte. Voor hem had dat reeds de familie Vaessen gedaan. De verlengde Kloosterstraat, door de ruilverkaveling als verharde weg tot in Rimburch door-

POTTENBAKKERSOVENS en AARDEWERK in LANDGRAAF

Van Schinvelds en Brunssums aardewerk hebben velen van u wel eens gehoord en gelezen. Minder bekend is dat in Landgraaf ook pottenbakkersovens en aardewerk gevonden zijn. Het is zelfs zo, dat de gevonden ovens hier van vroegere datum zijn dan die van Schinveld en Brunssum, nl. van vóór 1100.

Hoewel een aantal ovens zijn opgegraven en onderzocht, zijn de gegevens hierover miniem. Ook het aardewerk heeft nog steeds niet de aandacht gekregen die het verdient. Het eigenlijke onderzoek naar Vroeg-Middeleeuws aardewerk in oostelijk Zuid-Limburg begon eerst enkele tientallen jaren geleden.

Enkele onderzoeken zijn verricht o.l.v. de heren J.G.N. Renaud en A.Bruijn. Vooral deze laatste heeft te Brunssum en Schinveld een onderscheid gemaakt in de chronologische verscheidenheid van het aardewerk. Hij kon het tijdperk waarin het aardewerk hier vervaardigd werd tussen 1050 en ± 1375 indelen in zeven perioden (zie figuur 1).

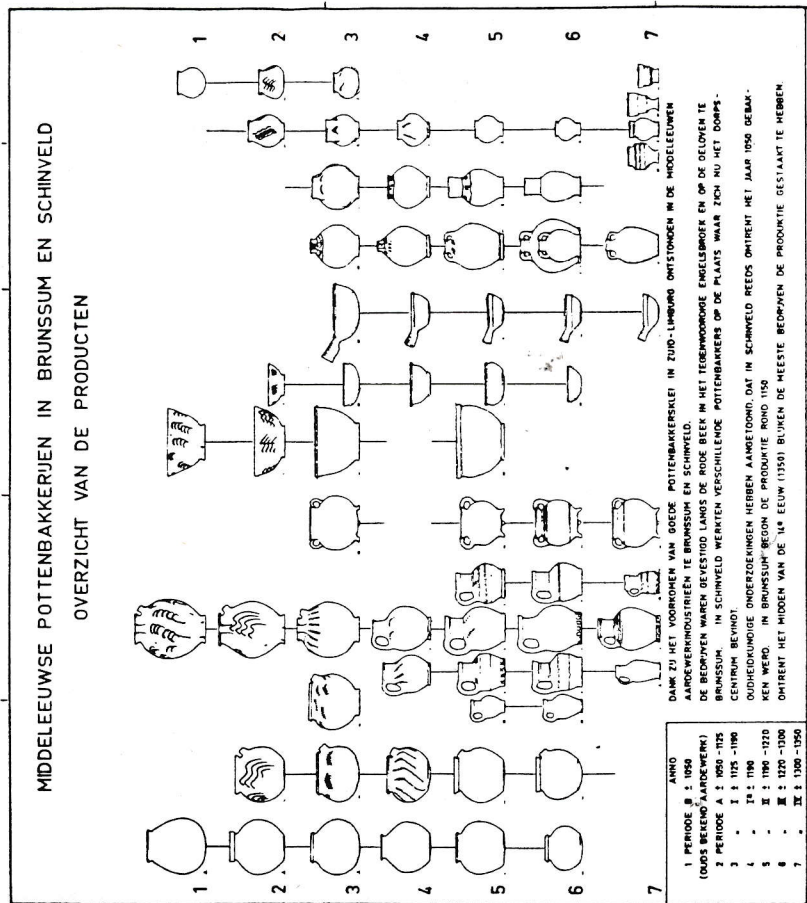
Later zelfs tot twaalf perioden.

Per 25 jaar van een eeuw werd gebruik gemaakt van een letter b.v. van 1050 - 1075 = C en van 1075 - 1100 = D. Bij deze indeling spelen vorm en techniek van het vervaardigde aardewerk een grote rol. Enkele gelukkige omstandigheden hebben met de datering geholpen. Zo werden in kasteel Valkenburg potten gevonden in brandlagen uit de jaren 1122 en 1329. Ook door munt-vondsten in Trier en Arnhem werd datering van het aardewerk rond 1190 bekend.

Zo waren er nog een aantal vondsten die bij de datering geholpen hebben. Ook weet men dat het laatste aardewerk vóór 1384 vervaardigd is.

Kunst van het pottenbakken.

De kunst van het pottenbakken was reeds bekend bij de prehistorische bewoners van deze streek. Zij waren het die de löss en de klei op zijn waarde wisten te schatten. De klei achtergelaten door de Maas. De löss, die hier als uitwaaiingsproduct in diluviale tijden door stofstormen meters dik op de hier door de Maas gevormde grindterrassen is neergeslagen. De löss leent zich, gezuiverd van organische bestanddelen, voor keramische doeleinden. De eerste bewoners gebruikten aardewerk als huisraad en zij gaven het mee aan hun doden. Van ovens uit de ijzertijd is in Landgraaf - tot nu toe - niets bekend. In Noord-Limburg zijn echter kortgeleden

wel enkele ovens uit die periode ontdekt. Ovens en aardewerk uit die tijd zijn in Nederland zeer schaars. Ook van de bandkeramikers en de verschillende beker culturen zijn hier geen ovens gevonden. Wel werd van zo goed als alle culturen aardewerk in de Brunssummerheide aangetroffen. Alleen al het aantal urnen, die hier gevonden zijn, werd door Christiaan Beckers geschat op 7000 stuks.

Romeins tijdperk.

Van + 50 voor Christus tot in de vijfde eeuw na Christus zijn het de Romeinen die de keramische industrie nieuw leven inblazen.

Niet alleen huishoudelijk aardewerk maar ook tegels en dakpannen voor huizen werden door hen ingevoerd en later ook hier vervaardigd. Het gebruiks-aardewerk werd op de schijf vervaardigd en gevernist om het waterdicht te maken.

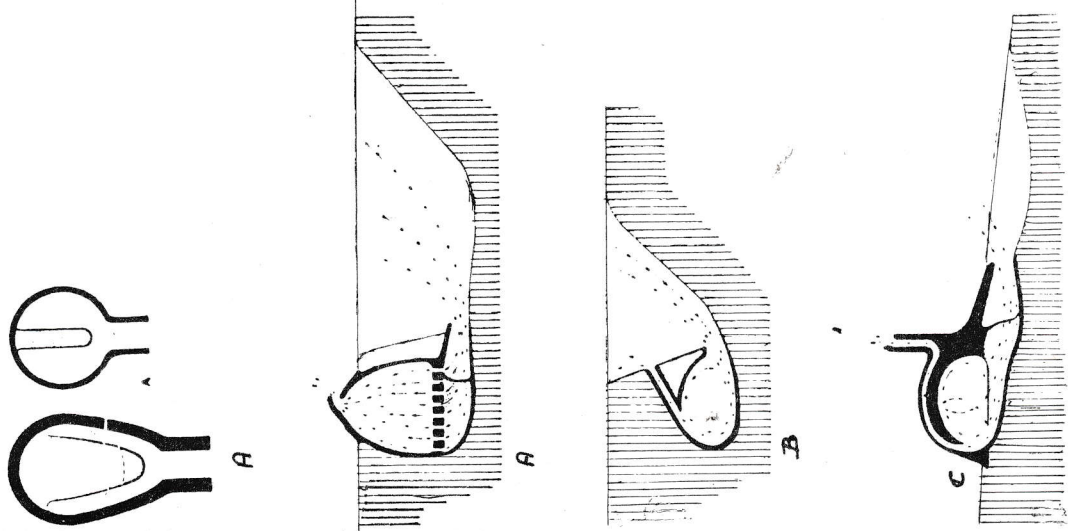
Het aardewerk werd in ovens gebakken en deze Romeinse ovens zijn ook in Landgraaf aangetroffen in het wegddorp Rimbürg. Hier lag in de Romeinse tijd een vicus of lintbebouwing bij de brug over de "Wurm-bach". De weg vormde de verbinding tussen Jülich en Heerlen. Aan de weg lagen smalle rechthoekige huizen, die met de smalle zijde naar de straat lagen, aldus het verslag. In een van die huizen was een pottenbakkerswerkplaats met vijf ovens, waarin geverniste drinkbekers werden vervaardigd.

Na de Romeinse periode schijnt het alsof de nacht valt over dit gebied en alles weer terug brengt naar de prehistorie. Wel wordt melding gemaakt van een vondst uit het Frankische tijdperk te Ubach over Worms. Voorwerpen afkomstig van een pottenbakkersoven waren vóórheen (1951) te bezichtigen in het museum te Kerkrade. Zij waren afkomstig van een opgraving, die werd uitgevoerd van 27 december 1949 tot 3 januari 1950. Vondsten waren een witte kogelpot met deksel en handvatknop. Drie grote en drie kleine kogelpotten, een vaasje en een pot met geknepen voetje met deksel en handvatknop

Een pottenbakkerij uit de Karolingische tijd werd in 1916 bij het kerk te Nieuwenhagen gevonden. Bij het graven van de sleuven voor de fundamenten van de kerk stootte men op de restanten van een pottenbakkersoven. De oven lag een meter onder de begane grond, terwijl deze oorspronkelijk slechts gedeeltelijk onder de grond lag. De oven wordt Vroeg-Middeleeuws of zelfs uit de Karolingische tijd geschat. Deze was langwerpig rond van vorm en had een tong in het midden. De wanden waren bedekt met een laag hard gebrande klei. Er omheen was de leemgrond meer dan een centimeter dik rood

verbrand. (H.J. Spierts, N'hagen - Land van Herle - Jubileumboek 1950-1960 Heerlen 1961 blz. 159). De oven werd blootgelegd onder toezicht van Dr. Goossens en Dr. Daniëls, professoren te Rolduc. Er werden o.m. talrijke scherven gevonden.

In 1921 werd op het ringoventerrein van de familie Russel te Schaaasberg in de tegenwoordige Klinkerbuurt een pottenbakkersoven opgegraven. Men stootte op een enigzins ovaal rooster met een grootste diameter van 1.80 m. en een dikte van 18 cm. Dat rooster had de ongewone vorm van een wagenwiel met zeven kleispaken ter breedte van 30-40 cm. en werd in het midden vermoedelijk ondersteund door een centrale pijler. De ruimte onder het rooster was ruim 60 cm. diep. Een stookplaats werd niet gevonden. Deze bevond zich misschien in de benedenruimte en dan zouden we te maken hebben met een staande oven, zoals we die uit de Romeinse tijd al kennen. Zie 2A

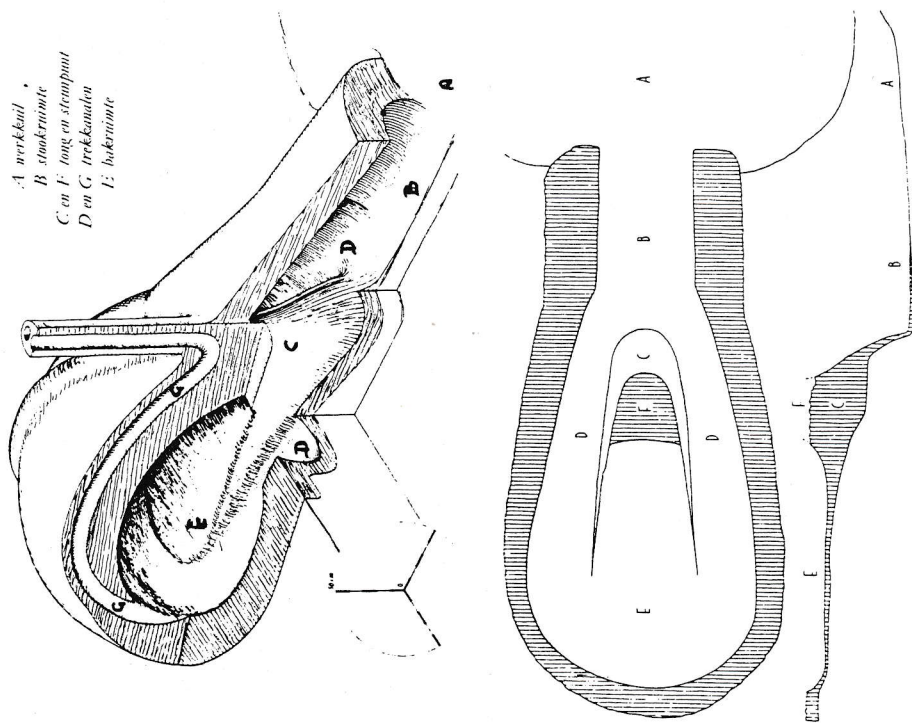

Figuur 2

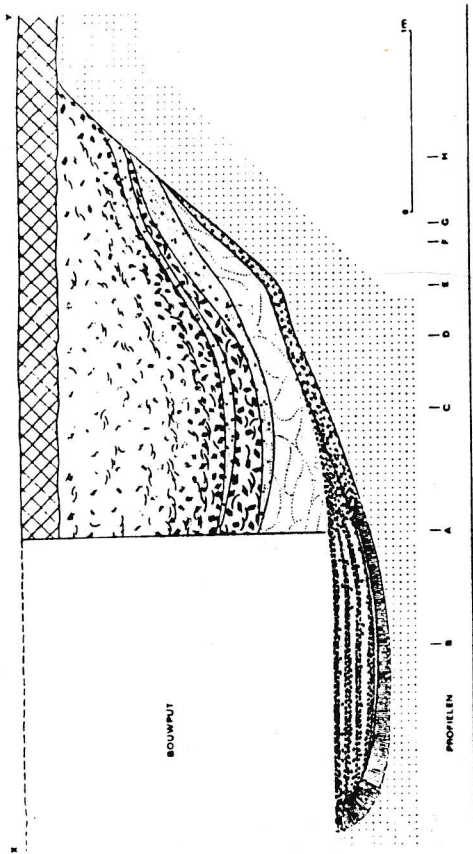
Later wordt in "De Maasgouw" melding gemaakt van een tweede pottenbakkersoven op dit terrein van een geheel ander type.

De nu ontdekte oven had geen rooster. De bakovenruimte was ovaal van 1.90 meter bij 1.38 meter en stond aan een smalle kant in verbinding met een ondergrondse stookplaats. Deze had een doorsnede van 85 cm.,

maar naar de oven toe vernauwde deze zich tot 60 cm. Dit stookkanaal was geheel ingestort, doch men kon het nog twee meter ver in de leemgrond volgen. De bodem lag 35 cm. lager dan de oven en was over een lengte van 1.20 m. met een laag houtskool bedekt. Het kanaal mondde uit in de oven, die zich splitste in twee zijarmen, welke links en rechts ter breedte van 30 cm. schuin naar boven liepen. De lemen wand van oven en stookkanaal was met een laag klei bestreken, welke door de gloed van het vuur hard was gebrand en verglaasd. De leem was ter dikte van 10 à 12 cm. rood verkleurd en gaf daardoor de omtrek van oven en stookkanaal nauwkeurig aan. (fig.3)

Figuur 3

Profiel oven. Figuur 4

In mei 1965 werden bij graafwerkzaamheden t.b.v. een flat hoek Vaechshof-Hereweg te Nieuwenhagen restanten gevonden van een Middeleeuwse pottenbakkerij. Men had reeds een 2 meter diepe bouwput uitgegraven. (fig.4)

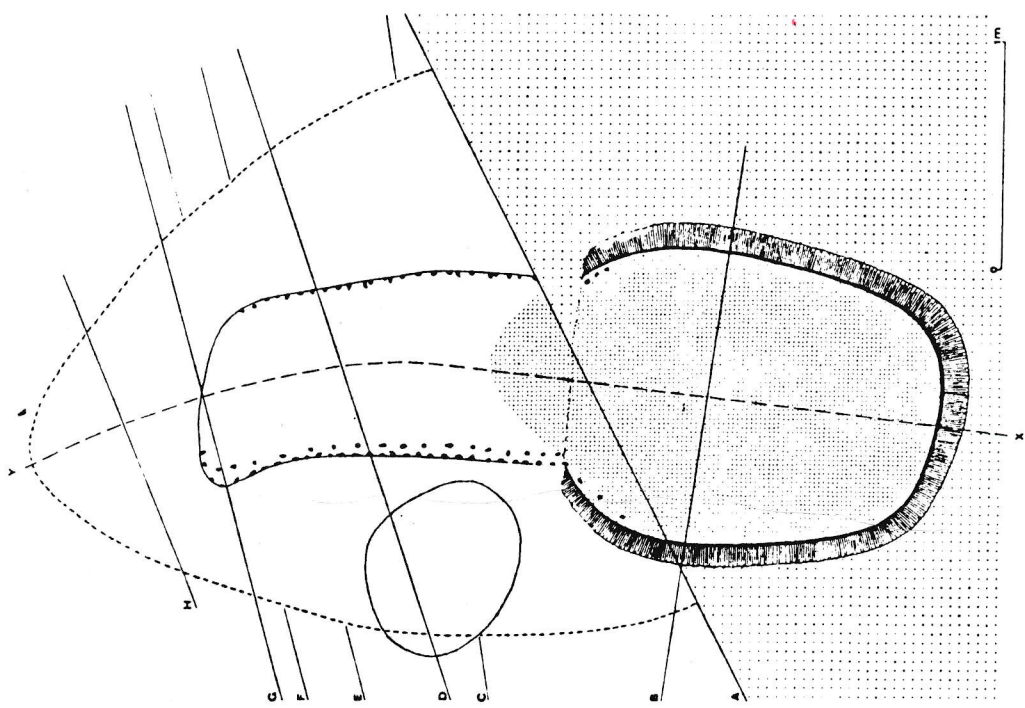
De noordelijke wand van de bouwput toonde een bijna complete profiel van het object.

Gekozen werd voor een systeem van afgraving, waarbij de putwand systematisch telkens een stuk afgegraven wordt, zodat men al tekenend en verzameland verder in het object doordringt. In totaal werden acht profielen getekend. (fig.5. Profielen A t/m H.) Hiervan werden de plaats en hoogte nauwkeurig vastgelegd.

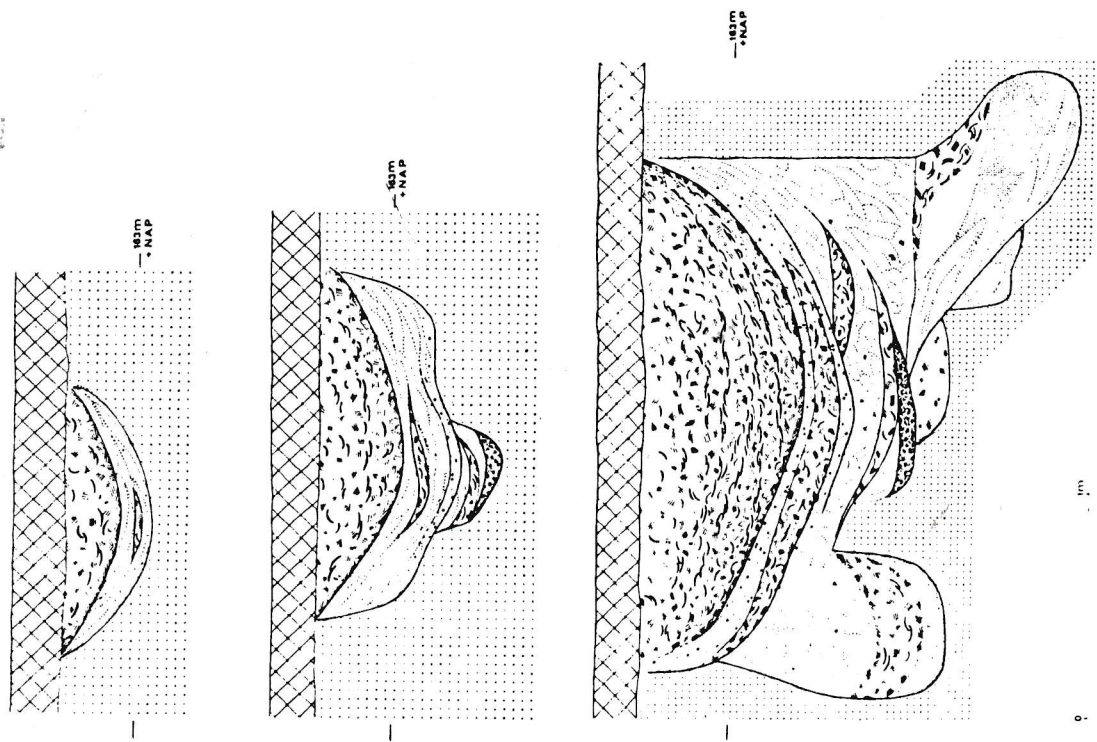
Het feitelijk opgravingsproject had ruwweg een ovale vorm van ca. 4 bij 2,5 meter en was noord-zuid gericht. Tezamen gaven de profielen een duidelijk beeld van de pottenoven. In figuur 6 zien we de profielen D, G en H. Op bodemniveau van de bouwput bevond zich de vloer van de bakruimte van de oven, die in de löss was uitgegraven tot een diepte van twee meter beneden het tegenwoordige maai-veld, ca. 164 meter + N.A.P.

Ten tijde van de oven lag het terrein tenminste een halve meter hoger, daar ondanks ploegen en spitten, geen scherpen in de bovenlaag werden gevonden.

Aan de noordzijde van de ovale bakruimte bevond zich een opmerkelijk steil uitgegraven werkkuil, die grotendeels als stookruimte dienst heeft gedaan.

Plattegrond oven, Figuur 5

Profielen oven, Figuur 6

Oventype.

De ter beschikking staande gegevens waren voldoende om aan te tonen dat hier in Landgraaf een voor ons land nieuw oventype gevonden werd (fig. 2B). De tenminste enige generaties latere ovens in Schinveld en Brunssum bezaten een duidelijke bak- en stookruimte (fig. 2C).

Vanuit het stookruim voerden twee, door een zware dam gescheiden trekkkanalen naar de + 60 cm. hoger gelegen bakruimte, waarvan de vloer ongeveer gelijk lag met het niveau van het loopvlak. De middendam is zo breed, dat deze in het bakruim een plateau vormt, waarop de te bakken potten geplaatst kunnen worden. Een grote ondiepe werkkuil lag voor de mond van het stookruim, terwijl het bakruim, de ovenkoepel geheel bovengronds was gebouwd. De bovenzijde van de overmond lag nauwelijks beneden het maaiveld. Het oventype, de zogenaamde liggende oven, schijnt in de 12de en 13de eeuw in het gehele Rijnland de gebruikelijke vorm te zijn. De oven aan de Vaechshof wijkt belangrijk af van het geschetste type en moet ongeveer een eeuw ouder zijn en als voorloper beschouwd worden van de twaalfde eeuwse ovens in Brunssum en Schinveld. (Periode A, rond 1100)

Over de ontwikkeling van het oventype in de vroege Middeleeuwen is bijzonder weinig bekend. Men is over het algemeen te snel geneigd aan te nemen dat de "liggende" Middeleeuwse oven zich heeft ontwikkeld uit het "staande Romeinse type" (fig. 2A).

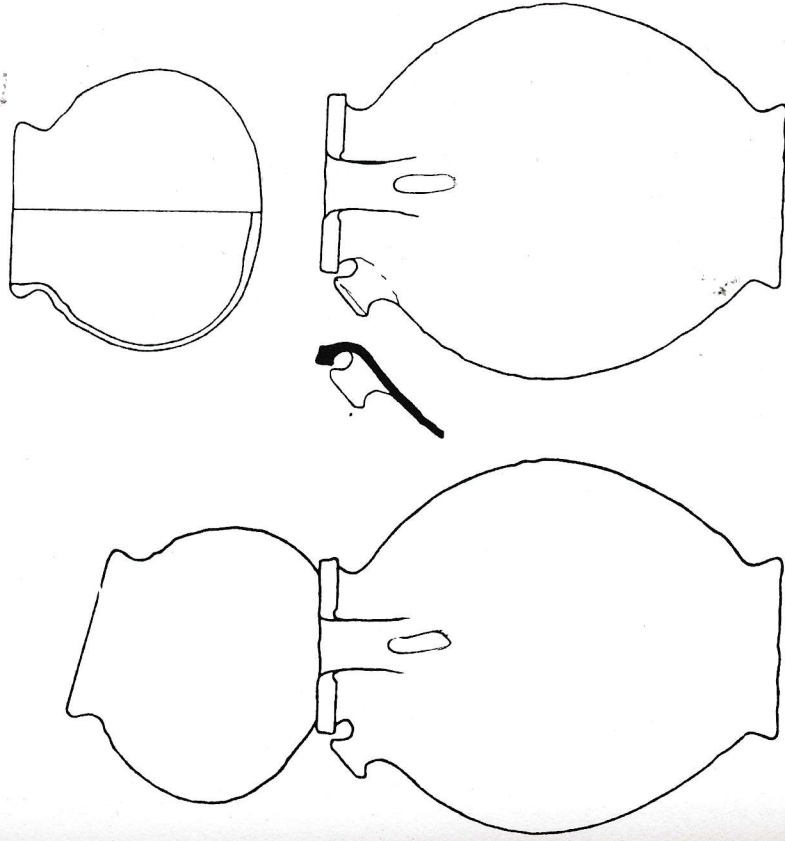
De plattegrond tekeningen van beide systemen lijken misleidend veel op elkaar. De Romeinse oven had echter een groot rooster dat veel warmteverlies veroorzaakte, waardoor de temperatuur beneden 1000°C bleef.

De Middeleeuwse ovens, hebben geen rooster, waardoor de temperatuurwinst 200 à 250°C. meer bedraagt.

Er werd veel aardewerk gevonden dat gekenmerkt wordt door blokradstempelversiering en vormen, die geïnterpreteerd kunnen worden als voortzetting van een Karolingische traditie.

Wij kunnen concluderen dat de oven aan de Vaechshof als uniek beschouwd moet worden vanwege het ontbreken van een rooster en een middendam. Het lijkt mij nuttig in een volgend artikel op deze oven terug te komen. Als voorproefje een opmerkelijke vondst van een op de schijf gedraaide tuitpot met daarop vastgebakken een handgevoerde kogelpot. Dit toont aan dat beide technieken gelijktijdig konden voorkomen. (fig. 8)

Gedraaid en handgevoerd aardewerk. Figuur 8

Ovens Gatestraat.

In oktober 1946 waren onder het straatdek bij het maken van een sleuf voor de gasleiding in de Gatestraat in de staande wand drie aftekeningen van ovens naast elkaar te zien. Deze waren gevuld met as, houtskool en scherven. Ze waren in de grond uitgegraven cilindervormig naar boven spits toelopen. Verspreid over ongeveer 100 meter lagen in de sleuf massa's scherven. De verzamelde scherven waren Karolingisch.

Later blijken op twee plaatsen pottenbakkersovens te liggen; een bij de voormalige school en een op de kruising met de Laurastraat.

Eind september 1977 werden deze ovens bij de renovatie van de Gatestraat blootgelegd. Door het R.O.B. (Rijks

Oudheidkundig Bodemonderzoek) werd een kort onderzoek ingesteld (een middag). De vondsten werden voor onderzoek en restauratie naar Amersfoort gebracht. Zullen wij deze ooit nog terugzien??

Enkele opmerkelijke vondsten waren: een kinderrammelaar, drinkbekertjes, schenkkannen die van boven geglazuurd waren.

Later heb ik bij de oven aan de Laurastraat nog een afvalhoop gevonden, zoals deze bij bijna elke oven gevonden werden.

Een krantenartikel dd. 21 september 1977.

In Nieuwenhagen Rioolwerk legt oudste pottenbakkers- oven bloot

Van onze verslaggever

NIEUWENHAGEN - In de Gatestraat in Nieuwenhagen is de oudste tot nu toe opgegraven pottenbakkersoven in Nederland blootgelegd. De oven stamt uit de periode rond 1100. Personeel van de dienst Gemeentewerken van Nieuwenhagen stootte tijdens graafwerkzaamheden voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort werd op de hoogte gebracht, maar die kreeg slechts een dag de tijd om de oven helemaal bloot te leggen. De werkzaamheden aan de rioleringsstonden een langer archeologisch onderzoek in de weg. Volgens de heer Bruin van de Rijksdienst zijn de opgegraven voorwerpen erg interessant.

„Er is mooi aardewerk bij, dat naar omstandigheden goed bewaard is gebleven. We hebben een dozijn voorwerpen gevonden die gemakkelijk gerepareerd kunnen worden”, aldus Bruin. Uit de bodem van de Gatestraat kwamen onder andere napvoermige schaaltes naar boven, die aan de buitenkant met geel glazuur zijn afgewerkt, met name over dat glazuur is Bruin erg enthousiast. Verder zijn er nog potten gevonden, grote schenkvazen en drinkbekers.

De oven in Nieuwenhagen is van een vroegere periode dan de ovens die in de afgelopen tijd zijn opgegraven in Brunsum, Schinveld en Ubach over Worms. „Het is een zeer interessante vondst”, meent Bruin. „Voor zover ik weet is uit de tijd rond 1100 in Nederland nog geen pottenbakkersoven gevonden”. De vondsten uit Nieuwenhagen zijn naar Amersfoort gebracht waar ze voor zover mogelijk gerestaureerd worden.

Het R.O.B. werd bij het bezoek aan de ovens in de Gatestraat door mij ook geattendeerd op de restanten van twee ovens aan de Hereweg. Een oven bevond zich op het terrein waar thans een flat staat voor onvolledige gezinnen. Gebouwd in 1976. Hiervan was bij het R.O.B. niets bekend.

Bij het bouwrijp maken moeten vele bewijzen van een oven en aardewerk aanwezig zijn geweest. De aannemer heeft echter niets gemeld en zijn personeel bezworen te zwijgen over de vondst, zoals mij door een der bouwvakkers werd verteld. Ook schuin tegenover deze plaats aan de andere zijde van de Hereweg werden restanten van een oven aangetroffen. Ook van deze oven werden door het R.O.B. artefakten meegenomen voor onderzoek.

Ovens Groenstraat.

Ook in de Groenstraat werden ovens vernield, zoals in een toelichting betreffende de archeologische monumenten in de gemeente Ubach over Worms te lezen is;

„Gedurende de laatste tien jaren en ten dele nog zeer recentelijk zijn verschillende objecten van archeologische betekenis verloren gegaan of reeds aangetast. Zo zijn langs de Groenstraat in Waubach door woningbouw reeds de overblijfselen van verschillende pottenbakkersovens verloren gegaan. Een wettelijke bescherming van de hier aanwezige archeologische belangen is derhalve geboden.”

Bij het rooien van een meidoornheg werden vele scherven aangetroffen, die na boring op het terrein afkomstig bleken te zijn van een pottenbakkersoven.

In juli 1977 kwamen leden van de Archeologische Werkgemeenschap deze oven blootleggen.

Eerst werden machinaal twee sleuven in kruisvorm loodrecht op elkaar gegraven. Dit bleek tevens het middelpunt te zijn van een middeleeuwse pottenbakkersoven.

„Het gaafste ovencomplex tot nu toe in West-Europa” aldus de heer Bruin van het R.O.B.

Bij het onderzoek bleek dat men met meerdere ovens te doen had. Het bleek namelijk, dat op verschillende plaatsen een stookruimte was geweest, die telkens drie keer gebruikt was. Het geschatte aantal aardewerk producten, dat op deze plaats werd vervaardigd, bedraagt dus ongeveer $4 \times 3 \times 500 = 6000$ stuks. Een verdere bijzonderheid is, dat het gelukt is een volledige ovenbrug (ca. 70 cm) ongeschonden te monteren en voor het nageslacht te bewaren.....

Pottenbakkersoven geconserveerd.

Opmerkelijk gemaakt door de vondst van enkele scherven werd door mij in 1980 een pottenbakkersoven ontdekt op de voormalige grens van Ubach over Worms en Nieuwenhagen. De oven dateert uit de 12de eeuw. Ouidelijk was in de ondergrond het profiel van de oven te zien in de vorm van het eerder aangehaalde „wagenviel” met spaken. Wij kunnen ons gelukkig prijzen dat wij als enige gemeente nog zo'n kostbaar bezit in ons midden hebben.

Na overleg met de gemeente, het R.O.B. en de eigenaar werd de oven tot beschermd monument verklaard en geconserveerd. Het is echter oppassen geblazen deze oven niet op te graven. Ook niet door deskundigen. Het is n.l. met de tegenwoordige middeelen nog niet mogelijk de oven op te graven zonder deze te vernielen.

Dat laatste heeft men overal al genoeg gedaan bij onderzoek en/of door woningbouw. Nee, men zal zich moeten beheersen en wachten tot de oven zodanig vrijgemaakt kan worden, dat deze in situ behouden kan blijven.

De oven zou dan voor iedereen te bezichtigen zijn door er b.v. een pyramidevormig afdak boven te plaatsen. Het is dus wel zaak nu al bij de bestemming met deze mogelijkheid rekening te houden.

Een **frappante** bijzonderheid bij deze oven is, dat er ook scherven van aardewerk werden gevonden, die niet in deze oven zijn gebakken.

Men heeft vermoedelijk aardewerk van elders betrokken en hier verhandeld. Dit kan dan gebeurd zijn, nadat de oven niet meer werd gebruikt. Het terrein is uit voorzorg met een flinke laag aarde bedekt, zodat de oven is geconserveerd.

Wiel Beckers.

Geraadpleegde bronnen o.a.

Enkele artikelen uit "Het Land van Herle".
Berichten van de R.O.B. 15-16, 1965-1966 van A.Bruijn.
"Drie eeuwen drinkgerei" van A.Bruijn.
"De Middeleeuwse pottenbakkerijen in Zuid-Limburg" van A.Bruijn.

RESTANTEN pottenbakkersbedrijf gevonden

Op een terrein gelegen tussen de Gatestraat en de Hovenweide te Nieuwenhagen vinden aanvang 1986 grondwerkzaamheden plaats t.b.v. de bouw van 34 woningen.

In het verleden werden in deze buurt restanten gevonden van pottenbakkersovens uit het begin van de 12de eeuw, o.a. in de Gatestraat. Ook werden eerder resten gevonden bij de bouw van het woonhuis van de familie Eydems - de Groot. Daar wij hier nog meer vondsten verwachtten, werd in september 1985 door drie leden van onze vereniging te weten de heren Theo Maalsté, Jean-Louis Beckers en Wiel Beckers een proefsleuf op het toekomstige bouwterrein gegraven. Dit om de bouwwerkzaamheden voor te zijn.

De goden waren ons echter niet welgezind, want wij groeven precies de verkeerde kant op. Wel werden in de bovenlaag een honderdtal scherven aangetroffen.

Op 22 januari 1986 bij het bouwrijp maken van het terrein door de bouwonderneming trof ik op 25 meter van de ovenresten in de Gatestraat (vondst 1977) twee restanten aan van pottenbakkersactiviteiten. Ze lagen 5 meter van elkaar verwijderd. Een object ter grootte van 0,80 meter in het vierkant bevatte een aantal potstukken en een stuk (Romeinse?) dakpan. Het andere object was ongeveer 1 meter lang en breed en had een ovale vorm. De dikte was om en nabij de 10 cm. Hierin bevonden zich kleine en enkele grotere delen van aardewerk, een laag (Schijnveldse?) grijze klei, oranje stukjes klei en houtskooldeeltjes. Uniek was echter de vondst van een ijzeren voorwerp geïjkend op een lemmet van een mes, dat als gereedschap kan zijn gebruikt.

Tot nu toe zijn bij mijn weten nog nooit gereedschappen van de pottenbakker gevonden. Het terrein werd verder dagelijks bezocht.

Na informatie bleek, dat maandagmiddag 3 februari 1986 een vak aan de Gatestraat ongeveer 80 cm zou worden uitgediept. Toen ik daar arriveerde was men nog maar net met een grote dragline met deze werkzaamheden begonnen. Gelukkig, want even later graaide een grote brik flinke happen uit een rode laag. Direct sprong ik naar voren en maakte de machinist duidelijk ergens anders verder te gaan. Echter ook daar waren scherven van aardewerk zichtbaar en moest hij tegen zijn zin een eind verder op schuiven.

Het was wel duidelijk, dat hier weer een restant van een pottenbakkersbedrijf aanwezig moest zijn. Haast was geboden. De meeste bouwvakkers hadden vanwege de bittere kou reeds vorstverlet, waardoor wij misschien de kans kregen enkele dagen rustig te werken. De koude zou ons echter ook de nodige moeilijkheden opleveren.

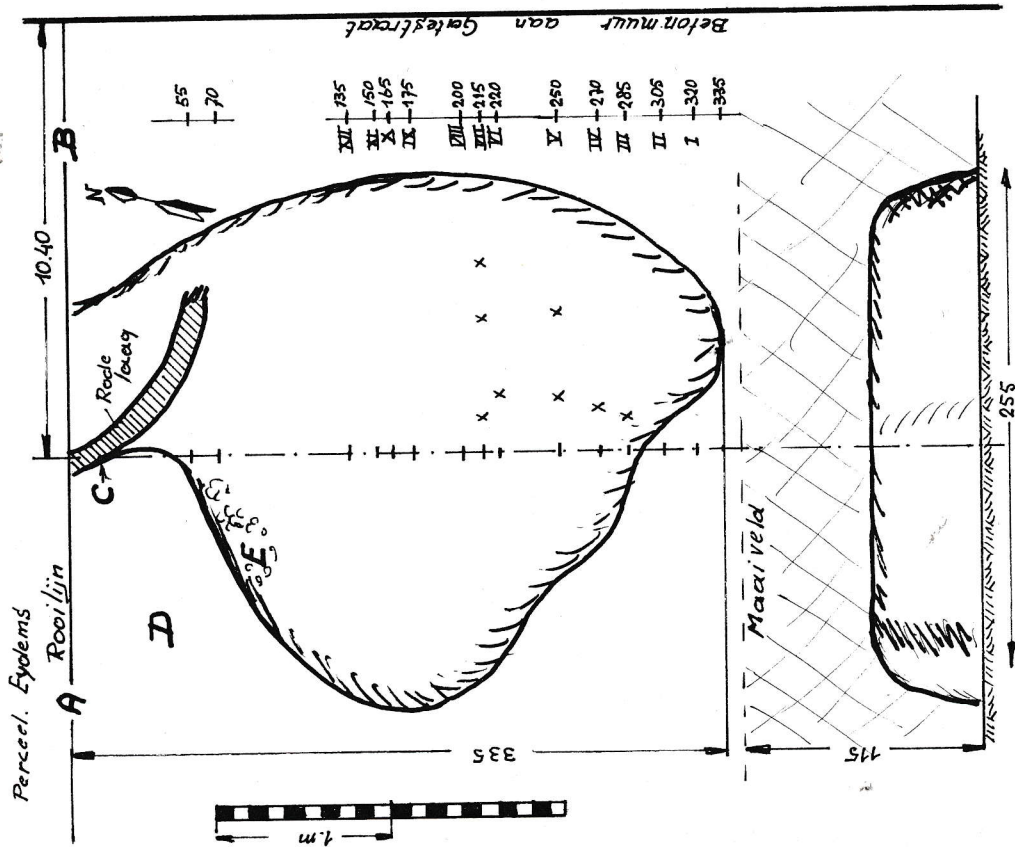
De schrijver heeft iets gevonden.

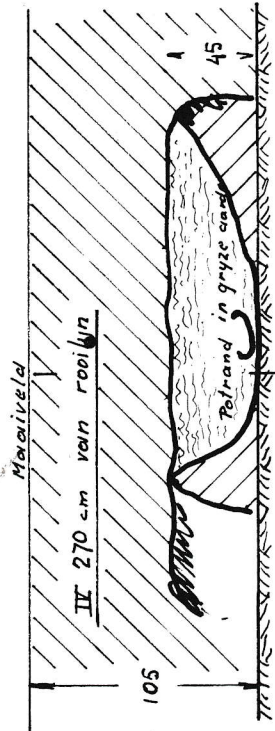
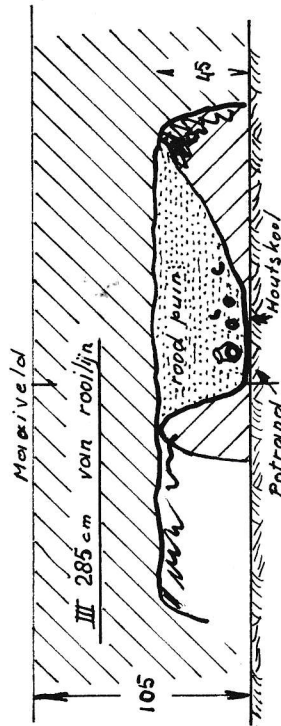
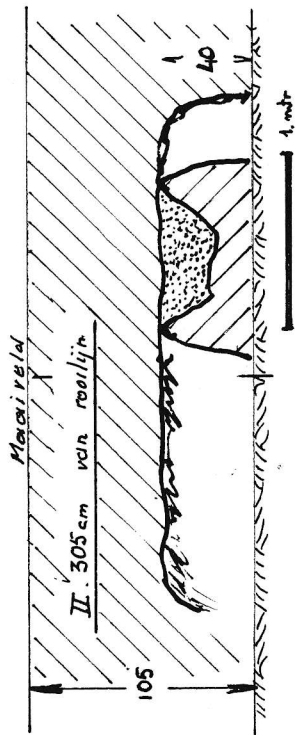
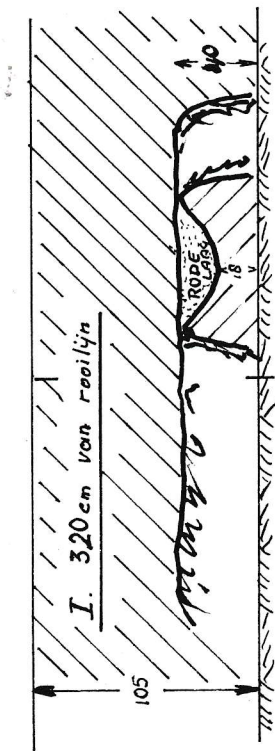
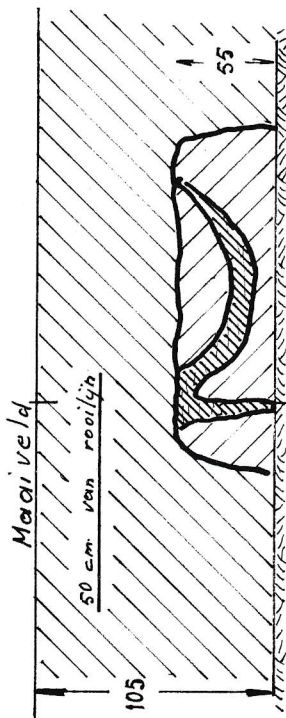
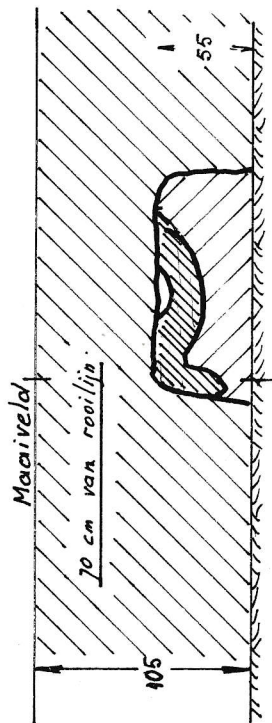
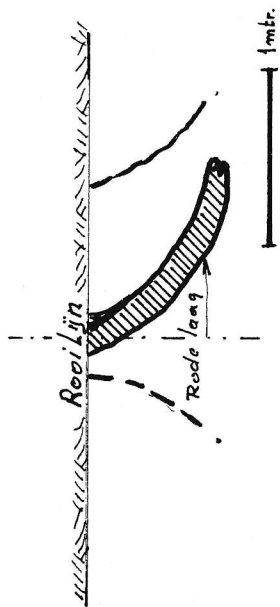
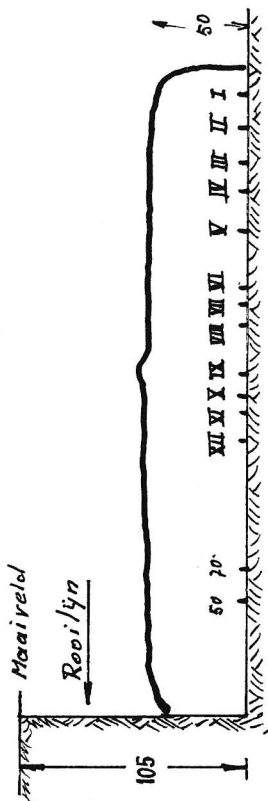
Met de opzichter kwam ik overeen dat wij de zaak mochten onderzoeken, mits wij later met de schop de grond zouden afgraven.

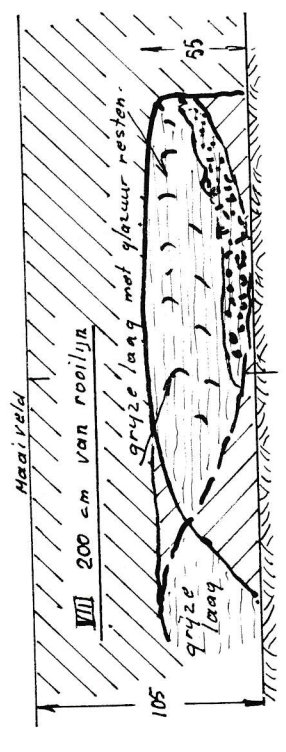
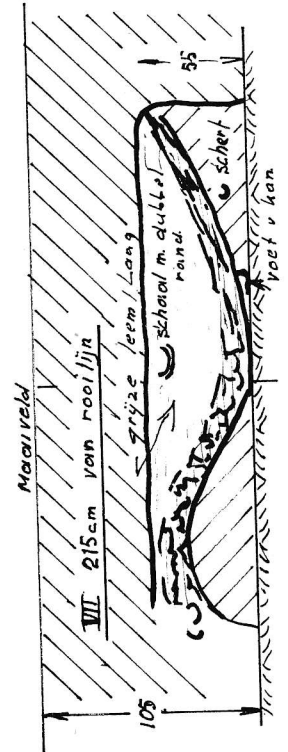
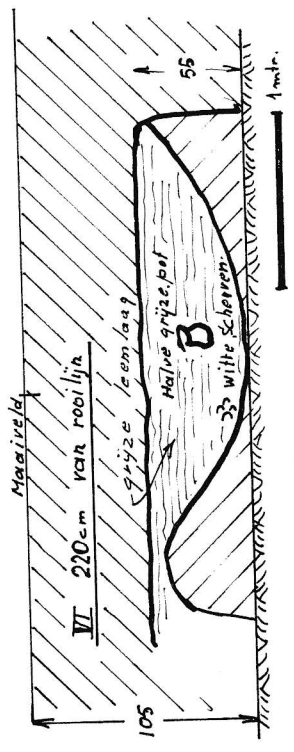
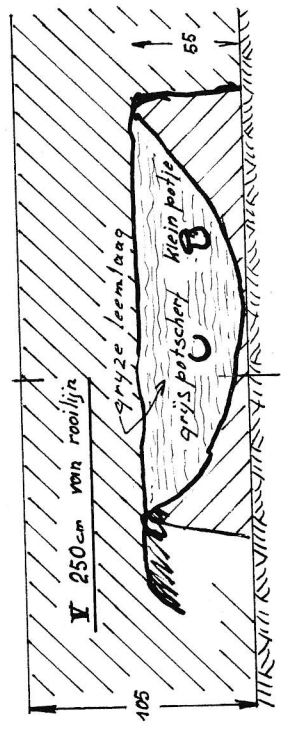
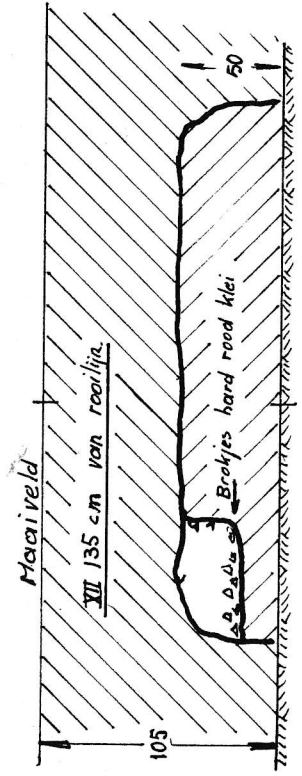
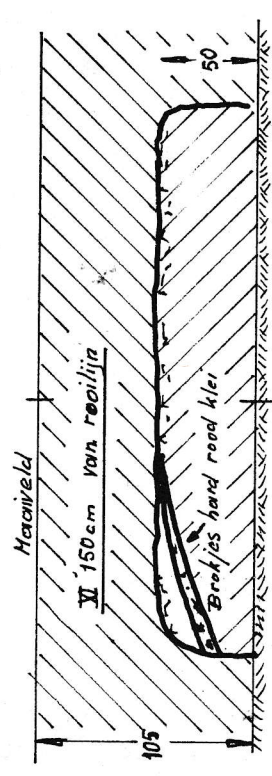
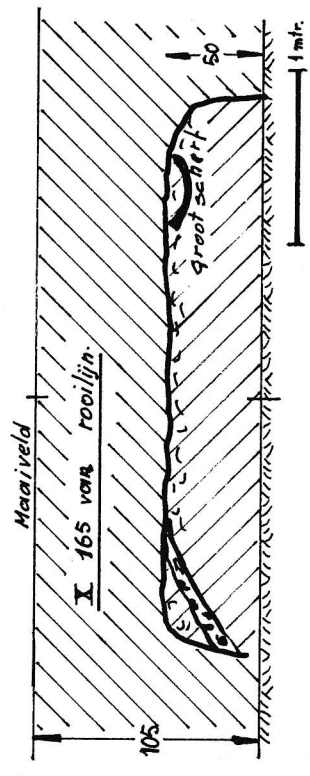
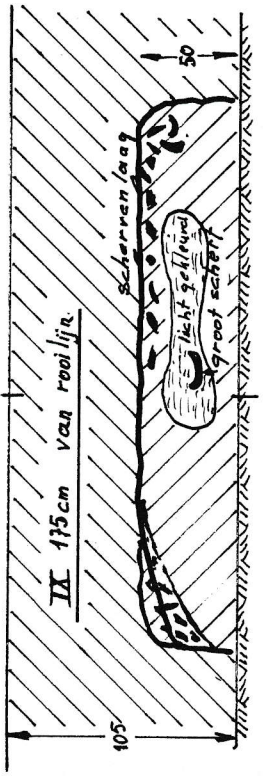
De vondst was gelegen tegenover de z.g. Gijzenflats aan de Gatestraat ongeveer 10 meter westelijk van de betonnen muur.

Na een aantal personen gewaarschuwd en van de vondst op de hoogte te hebben gebracht, werd met de verkenning begonnen. Het object had de globale vorm van een ovaal en was ongeveer noord-zuid gericht, 3,35 meter lang, 2,55 meter breed en 0,50 meter dik. Aan de noordzijde bevond zich een rode kleilaag in de wand, die de grenslijn van het uit te diepen vak vormde. De laag liep onder een hoek van ongeveer 45 graden vrij steil naar beneden. Loodrecht op deze wand vanuit de rode laag trokken wij een denkbeeldige hartlijn. Op ongeveer 3,35 meter van de wand leek het object te beginnen en groeven wij een dwarsleuf loodrecht op de hartlijn.

Besloten werd telkens een smalle strook van 15 tot 20 cm. af te graven en het profiel op te tekenen en eventueel op foto's en film vast te leggen. Dit laatste gebeurde door de heren Chris Verbunt en Hein Rade. Het hele project werd verder door twee personen; de heer Theo Maalsté en de schrijver van dit verslag uitgevoerd. Wel werden wij

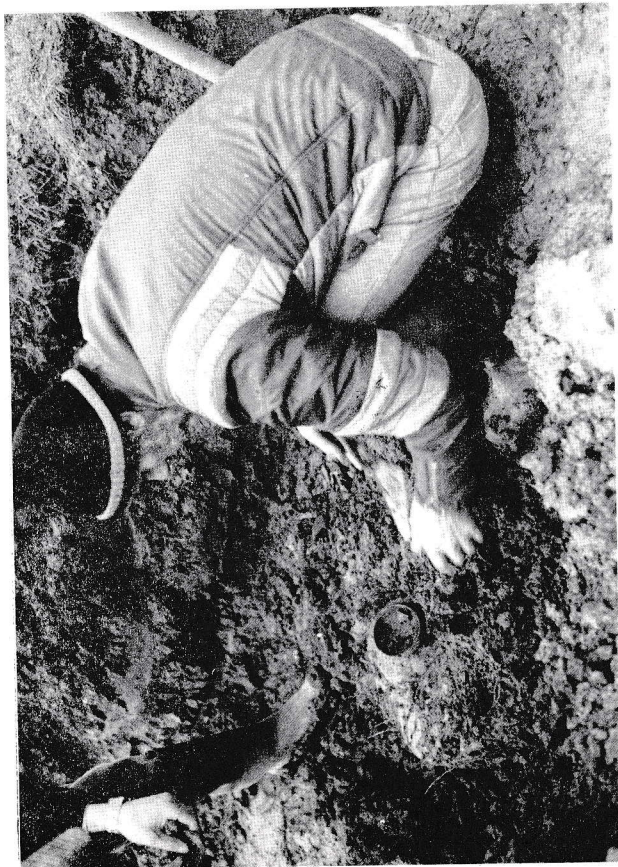

door enkele buurtbewoners geholpen. Op woensdagmorgen had het zo hard gevoren, dat de bovenlaag ook bevroren was. Wij hebben dadelijk een groot zeil gehaald en de zaak toegedekt. Dit bleek geen onnodige voorzorg te zijn, want de volgende nacht zou het ook nog sneeuwen. Daar de bouwopzichter ongeduldig begon te worden werd besloten de zaak donderdag af te ronden. Het bleek mee te zitten, daar het object zich naar de wand toe versmalde.

De voortzetting van de rest van het object scheen zich verder in de wand van het niet uitgediepte deel voort te zetten. Dit lag echter op particulier terrein en de eigenaar stond niet toe dat wij verder zouden graven. Na een kort onderzoek werd het verder graven gestaakt. Het terrein werd verder geëgaliseerd. De bevroren brokken uit het bovenste deel waarin zich scherven bevonden werden bij de wand met de rode kleillaag gedeponeerd.

De pot tekent zich duidelijk af.

Eerste opgraving in eigen beheer.

Resumerend kunnen wij stellen dat deze noodopgraving voor ons zeer leerzaam is geweest. Het was bijna zo goed als zeker, dat het object groten-deels verloren zou zijn gegaan indien wij niet zo alert waren geweest.

Naast een aantal goed opgetekende profielen en genomen foto's hebben wij ook een aantal vondsten aan deze opgraving overgehouden.

Zo werden naast twee bijna gave potten een groot aantal scherven en grotere gedeelten van aardewerk potten gevonden.

Over de precieze aard van het object is in dit stadium nog geen afsluitende conclusie te trekken. Duidelijk is echter, dat wij te doen hebben met een restant van een pottenbakkersbedrijf uit het begin van de 12de eeuw.

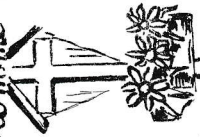
Wiel Beckers.

3 febr. 1986.

't Kriits in ge veld

Dich hings in inne hoale weg van t land va
Limburg. hoëg. tege ee talu.
En kans dich vroage, alle daag. openu.

Woa zind de Kinge die mich. i puske
blomme lagde op ming veut?

Woa is dea auwe Miems, dea
zich vesde in miene schiem.

Woa is dat stel, dea Jong, dat Meadje.
Die zoe leef. noa ee koeke, en hand in
hand wandlede durch. der hoale weg, en
zich. knoewelde van geluk.

Woa is de Moader die zich. out heilde.
zonger weet

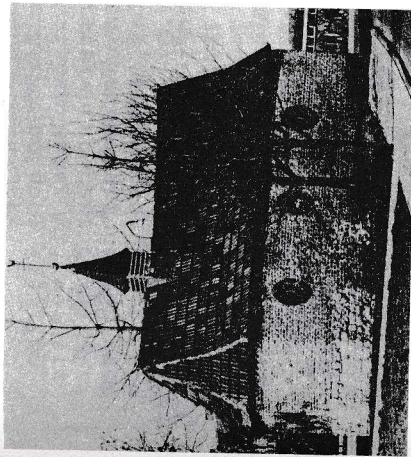

Woa is dea Steuper.
dea. altid. tege. mich. lagde

Woa is de Groetmoader die tege klee
Streeske zack:
Kiek, dea is Jezuke,

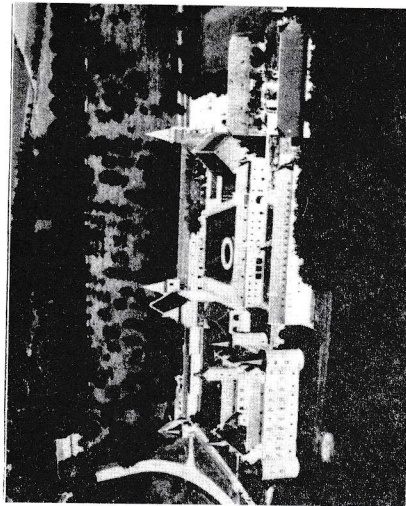
sjef. nijsten uit Limburger mes

Van PALEMIG tot ALDEN BIESEN

Kapel Palemig.

Plotseling schoof onze
nijvere bij, Mejuffrouw
Benden, mij een blad
voor de ogen uit het
huwelijksregister van
de St. Petrus en Paulus-
parochie te Schaesberg,
dat, evenals de overige
registers (geboorten-,
doop- en overlijdens-
register), begint met
het jaar 1700 vlak na
de stichting van de pa-
rochie. De stichtings-
oorkonde is gedagtekend
2 december 1699.
Het was een hele blad-
zijde, volgeschreven
door pastoor J.A. Dani-
els in 1774. In het La-
tijn.

Alden-Biesen

Er zijn mensen die den-
ken, dat heemkundigen
per definitie niet ver-
der kijken dan hun neus
lang is, d.w.z. zich uit-
sluitend bezig houden
met hun dorp of stad,
hooguit met hun eigen
streek. Zij hebben het
mis. Heemkunde heeft te
maken met geschiedenis.
En geschiedenis is geen
dood verleden. Zij ver-
klaart het heden. In het
verleden ligt het heden,
in het nu wat worden
zal. Er loopt een draad
van verleden naar heden
en toekomst.

Het ging over een adellijk huwelijk, gesloten op 25 juli van dat jaar in het kapelletje van Palemig, tussen een baron en een barones. Na het illustere bruidspaar werden ook de twee getuigen genoemd met titels, functies enz. De eerste getuige was Caspar Anthonius, baron Van der Heijden van Belderbusch, ridder in de roemruchte Duitse Orde en grootcommandeur van de balije Alden Biesen, enz. Juffrouw Benden en ik waren het er gauw over eens, dat wij dit moesten doorgeven aan het Cultureel Centrum van de Vlaamse Gemeenschap, gevestigd in landcommanderij Alden Biesen te Rijkhoven (Bilzen) in België. Kijk, dat is nu zo'n trekje van heemkundigen: Zij zien de betrekkelijkheid der dingen. Samen komen wij verder, als we gegevens aan elkaar doorspelen en daarmee elkaar helpen het verleden te ontdekken, te doorgronden en door te trekken naar het heden, om het te bewaren voor de toekomst.

Bij mijn brief aan "Alden Biesen" van 15 november 1985 voegde ik een fotocopy van de oorspronkelijke tekst alsmede een zo goed mogelijke reconstructie (getypt) van het gedeeltelijk verweerde en hier en daar moeilijk leesbare handschrift. En ook mijn proeve van vertaling. Deze luidt als volgt:

1774. Op 25 juli zijn hier in de kapel van St. Barbara de doorluchtige en edele Heer Frederik Joseph baron van Böseler uit de parochie Vosswinckel en de edele en doorluchtige Vrouwe Maria Augusta barones Van der Heijden genaamd Belderbusch uit de parochie Willich, en wel in tegenwoordigheid en met instemming van mij, de pastoor, sacramenteel in het huwelijk verbonden door de zeereerwaarde Heer Nicolaas Hoffstetter, kanunnik van de orde der Premonstratensers, met dispensatie in de drie huwelijksafkondigingen gegeven te Keulen 19 juli door de doorluchtige en hoogerwaardige Heer Joannes Philippus van Korn-goldschmidt, vicaris-generaal voor geestelijke zaken in het aartsbisdom, met volmacht tevens aan welke priesterlijke toestemming van de eerwaarde Heer N. Banteling, pastoor te Vosswinckel en van de eerwaarde Heer Gos. (?) Jos Henck, pastoor te Willich, zijnde de pastoors van de bruidsgem, respectievelijk de bruid.

Getuigen waren zijne hoogwaardige excellentie de Heer Caspar Antoon baron Van der Heijden van Belderbusch, ridder in de roemruchte Duitse Orde en grootcommandeur van de balije Alden Biesen, Heer van Gemert, Gruitrode, St. Pietersvoeren, Diepenbeek, landheer te Ordingen, Beverst, Damerijs enz. enz., eerste minister en dienstdoend geheimraad van zijne hoogheid de Keurvorst van Keulen enz. enz. de doorluchtige en edele Heer Karel Leopold baron Van der Heijden genaamd van Belderbusch, Heer van Meijel enz. vice-voorzitter van de hofraad van zijne hoogheid de

Keurvorst van Keulen enz. enz.

Op mijn brief aan "Alden Biesen" ontving ik van het Cultureel Centrum van de Vlaamse Gemeenschap een enthousiaste reactie, een brief, getekend door de directeur, Suzanne Vanaudenhove, en gedagtekend 4 december 1985, nr. 185/MS/MG/124. Daarbij waren gevoegd fotocopies van de stukken uit de bibliotheek van het Centrum, die op baron Van der Heijden van Belderbusch betrekking hebben en een beknopte geschiedenis van "Alden Biesen".

De persoon Caspar (of Gaspar) Antoon Karel Philip van der Heijden van Belderbusch.

Hij werd geboren op het kasteel Steversdorp te Montzen, in het Land van Herve, in het voormalige hertogdom Limburg, op 17 januari 1722. Hij overleed te Bonn op 2 januari 1784.

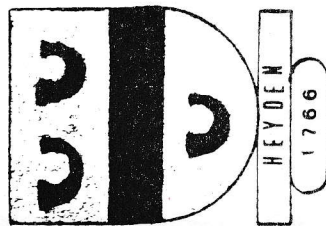
Zijn vader was baron Vincent van der Heijden, genaamd Belderbusch; zijn moeder was Marie-Claire-Eugénie van Westrum van Gottendorf.

(Ter voorkoming van misverstand zij erop gewezen, dat slechts een vrij klein deel van het tegenwoordige Belgisch Limburg (Voerstreek en Land van Herve) en eveneens een vrij klein deel van Nederlands Limburg deel uitmaakt van het hertogdom Limburg, aldus genoemd naar de burch Limburg aan de Vesdre. Het was ontstaan rond het jaar 1000. Na de slag bij Woeringen, in 1288 werd het ingelijfd bij het hertogdom Brabant.)

De jonge baron Gaspar Antoon was zeer begaafd. Hij ging naar het college van de Jezuïeten en vervolgens naar de universiteit van Leuven, waar hij promoveerde op een proefschrift over het Romeinse erfenisrecht.

Op 17 april 1749 werd hij als ridder opgenomen in de Duitse (of Teutoonse) Orde. Hij werd coadjutor en tenslotte landcommandeur van Alden Biesen. Deze functie bekleedde hij van 1766 tot aan zijn dood in 1784.

Hij was zeer ambitieus en verwierf belangrijke functies aan het hof van de keurvorst van Keulen, waar hij opklom van raadsheer tot eerste minister onder Maximiliaan Königsgg-Rothenfels. Hij benoemde Lodewijk van Beethoven uit Mechelen tot keurvorstelijk kapelmeester te Bonn. Deze van oorsprong Keltische stad was toen reeds lang de residentie van de keurvorsten van Keulen en bleef dat tot aan de opheffing in 1794. De beroemde componist Ludwig van Beethoven was een kleinzoon van kapelmeester Lodewijk.

Caspar Antoon van der Heijden is zijn hele verdere leven de beschermer van de familie Beethoven gebleven. Nog staat in Bonn het "Beethovenhaus", waar Ludwig op 16 december 1770 werd geboren.

De invloed van Gaspar van der Heijden aan het hof was zo groot, dat de bejaarde keurvorst eens zei: "Zonder hem zou ik niet weten waar mijn hoofd te rusten te leggen". Als eerste minister belaste hij zich in 1771 met de voedselvoorziening van de bevolking van Bonn, nadat de streek door een misoogst was getroffen. Daarvan werd een gedekpenning geslagen, waarvan het enige nog bekende exemplaar zich bevindt in het kasteel van Hemmertzheim (of Hemmersheim) van de baron van Böselager, de laatste erfgenaam van het geslacht Belderbusch.

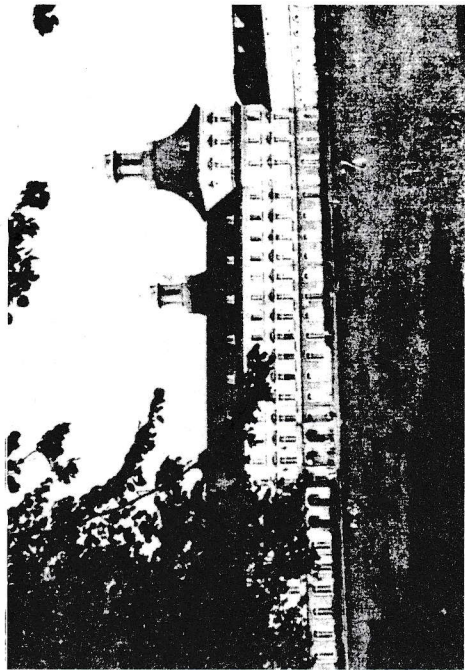
In 1766 (of 1768) was Gaspar Antoon reeds verheven tot commandeur van de Duitse Orde voor de Nederlanden. De wapenschilden van het geslacht Belderbusch bevinden zich nog in het kasteel Alden Biesen en in de kapel van het kasteel van Gemert, dat eveneens aan de Duitse Orde behoort. Een replica van het portret van Gaspar Antoon van der Heijden, geschilderd door Fischer, siert nog het kasteel Alden Biesen, het origineel bevindt zich te Bonn. Op 23 februari 1782 ontving hij het patent (open brief), waarbij Jozef II, keizer van het Duitse Rijk, hem de titel van graaf verleende. (X.J.d'Orthee, Le château de Steversdorp et ses seigneurs, les comtes de Belderbusch. - Gason, Verviers 1955)

Gaspar Antoon van der Heijden van Belderbusch, die gestudeerd had aan de universiteit van Leuven aan de Dijle, droomde van een universiteit in de keurvorstelijke residentie aan de Rijn. Maar hij liet het niet bij dromen. Ondanks veel tegenwerking o.m. van de zijde van de universiteit van Münster is hij daarvan de grote promotor geweest. Het te Bonn bestaande gymnasium van de Jezuiten werd kort na de tijdelijke opheffing van de Jezuitenorde (1773-1814) reeds in 1774 heropend door de Franciscanen. Het werd in 1777 verheven tot academie. Hieruit is de universiteit voortgekomen. Het keurvorstelijk besluit dateert van 22 juni 1783. Nadat op 7 april 1784 keizer Jozef II het vereiste privilege had verleend volgde eerst op 20, 21 en 22 november 1786 de officiële en feitelijke inauguratie. ("Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Gesteirreich und der Schweiz", L.Boehm en R.A.Müller (Düsseldorf) Verlag Econ, Taschenbuch 1983).

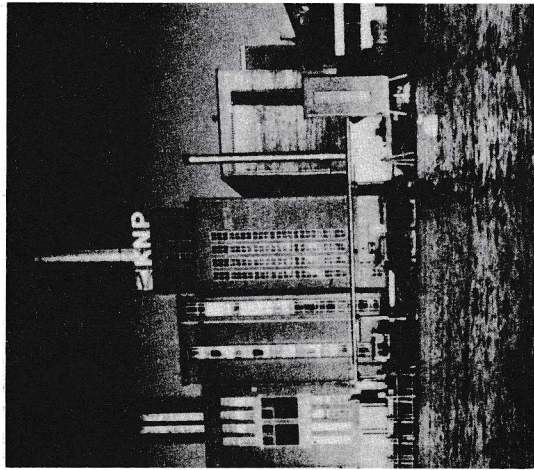
Het verzet tegen de verzenlijking van Gaspar van der Heijden's droom was in wezen veel meer dan een naïjver van een reeds bestaande universiteit in het zelfde keurvorstendom. Het hangt wellicht veeleer samen met de tijd waarin zij concrete vormen kreeg, n.l. tegen het einde van de 18e eeuw, toen in de hele westerse wereld de "verlichting" (in Duitsland "Aufklärung) hoogtij

vierde op filosofisch, ethisch, cultureel, maatschappelijk en economisch gebied, kortom op het brede terrein van het menselijk denken.

De menselijke rede, het verstandelijk inzicht werd centraal gesteld. Als "verlicht despoot" hing ook keizer Jozef II deze ideeën aan, voorzover zij het staatsgezag (nog) niet aantastten, want elke volksinvloed wees hij af. Hij gaf daaraan gestalte in het naar hem genoemde "josefinisme", een politiek die cultuur en godsdienst tot staatszaken wilde maken. Dit bracht de keurvorst, die tevens aartsbisschop was, en zijn eerste minister uiteraard in moeilijkheden. De keizer bemoeide zich zo ingrijpend met kerkelijke zaken, zoals de eredienst, dat hij wel "de koster" werd genoemd. Zelfs de opleiding van geestelijken trok hij aan de staat. In die omstandigheden was de vrees, dat de door velen begeerde nieuwe universiteit een josefinistisch bolwerk zou kunnen worden, begrijpelijk. De keizer overleed echter nauwelijks twee jaar na haar inauguratie en vele van zijn hervormingen hebben hem niet lang overleefd. Tragisch voor hem was, dat de politieke consequenties van de verlichting zich voltrokken in de Franse Revolutie (1789), een jaar vóór zijn dood, en dat zijn veel jongere zus, Marie Antoinette met haar echtgenoot, koning Lodewijk XVI in 1793 moest sterven op het schavot. De universiteit van Bonn werd in 1798 door de Franse regering opgeheven maar in 1818 door koning Friedrich Wilhelm III luisterrijk hersteld.

De Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität

Op ridderlijke grond gebouwd, kwam het "lömme-febrik" spoedig tot bloei. In 1875 verleende koning Willem III het predikaat koninklijk.

Noblesse oblige, adel verplicht.

De naam werd aangepast. Deze werd in 1973 wederom veranderd en wel in Koninklijke Nederlandse Papierfabrieken, alom bekend als KNP.

Het adres spreekt boekdelen van edel papier: Biesenweg 16

Foto's welwillend beschikbaar gesteld door K.N.P.

Van het oorspronkelijke ordehuis Alden Biesen is bovengronds niets bewaard gebleven. Het werd in de 16e en 17e eeuw uitgebouwd tot het grootste kasteel van België, een waardige residentie en bestuurlijk centrum voor 12 onderhorige commanderijen.

Na de verovering van deze streken door de Fransen werd het in beslag genomen en in 1797 openbaar verkocht. De Belgische staat kocht Alden Biesen aan in 1971 en liet het - na een fatale brand - restaureren. Nu is er (o.m.) het Cultureel Centrum van de Vlaamse Gemeenschap gevestigd. Ondanks de opheffing van de Duitse Orde door Napoleon, heet Alden Biesen nog steeds met recht en trots: Landcommanderij.

Het woord balije of balie, in het Frans baillie, stamt uit het Volkslatijnse woord balivia. Het betekent rechtsgebied en ook: afdeling van bepaalde ridderorden, zoals de Duitse Orde. Het is verwant aan het woord Baljuw.

Terug naar Palemig.

Onze tocht door 212 jaren van bewogen geschiedenis begon in Palemig. Het wordt tijd voor de terugtocht naar de kapel aldaar, in feite niet veel meer dan een weggelaten. Te Palemig, een gehucht, gelegen aan de grens (de paal) van de bezittingen van het kasteel Schaesberg werd een kapel gesticht door graaf Johan Frederik, baron en heer van Schaesberg, de-zelfde die een begin liet maken met de bouw van de Petrus-en-Paulus-kerk, de eerste parochiekerk te Schaesberg. De kapel werd toegewijd aan St.Barbara, patrones van een zalige dood.

De gevelsteen boven de ingang draagt de inscriptie, het gebeitelde opschrift:

D O M E T S T B A R B A R A E

(De letters D.O.M. staan voor Deo Optimo Maximo en de vertaling luidt: Voor God, de Beste, de Grootste en voor St. Barbara)

Daaronder staat:

B A R B A R A S I S P R A E S
T O F I N I S D V M
S P I C U L A F I G U R A

De door mij onderstreepte letters zijn tevens bedoeld als cijfers en zijn in werkelijkheid iets groter dan de andere letters.

Deze drie regels vormen een chronogram of jaartal-vers.

De onderstreepte letters (cijfers) geven opgeteld het bouwjaar aan: 1670. Dit bouwjaar staat in "gewone" cijfers ook vermeld in de rollaag van natuurstenen rond een (voormalig) venstertje aan de altaarzijde. Vermoedelijk heeft het ook gestaan rond het andere venstertje aan de altaarzijde. De kapel heeft de vorm van een zeshoek, waarvan de ingangszijde de basis is.

Onder het chronogram staan de letters

P D B D S

(= Pernobilis dominus baro de Schaesberg = De hoogedele heer baron van Schaesberg)

Betekenis van het chronogram

(Barbara sis praesto finis dum spicula figunt).

Chronogrammen hebben vaak iets weg van een puzzel in versvorm. Het vertalen is dan een riskante zaak.

Met alle voorbehoud van dien vertaal ik het aldus: Barbara, sta ons bij aan het einde, als ze de spijkers slaan.

Mogelijk is bedoeld: als de doods-kist wordt dichtgespijkerd m.a.w. bij onze dood.

Wellicht heeft menige bokkerijder, als hij op de nabijgelegen "Galgenberg" als Barbertje moest hangen, een beroep gedaan op St.Barbara.

Aangezien het bloed kruipt waar het niet kan gaan, kan ik niet nalaten met eerbied voor de maker van het chronogram op te merken, dat het vers een keurig lopende vingervormige zesvoet of zesmaat is, een dactylische hexameter. Het bestaat dus uit zes maten, waarvan elke maat een ving-

De latijnse tekst.

Poging tot een zo getrouw mogelijke weergave van het handschrift.

1774

25 Julii hic in Capella sanctae Barbarae scire (?) me Pastore praesente et consentiente ab adm. Rdo Domino Nicolao Hoffstetter ordinis praemonstratensis Canonico cum dispensatione in tribus bannis de dato Colloniae 19 Julii ab illmo ac Rmo Domino Joanne Philippo de Korngoldtschmidt per Archidiosesin in spiritalibus vicario generali cum dimissionibus simul ad quemcumque sacerdotem, visisque dimissorialibus Rdi Domini N. Banteling Pastoris in Voswinckel, et Rdi Domini Gos. (?) Jos Henck Pastoris in Willich respectiva sponсорum Parochi / Sacramentaliter conjuncti sunt Perillustris ac generosus Dominus Fredericus Josephus Liber Baro de Böselager Parochianus in Voswinckel, ac generosa et Perillustris Domina Maria Augusta libera Baronessa Van Der Heijden dicta Belderbusch Parochiana in Willich. Testes erant Excellentissimus et Reverendissimus Dominus Casparus Anthonius Liber Baro Van der Heijden de Belderbusch in clyti Ordinis Teutonici Eques ac Baliviae Veteris-juncietanae archicommandator Dominus in Gemert, Gruijtrode, Sti Petri ad Furam, Dijpenbeeck, Dominus territorialis in Ordningen, Beverst, Damerijs etc. etc. Cealissimi Electoris Colloniensis Primarius administrator ac consultatus (?) intimus et actualis etc. etc. Perillustris ac generosus Dominus Carolus Leopoldus Liber Baro Van der Heijden dictus de Belderbusch Dominus in Mijel etc. Eminentissimi Principis Electoris Colloniensis Concilii aulici vice praeses etc.etc.

Proeve van vertaling.

1774

Op 25 juli zijn hier in de kapel van St. Barbara de doorluchtige en edele Heer Frederik Joseph baron de Böselager uit de parochie Voswinckel en de edele en doorluchtige Vrouwe Maria Augusta barones Van der Heijden genaamd Belderbusch uit de parochie Willich, en wel in tegenwoordigheid en met instemming van mij, de pastoor, sacramenteel in het huwelijk verbonden door de zeereerwaarde Heer Nicolaas Hoffstetter, kanunnik van de orde der premonstratensers, met dispensatie in de drie huwelijksafkondingen, gegeven te Keulen 19 juli door de doorluchtige en hoogerwaarde Heer Joannes Philippus van Korngoldschmidt, vicaris-generaal voor geestelijke zaken in het aartsbisdom, met volmacht tevens aan welke priester dan ook (= aan iedere priester), gezien ook de schriftelijke

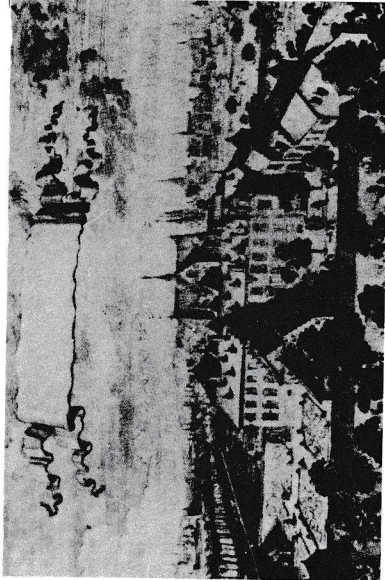
toestemming van de eerwaarde Heer N. Banteling, pastoor te Voswinckel en van de eerwaarde Heer Gos. (?) Jos Henck, pastoor te Willich, zijnde de pastoors van de bruidegom, respectievelijk de bruid.

Getuigen waren zijne hoogwaardige excellentie de Heer Caspar Antoon baron Van der Heijden van Belderbusch, ridder in de roemruchte Duitse Orde en grootcommandeur van de Balije Alden Biesen, Heer van Gemert, Gruijtrode, St. Pietersvoeren, Diepenbeek, landheer te Ordningen, Beverst, Damerijs enz. enz. eerste minister en dienstdoend geheimraad van zijne hoogheid de Keurvorst van Keulen enz. enz. de doorluchtige en edele Heer Karel Leopold baron Van der Heijden genaamd van Belderbusch, Heer van Meijel enz. vice-voorzitter van de hofraad van zijne hoogheid de keurvorst van Keulen enz. enz.

Opmerking bij de Latijnse tekst:

tweede regel, zesde woord adm. is afkorting van admodum.

De commanderij Nieuwen Biesen te Maastricht, gesticht in 1362 door Reinier Hoën van Hoensbroek, Land commandeur te (Alden)Biesen.